

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ І.І. МЕЧНИКОВА
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

*Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису*

СЛІПЕНЮК ВАСИЛЬ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 342.725.037(477):81'221'243'25(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ
КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО ОСОБИ НА ВИКОРИСТАННЯ В
СУДОЧИНСТВІ РІДНОЇ МОВИ АБО МОВИ, ЯКОЮ ВОНА ВОЛОДІЄ

081 «Право»

08 «Право»

Подається на здобуття ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело.

_____ /В.В. Сліпенюк/

Науковий керівник: Кармазіна Катерина Юріївна, кандидат юридичних
наук, доцент

Одеса-2021

АНОТАЦІЯ

Сліпенюк В.В. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису. Дисертація на здобуття ступеня доктора філософії з галузі знань 08 «Право» за спеціальністю 081 «Право». – Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, Одеса, 2021.

Дисертація присвячена дослідженню конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

У розділі 1 *«Теоретико-методологічні засади дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє»* обґрунтовано, що у правовій науці наявні лише фрагментарні дослідження окремих елементів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, що здійснювались протягом трьох послідовних періодів: «дорадянського» (до 1919 року), «радянського» (1919-1991 роки) та «незалежності» (з 1991 року).

Удосконалено концептуальні положення щодо розуміння методології конституційних досліджень, зокрема визначено поняття «методологія дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє».

Також наголошено на необхідності використання для дослідження конституційних явищ, процесів та прав, зокрема, й конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, історичного, логічного, герменевтичного, порівняльного, системного та комплексного підходів, принципів об'єктивності, усебічності, обґрунтованості, розвитку та історизму, причинності, термінологічного та принципу органічного поєднання теорії та практики, а також базових методів наукового пізнання: діалектичного, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, системного, історичного, логіко-семантичного (формально-логічного), компаративіського (порівняльно-правового), герменевтичного, спеціально-юридичного та догматичного (формально-юридичного).

Доведено, що зародження окремих аспектів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, відбувалось у дорадянський період шляхом визначення у процесуальних актах норм про мову здійснення судочинства та можливість участі перекладача (сурдоперекладача) в судовому процесі. Подальший розвиток досліджуване право здобуло в радянський період, відмінною рисою якого є повноцінне нормативне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, спочатку в актах, які регламентували судоустрій та процесуальні особливості судочинства, а згодом і на конституційному рівні. Період незалежності відзначається відсутністю прямої регламентації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в Основному Законі України та неоднозначністю норм щодо його реалізації у профільних актах.

У розділі 2 «Онтологічні аспекти дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» аргументовано конституційну природу права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, з огляду на наявність у ньому формально-правової складової, змістовної складової та процесуальної складової.

Доведено, що формально-правову складову визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, утворюють зародження та реалізація досліджуваного права в межах дії позитивного права та визнання останнього на конституційному рівні.

Аргументовано, що змістовна складова визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, пов'язана із закріпленням цього права в нормах чинного законодавства, насамперед Конституції України та низці міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

Обґрунтовано, що процесуальна складова конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє,

визначається порядком його реалізації в різних видах судового процесу, закріпленим у профільних нормативно-правових актах.

Запропоновано поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як передбачену джерелами конституційного права країни можливість особи, яка не володіє мовою судочинства, використовувати для участі в ньому мову, яку вона засвоїла без спеціального навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі, або мову, яку вона може правильно сприймати та відтворювати для забезпечення своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством.

Аргументовано, що систему ознак конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, становлять: закріпленість в Конституції України, міжнародних договорах України та національних нормативно-правових актах; наділеність верховенством права, пряма дія та гарантований захист державою; базування на конституційному принципі рівності кожного перед законом і судом та неможливість бути обмеженим чи скасованим; поширеність на осіб, які не володіють мовою судочинства; виникнення лише після відкриття судового провадження; нормативно визначений механізм реалізації.

Обґрунтовано, що за своєю правовою природою конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, тісно взаємопов'язане із групою громадянських (особистих) прав і свобод людини, яка фактично охоплює усі фундаментальні аспекти свободи особи, висловлюючи гуманістичні принципи будь-якого демократичного суспільства. Серед них особливу увагу звернуто на співвідношення із правом на справедливий суд та правом на безоплатну правову допомогу.

Запропоновано розуміння міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як регламентовані фундаментальними міжнародними документами норми, що визначають мінімально необхідний обсяг реалізації

права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на національному рівні, та орієнтують діяльність України на виконання позитивних обов'язків щодо його забезпечення.

Аргументовано, що відносно забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, специфічними ознаками міжнародних стандартів є: закріпленість у міжнародних документах; встановлення за результатами міждержавного консенсусу; модельність, «взірцевість» для держав, які їх ратифікували; фіксування мінімального рівня реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; обов'язковість (виконуватись за будь-яких соціально-політичних умов) або рекомендаційність (мають бути виконані при досягненні визначених соціально-політичних умов) для дотримання державами, які ратифікували такі міжнародні стандарти; забезпечення плюралізмом інституціональних механізмів; специфічність санкцій за порушення означених стандартів.

Удосконалено напрацьовані теоретико-правовою наукою знання щодо видового розмаїття міжнародних стандартів, зокрема й щодо забезпечення конституційних прав на прикладі конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; здійснено класифікацію останніх в залежності від ступеня обов'язковості, територіально-просторової дії, кола адресатів та суб'єктів встановлення.

Аргументовано, що позиція ЄСПЛ щодо проблемних питань реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, нині є сталою, а усю сукупність рішень, в яких вона сформована, класифіковано на окремі групи: щодо підстав та специфіки залучення перекладача, щодо визначення рівня володіння мовою, щодо обсягу перекладу, щодо якості перекладу, щодо оплатності послуг перекладача.

У розділі 3 «Змістовна характеристика особливостей реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві України рідної мови або мови, якою вона володіє» обґрунтовано, що у правому регулюванні

конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, фундаментальне місце займає Конституція України, що опосередковано визначає досліджуване право.

Констатовано, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, зафіксовано в численних міжнародних документах, які в переважній більшості ратифіковані Україною, а також в низці національних нормативно-правових актів. В процесі дослідження наведених нормативно-правових актів встановлено низку недоліків щодо регулювання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та запропоновано системні зміни до чинного законодавства з метою вдосконалення реалізації наведеного права.

Сформульовано авторське визначення поняття «гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як закріплену нормами Конституції та законів України систему політичних, соціальних, економічних, культурних та юридичних умов, способів і засобів, які спрямовані на забезпечення кожної людини рівними можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє.

Визначено систему гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та розподілено останню в залежності від змісту та виду на загальні (політичні, соціальні, економічні та культурні) та спеціальні (юридичні) гарантії.

Запропоновано під механізмом реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, розуміти визначений Конституцією України, міжнародними договорами та національними законодавчими актами комплекс взаємозалежних та взаємозумовлюючих способів, засобів та умов практичного здійснення юридичних вимог щодо забезпечення можливості особи, яка не володіє державною мовою, використовувати для участі в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє.

Доведено, що способами реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє є: надання показань; заявлення клопотань та подання скарг; виступ у суді; одержання процесуальних документів, судових рішень у перекладі на рідну мову або мову, якою вона володіє.

В якості засобів реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як складової частини механізму його реалізації, визначаються процесуальні дії перекладача щодо надання лінгвістичної допомоги учаснику судового процесу, який не володіє державною мовою (перекладу).

Доопрацьовано твердження щодо необхідності для перекладача відповідати низці вимог для участі в судовому процесі з метою забезпечення кваліфікованого надання лінгвістичної допомоги, неупередженості та об'єктивності. Запропоновано у якості останніх розуміти лінгвістичні та нормативні вимоги.

Наголошено на складності сучасної ситуації щодо залучення перекладачів задля забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та запропоновано при Державній судовій адміністрації України та її територіальних управліннях створити Відділи судового перекладу.

Доопрацьовано сформовані теоретико-правовою наукою знання щодо таких елементів правового статусу перекладача як права та обов'язки перекладача – учасника судового процесу. Представлено узагальнені системи прав та обов'язків перекладача з метою уніфікації чинного законодавства, що регламентує особливості реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Аргументовано, що умови як елемент механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, спрямовані на забезпечення технічних та організаційних аспектів здійснення перекладу. Наголошено на необхідності

створення та використання електронних систем з можливістю залучення за допомогою них перекладача для участі в дистанційному судовому засіданні.

Із урахуванням історичного та зарубіжного досвіду правотворення запропоновано доповнити Основний Закон України.

Ключові слова: права людини; судочинство; рідна мова; мова, якою особа володіє; мова судочинства; конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; перекладач; право на справедливий суд; стандарти державної мови; судовий процес.

ABSTRACT

Slipeniuk V.V. Constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings. - Qualifying scientific work on manuscript copyright. Ph.D. thesis in candidacy for a degree of Doctor of Philosophy of the field of knowledge 08 «Law» in specialty 081 «Law». - Odessa I.I. Mechnikov National University, Odessa, 2021.

Ph.D. thesis is concerned with exploring constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings.

In *Section 1 «Theoretical and methodological bases of the study of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings»* it is substantiated that legal science has only fragmentary studies of the individual elements of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person can comprehend in the legal proceedings, which have been implemented during three successive periods: pre-Soviet (before 1919), Soviet (1919-1991) and period of independence (from 1991).

Conceptual provisions on the perception of the understanding of constitutional research methodology have been improved, more specifically the concept of «methodology of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings study» has been defined.

Moreover, the need to use historical, logical, hermeneutic, comparative, systemic and comprehensive approaches, the principles of objectivity, thoroughness, validity, development and historicism, causality, terminological and organic combination of theory and practice, as well as the basic methods of scientific knowledge: dialectical, analysis and synthesis, induction and deduction, abstraction, generalization, systemic, historical, logical-semantic (formally logical), comparative (comparative legal), hermeneutic, special legal and dogmatic (formal legal) methods for studies of constitutional phenomena, processes and rights, more specifically the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings, was emphasized.

It has been proved that some aspects of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings were originated in the pre-Soviet period by defining in the procedural acts the norms about the language of court proceedings and possibilities of the participation of an interpreter (sign language interpreter) in the legal proceedings. The right under inquiry was further developed in the Soviet period, which is characterized by full normative consolidation of the human right to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings, firstly in the acts regulating the judicial system and procedural particularities of legal proceedings, and later at the constitutional level. The period of independence is marked by the absence of direct regulation of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings in the Fundamental Law of Ukraine by the ambiguity of the norms for its implementation in the relevant acts.

In *Section 2 «Ontological aspects of the study of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings»* was argued the constitutional nature of the human right to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings given its formal-legal, substantive and procedural components.

It has been proved that the formal-legal component that defined the constitutional nature of the right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings is constituted by inception and realization of the right under inquiry within the positive law range and latter's recognition at the constitutional level.

It is determined that the substantive component that defined the constitutional nature of the right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings is related to the establishment of this right in the norms of current legislation, prima facie the Constitution of Ukraine a number of international treaties ratified by Ukraine.

It has been substantiated that the procedural component that defined the constitutional nature of the right of a person to use a mother tongue or the language

that the person comprehends in the legal proceedings is determined by the procedure for its implementation in various types of legal proceedings as defined in the relevant legal acts.

The notion of «the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings», as it was proposed, is the possibility, provided by the sources of the constitutional law of the country, for a person, who does not proficient in the language of legal proceedings, to use the language which he or she has learned without special training while in an appropriate language environment or the language which the person can correctly perceive and reproduce to safeguards for the his or her rights and interests as well as the performance of duties under the procedure.

It has been argued that the system of attributes of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings is constituted by: enshrinement in the Constitution of Ukraine, international treaties of Ukraine and national legal acts; rule of law endowment, direct effect and protection guaranteed by the state; basing on constitutional principle of equality of everyone before the law and the courts and the inability to be limited or abrogated; prevalence of people who do not speak the language of the legal proceedings; emergence only after the opening of court proceedings; normatively defined implementation mechanism.

It has been substantiated that by its legal nature that the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the Ukrainian legal proceedings is closely related to a group of civil (personal) human rights and freedoms, effectively covering all fundamental aspects of individual freedom, expressing the humanistic principles of any democratic society. Among these, particular attention is drawn to the co-relation with the right to a fair trial and the right to free legal aid.

An understanding of international standards for ensuring the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings which are regulated by fundamental international documents,

defining the minimum necessary scope of enforcement of the human right to use a mother tongue or the language she possesses at the national level in the legal proceedings, and guide Ukraine in fulfilling positive obligations to ensure it.

It has been argued that with regard to ensuring the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings, the specific features of international standards are: enshrinement in international instruments; establishment by inter-state consensus; model, "exemplary" for the states that have ratified them; fixing the minimum scope of enforcement of the human right to use a mother tongue or the language she possesses at the national level in the legal proceedings; obligation (to be implemented under all socio-political conditions) or recommendations (to be implemented when certain socio-political conditions are met) for compliance by states that have ratified such international standards; ensuring pluralism of institutional arrangements; specificity of sanctions for violation of these standards.

The knowledge developed by theoretical-legal science on the species diversity of international standards, including the constitutional right to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings, has been improved; the latter's have been classified according to their degree of obligation, territorial and spatial validity, and the range of addressees and subjects of the installation.

It has been argued that the stand of the ECHR on the problematic issues of enforcement of the human right to use a mother tongue or the language she possesses at the national level in the legal proceedings is now permanent, and the totality of the judgments in which it has been formed are classified into separate groups: concerning the grounds and specifics of the involvement of an interpreter, concerning the definition of language proficiency, the scope of translation, the quality of translation, the compensation of interpreter services.

In *Section 3 «Substantive characteristics of the enforcement of the constitutional right to use a mother tongue or the language she possesses at the national level in the legal proceedings»* it is substantiated that in the legal regulation of the constitutional human right to use a mother tongue or the language she possesses

at the national level in the legal proceeding, the fundamental place belongs to the Constitution of Ukraine, which defines the right under inquiry indirectly.

It has been stated that the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings is enshrined in numerous international documents, the vast majority of which have been ratified by Ukraine, as well as in a number of national legal acts. In the course of investigation of these legal acts, a number of shortcomings in the regulation of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings were identified, and a number of systemic changes to the current legislation were proposed in order to improve the enforcement of that right.

The author defined the notion of «guarantees of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings», as a system of political, social, economic, cultural and legal conditions, ways and means, aimed at ensuring equal opportunities for each person to acquire, implement, protect and defend the constitutional right to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings.

The system of guarantees of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings is defined; the latter's been divided on the basis of content and type into general (political, social, economic and cultural) and special (legal) guarantees.

It was proposed that the mechanism of enforcement of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings, should be understood as a complex of interrelated and mutually dependent ways, means and conditions of practical enforcement of legal requirements, defined by the Constitution of Ukraine, international treaties and national legislation, to ensure the possibility of a person who does not speak Ukrainian language to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings.

It has been shown that the ways in which a person can enforce her or his constitutional right to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings are by: testimony, appearance in proceedings, filing of written

pleadings, obtaining a judicial decision translated into individual's mother tongue or the language that the person comprehends.

Procedural actions of an interpreter to provide linguistic assistance to a litigant who does not speak the state language (translation) are defined as a means of enforcement of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language she possesses at the national level in the legal proceedings as part of the mechanism of its realization.

The statement that an interpreter must meet a number of requirements in order to participate in legal proceedings to ensure qualified linguistic assistance, impartiality or objectivity of the interpreter has been refined. It's been suggested to interpret the latter's as linguistic and normative requirements.

The complexity of the current situation regarding the recruitment of interpreters to ensure the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings has been noted and it has been suggested to create Court Interpreting Departments within the State Judicial Administration of Ukraine and its territorial departments.

Knowledge on such elements of the legal status of the interpreter as the rights and obligations of the interpreter as a participant in the legal proceedings, formed by theoretical and legal science, has been completed. A generalized system of rights and obligations of the interpreter is presented with the aim of unifying the current legislation regulating the peculiarities of the enforcement of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings.

It is argued that conditions as an element of the mechanism of the enforcement of the constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings aimed at ensuring the technical and organizational aspects of translation. The need to create and use electronic systems with the possibility of using them to engage an interpreter to participate in a remote court session has been noted.

Taking into account historical and foreign experience of lawmaking, it is proposed to supplement the Fundamental Law of Ukraine.

Key words: human rights; legal proceedings; mother tongue; language that the person comprehends; language of legal proceedings; constitutional right of a person to use a mother tongue or the language that the person comprehends in the legal proceedings; interpreter; a right to fair trial; standards of state language; a litigation.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:

1. Сліпенюк В.В. Правове забезпечення права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє. *Вісник Одеського національного університету, Правознавство*. 2018. Т. 23. Вип. 1 (32). С. 230-240.
2. Сліпенюк В.В. Сурдоперекладач у процесі реалізації конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє. *Вісник Одеського національного університету, Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 1(34). С. 146-157.
3. Сліпенюк В.В. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку вона розуміє, в «мовному» Законі України. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 30-37.
4. Сліпенюк В.В. Забезпечення конституційного права на використання в судочинстві України рідної мови або мови, яку особа розуміє, на період пандемії COVID-19. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4. Том 2. С.21-28.

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

5. Сліпенюк В.В. Погляд Європейської конвенції з прав людини на мовне питання при здійсненні судочинства. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 6(34). С. 208-213.
6. Veselovska N., Slipeniuk V., Yasynok D., Zhukevych I., Gorbenko A. Electronic proceedings in modern legal conditions. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol.21. № 8. P. 224-228.

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сліпенюк В.В. Неконституційність мовного закону та її наслідки. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Перші юридичні читання: матеріали Всеукраїнської дистанційної конференції, присвяченої 20-річчю створення економіко-правового ф-ту (м. Одеса, 27 квітня, 2018 р.)*. Одеса, 2018. С. 21-24.
8. Сліпенюк В.В. До питання про полегшення доступу до правосуддя в Україні. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня 2018 р.)*. Одеса, 2018. С. 526-530.
9. Сліпенюк В.В. Забезпечення права на використання рідної мови громадянину України, який не розуміє мови судочинства. *Матеріали 73-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових*

працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова (м. Одеса, 28–30 листопада 2018 р.). Одеса, 2018. С. 63-66.

10. Сліпенюк В.В., Кармазіна К.Ю. Перекладач як засіб забезпечення дотримання розумних строків розгляду справи. *Вісник Одеської адвокатури*. 2019. № 2-3. С. 106-108.

11. Сліпенюк В.В. Новий «мовний» закон про мови судочинства в Україні. *Другі економіко-правові студії: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених* (м. Одеса, 10 жовтня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 85-88.

12. Сліпенюк В.В. ЄСПЛ про визначення рівня володіння особою мовою. *Матеріали 74-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова* (м. Одеса, 27–29 листопада 2019 р.). Одеса, 2019. С. 60-63.

13. Сліпенюк В.В. Особливості здійснення дистанційного перекладу в кримінальному судочинстві. *Матеріали 75-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова* (м. Одеса, 25–27 листопада 2020 р.). Одеса, 2020. С. 65-68.

14. Сліпенюк В.В. Залучення перекладача у кримінальне судочинство: ризики та можливості для сторони захисту. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Харків, 17 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 172-175.

15. Сліпенюк В.В. До питання про правомірність використання в українському судочинстві російської мови. *Вісник Одеської адвокатури*. 2021. № 1. С. 51-54.

16. Сліпенюк В.В. Щодо проблематики визначення поняття конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 26-27 березня 2021 р.). Запоріжжя, 2021. С. 39-43.

17. Сліпенюк В.В. Конституційне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в радянський період. *Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.). Ужгород, 2021. С. 188-192.

ЗМІСТ

ВСТУП	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ВИКОРИСТАННЯ В СУДОЧИНСТВІ РІДНОЇ МОВИ АБО МОВИ, ЯКОЮ ВОНА ВОЛОДІЄ	33
1.1. Право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як об'єкт конституційно-правових досліджень	33
1.2. Методологія дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє	48
1.3. Генеза конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє	60
Висновки до Розділу 1	95
РОЗДІЛ 2. ОНТОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ ДОСЛІДЖЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ВИКОРИСТАННЯ В СУДОЧИНСТВІ РІДНОЇ МОВИ АБО МОВИ, ЯКОЮ ВОНА ВОЛОДІЄ	98
2.1. Конституційна природа права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє	98
2.2. Поняття, сутність та місце конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в системі прав людини	109
2.3. Міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та можливість їх імплементації у національне законодавство	130
Висновки до Розділу 2	150
РОЗДІЛ 3. ЗМІСТОВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ РЕАЛІЗАЦІЇ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ОСОБИ НА ВИКОРИСТАННЯ В СУДОЧИНСТВІ УКРАЇНИ РІДНОЇ МОВИ АБО МОВИ, ЯКОЮ ВОНА ВОЛОДІЄ	154

3.1. Нормативно-правове закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє	154
3.2. Гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє	170
3.3. Механізм реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє	180
Висновки до Розділу 3	212
ВИСНОВКИ	216
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	224
ДОДАТКИ	249

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Мова являє собою універсальний засіб спілкування людей, унікальну людську цінність, невід'ємний елемент кожного народу та його культури. Будучи основною формою прояву особистості і національної самосвідомості громадянина, мова є інструментом пізнання будь-яких суспільних відносин. У сучасному суспільстві ця роль в більшій мірі опосередковується правом та має провідне значення для здійснення судочинства. Особливо це значення актуалізується нині – у час, коли правосуддя в державі провадиться не лише відносно громадян України, а й щодо іноземців та осіб без громадянства.

Дійсно, можливість користування під час провадження судового процесу рідною мовою або мовою, якою особа володіє, є першоосновою для реалізації інших прав, що передбачені чинним процесуальним законодавством, та сприяє дотриманню основних засад здійснення судочинства. Окрім того, останнє виключає можливість дискримінації учасників судового розгляду за мовною ознакою.

Вказане обумовило закріплення на міжнародному рівні, а також в конституційних актах провідних держав світу права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. На жаль, чинні вітчизняні нормативно-правові акти прямо не закріплюють дане право, однак останнє безумовно проглядається з аналізу норм Конституції України, що й підтверджує його конституційну природу.

В юридичній літературі питанню конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, увага приділяється лише дотично. Зокрема, в контексті розгляду особливостей процесуального статусу перекладача в різних видах судочинства, досліджуване право відображено в працях І.А. Бережної, І.Д. Іванюка, Т.М. Кузик, О.П. Кучинської, М.І. Леоненко, О.В. Мархевки, Б.В. Пчеліна, Р.М. Савчука,

Г.П. Саркісянц, А.З. Сороки, Т.В. Степанової та ін. В свою чергу Н.А. Абдуллаєв, І.В. Андронов, М.Т. Ашірбекова, Ж.В. Васильєва-Шаламова, В.В. Городовенко, М.А. Джафаркулієв, Ю.С. Канарик, І.Л. Петрухіна, Ю.А. Прут та ін. у своїх публікаціях провели наукові дослідження особливостей реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, при розгляді сутності та специфіки принципу мови судочинства. Також в процесі дослідження специфіки реалізації мовних відносин в українському суспільстві, вказане право знайшло своє відображення в працях Д.С. Абрамової, С.П. Кравченка, Л.С. Клименко, Є.В. Ткаченка, М.М. Товт, В.П. Шевченка та ін.

Тим не менш, незважаючи на суттєві наукові доробки, особливості конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на теоретичному та прикладному рівні нині не розглянуті. Усе зазначене зумовлює об'єктивну й нагальну потребу здійснення комплексного наукового дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до плану наукових досліджень кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І.І. Мечникова в процесі виконання тем: «Імплементация міжнародних стандартів прав людини в розвитку правової системи України та особливості їх реалізації» (номер державної реєстрації 0113U00299, виконувалась в період з 2013 по 2018 роки) та «Сучасний конституціоналізм в процесі становлення та розвитку української державності» (номер державної реєстрації 0118U001585, терміни виконання 01.04.2018 – 31.12.2023 роки), що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань.

Мета й завдання дослідження. Мета дисертаційної роботи полягає у розробці теоретичних положень конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, практичних рекомендацій щодо його реалізації в Україні, а також у формулюванні та обґрунтуванні

пропозицій із вдосконалення чинного законодавства задля забезпечення уніфікованої регламентації даного права у відповідності до міжнародних стандартів.

Досягнення зазначеної мети обумовлює необхідність системного розв'язання широкого кола різноманітних дослідницьких завдань, а саме:

- охарактеризувати право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як об'єкт конституційно-правових досліджень;
- визначити методологію дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- розглянути генезу конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- розкрити конституційну природу права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- визначити поняття, сутність та місце конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в системі прав людини;
- проаналізувати міжнародні стандарти регламентації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та можливість їх імплементації у національне законодавство;
- з'ясувати нормативно-правове закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- встановити гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- визначити механізм реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Об'єктом дослідження є система конституційних прав особи при здійсненні судочинства.

Предметом дослідження є конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Методи дослідження. Методологічну основу дослідження склала система загальнофілософських, загальнонаукових, логічних, лінгвістичних та спеціально-юридичних методів, що були застосовані для вирішення поставлених завдань дослідження та досягнення його мети. Так, діалектичний метод дав змогу здійснити ґрунтовне розуміння сутності, особливостей та закономірностей, притаманних вищевказаному праву, що віддзеркалюють окремі періоди розвитку суспільно-економічного життя та наукової думки. Метод аналізу та синтезу дав змогу визначити історичні етапи розвитку конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та його дослідження, міжнародних стандартів регламентації, вітчизняного нормативно-правового закріплення, гарантій, складових елементів механізму реалізації досліджуваного права. Метод індукції дав змогу здійснити наступний науковий пошук, оскільки в такому разі окреме наукове твердження було відправною точкою для іншого та в цілому мало вплив на формування висновків. Метод дедукції дозволив використовувати загальні наукові доробки вчених, що стосуються предмету дослідження, та власні напрацювання задля висвітлення окремих аспектів дослідження чи розуміння деяких тверджень. Використання методу абстрагування сприяло виділенню конституційної природи, специфічних ознак, механізму реалізації та гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Метод узагальнення застосований для формування відповідного понятійно-категоріального апарату, аналізу правозастосовної практики та інших емпіричних відомостей та підготовки загальних та проміжних висновків. Системний метод було використано для визначення системи гарантій, механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, його місця в системі прав людини. Історичний метод використовувався для розкриття закономірностей формування конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або

мови, якою вона володіє, та аналізу зміни його змісту в залежності від трансформації поглядів в той чи інший період. Логіко-семантичний метод сприяв виявленню логічних структур положень нормативно-правових актів, що регламентують конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та їхньому подальшому тлумаченню. Також, даний метод дозволив сформулювати низку понять, найголовнішим серед яких є поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє». Компаративістський метод дав змогу вивчити конституційні акти зарубіжних держав щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, зіставити правові норми джерел права зарубіжних країн із вітчизняною законодавчою практикою та вказати на можливість імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняне законодавство. Герменевтичний метод сприяв правильному і точному розумінню норм вітчизняних, зарубіжних та міжнародних актів у відповідності до сутності, що закладалась творцями у відповідне словесне формулювання. Спеціально-юридичний метод дав змогу здійснити юридичну оцінку якості закріплення вищевказаного права, а й відповідно ефективності реалізації його відносно осіб, які потребують перекладу. Догматичний метод надав змогу проаналізувати джерела права з метою більш глибокого поринання у сутність та специфіку правовідносин досліджуваної сфери тощо.

Емпіричну основу дослідження склали Конституція України, закони та підзаконні нормативно-правові акти України, що стосуються конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, міжнародні договори та конституційні акти низки зарубіжних країн, матеріали судової практики, відповіді судових установ на запити дисертанта, довідкові видання й електронні ресурси.

Наукова новизна одержаних результатів полягає в тому, що вперше у вітчизняній теоретико-правовій науці здійснено комплексне наукове дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в якому сформульовано низку

концептуальних теоретичних положень та висновків, а також практичних рекомендацій щодо його реалізації та удосконалення вітчизняного правового регулювання у відповідній сфері з урахуванням міжнародних стандартів.

Відповідно до отриманих у процесі дослідження результатів сформульовано теоретичні положення й висновки, зокрема,

вперше:

– з’ясовано, що у правовій науці наявні лише фрагментарні дослідження окремих елементів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, які здійснювались протягом трьох послідовних періодів: дорадянського, радянського та незалежності, в контексті правового статусу перекладача як засобу забезпечення даного конституційного права, принципу мови судочинства та реалізації мовних відносин в українському суспільстві;

– встановлено, що зародження окремих аспектів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, відбувалось у дорадянський період шляхом визначення у процесуальних актах норм про мову здійснення судочинства й можливості участі перекладача (сурдоперекладача) в судовому процесі. Подальший розвиток досліджуване право здобуло в радянський період, відмінною рисою якого стало повноцінне нормативне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, спочатку в актах, що регламентували судоустрій та процесуальні особливості судочинства, а згодом і на конституційному рівні. Період незалежності відзначається відсутністю прямої регламентації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в Основному Законі України та неоднозначністю норм щодо його реалізації у профільних актах;

– визначено конституційну природу права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, з огляду на наявність у ньому формально-правової складової (зародження та реалізація в межах дії позитивного права та визнання останнього на конституційному рівні), змістовної

складової (закріплення в нормах чинного законодавства) та процесуальної складової (порядок реалізації в різних видах судового процесу);

– сформульовано авторську дефініцію поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як передбачену джерелами конституційного права країни можливість особи, яка не володіє мовою судочинства, використовувати для участі в ньому мову, яку вона засвоїла без спеціального навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі, або мову, яку вона може правильно сприймати та відтворювати для забезпечення своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством;

– з'ясовано, що основними ознаками конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є: закріпленість в Конституції України, міжнародних договорах України та національних нормативно-правових актах; наділеність верховенством права, прямою дією та гарантованим захистом з боку держави; базування на конституційному принципі рівності кожного перед законом і судом, неможливість обмеження чи скасування; поширення на осіб, які не володіють мовою судочинства; виникнення лише після відкриття судового провадження; нормативно визначений механізм реалізації;

– визначено систему міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві України рідної мови або мови, якою вона володіє, що відображені у міжнародних документах у сфері прав людини;

– аргументовано, що позиція Європейського Суду з прав людини щодо проблемних питань реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, нині є сталою, а усю сукупність рішень, в яких вона сформована, класифіковано на окремі групи: щодо підстав та специфіки залучення перекладача, щодо визначення рівня володіння мовою, щодо обсягу перекладу, щодо якості перекладу, щодо оплатності послуг перекладача;

– проаналізовано специфіку нормативно-правого регулювання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на національному рівні. Встановлено відсутність прямого закріплення досліджуваного права у Конституції України та, з урахуванням історичного та зарубіжного досвіду правотворення, запропоновано доповнити Основний Закон України;

– подано пропозиції щодо вдосконалення правового регулювання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в низку чинних профільних законодавчих актів, які загалом викладені у законопроєктах «Про доповнення Конституції (Основного Закону) України статтею 124-1 (щодо забезпечення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє)» та «Про внесення змін і доповнень до законодавчих актів України з питань судочинства (щодо забезпечення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє)»;

– визначено систему гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та розподілено останню в залежності від змісту та виду на загальні (політичні, соціальні, економічні та культурні) та спеціальні (юридичні) гарантії;

– надано авторське розуміння механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як визначеного Конституцією України, міжнародними договорами та національними законодавчими актами комплексу взаємозалежних та взаємозумовлюючих способів, засобів та умов практичного здійснення юридичних вимог щодо забезпечення можливості особи, яка не володіє державною мовою, використовувати для участі в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє;

– аргументується, що способами реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є: надання показань; заявлення клопотань та подання скарг; виступ у суді;

одержання процесуальних документів, судових рішень у перекладі на рідну мову або мову, якою вона володіє;

– визначається, що роль засобів реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як складового механізму його реалізації виконують процесуальні дії перекладача щодо надання лінгвістичної допомоги учаснику судового процесу, який не володіє державною мовою (перекладу);

– сформульовано рекомендації щодо забезпечення умов надання лінгвістичної допомоги особі, яка не володіє державною мовою.

Удосконалено:

– концептуальні положення щодо розуміння методології конституційних досліджень, зокрема визначено поняття «методологія дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє»;

– теоретико-правові підходи щодо розуміння міжнародних стандартів забезпечення конституційних прав; сформульовано власне розуміння міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як регламентованих фундаментальними міжнародними документами норм, що визначають мінімально необхідний обсяг реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на національному рівні та орієнтують діяльність України на виконання позитивних обов'язків щодо його забезпечення;

– напрацьовані теоретико-правовою наукою знання щодо видового розмаїття міжнародних стандартів забезпечення конституційних прав на прикладі конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; здійснено класифікацію останніх в залежності від ступеню обов'язковості, територіально-просторової дії, кола адресатів та суб'єктів встановлення;

– наукові положення щодо специфічних ознак, притаманних міжнародним стандартам; аргументовано, що відносно забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, ними є: закріпленість у міжнародних документах; встановлення за результатами міждержавного консенсусу; модельність, «взірцевість» для держав, що їх ратифікували; фіксування мінімального рівня реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; обов’язковість (мають бути виконані за будь-яких соціально-політичних умов) або рекомендаційність (мають бути виконані при досягненні визначених соціально-політичних умов) для дотримання державами, що ратифікували такі міжнародні стандарти; забезпечення плюралізмом інституціональних механізмів; специфічність санкцій за порушення означених стандартів;

– наукові уявлення щодо своєрідностей гарантій конституційних прав особи. Сформульовано авторське визначення поняття «гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як закріплену нормами Конституції та законів України систему політичних соціальних, економічних, культурних та юридичних умов, способів і засобів, які спрямовані на забезпечення кожної людини рівними можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє.

Дістали подальшого розвитку:

– напрацьовані теоретико-правовою наукою знання щодо сутності права на справедливий суд та права на безоплатну правову допомогу. Аргументовано, що невід’ємним елементом права на справедливий суд є конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, що в його контексті наділене об’єктивним та суб’єктивним розумінням. Визначено, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є першоосновою для реалізації права на безоплатну правову допомогу учасника судового процесу,

який не володіє державною мовою, а отже й можливості належного захисту останнім своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством;

- твердження щодо необхідності для перекладача відповідати низці вимог для участі в судовому процесі з метою забезпечення кваліфікованого надання лінгвістичної допомоги, неупередженості та об'єктивності. Запропоновано у якості останніх розуміти лінгвістичні та нормативні вимоги;

- концептуальні положення щодо порядку залучення перекладача у судовий процес. Наголошується на складності сучасної ситуації щодо залучення перекладачів задля забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. З огляду на вказане, запропоновано при Державній судовій адміністрації України та її територіальних управліннях створити Відділи судового перекладу;

- твердження щодо забезпечення дистанційної участі перекладача під час провадження електронного судочинства. Наголошено на необхідності створення та використання електронних систем з можливістю залучення за допомогою них перекладача для участі в дистанційному судовому засіданні;

- напрацьовані теоретико-правовою наукою знання щодо таких елементів правового статусу перекладача як права та обов'язки перекладача – учасника судового процесу. З метою уніфікації чинного законодавства, що регламентує особливості реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, представлено узагальнені системи прав та обов'язків перекладача.

Практичне значення одержаних результатів. Теоретичні положення, узагальнення, висновки та рекомендації, висловлені в дисертації, можуть бути використані:

- у науково-дослідній сфері – для подальших наукових розробок питань, що стосуються конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, права на безоплатну правову допомогу та права на справедливий суд; здійснення конституційного,

кримінального, цивільного, господарського, адміністративного судочинства в Україні та розгляду справ про адміністративні правопорушення;

- *у правотворчій діяльності* – при внесенні змін та доповнень до чинного законодавства України з метою вдосконалення його положень, що стосуються забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;

- *у правозастосовній діяльності* – як рекомендації судовій практиці щодо забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;

- *у навчальному процесі* – при викладанні курсу конституційного права, цивільного, господарського, кримінального, адміністративного процесів, підготовці відповідних розділів підручників, навчально-методичних посібників, науково-практичних коментарів, а також у науково-дослідній роботі студентів та аспірантів;

- *у правовиховній діяльності* – при проведенні роботи з підвищення рівня правової освіти, професійної правосвідомості та кваліфікації суддів, адвокатів, працівників інших правоохоронних органів та населення загалом.

Апробація результатів дисертації. Основні результати проведеної роботи були оприлюднені на наступних наукових заходах: Всеукраїнській дистанційній конференції, присвяченій 20-річчю створення економіко-правового факультету «Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Перші юридичні читання» (м. Одеса, 27 квітня 2018 р.), Міжнародній науково-практичній конференції, присвяченій 20-річчю економіко-правового факультету ОНУ імені І. І. Мечникова «Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Одеса, 14 –15 вересня 2018 р.), 73-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова (м. Одеса, 28–30 листопада 2018 р.), Всеукраїнській науково-практичній конференції молодих вчених «Другі економіко-правові студії» (м. Одеса, 10 жовтня 2019 р.), 74-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і

наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 листопада 2019 р.), 75-й звітній науковій конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 25–27 листопада 2020 р.), II Міжнародній науково-практичній конференції «Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку» (м. Харків, 17 грудня 2020 р.), Міжнародній науково-практичній конференції «Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки» (м. Запоріжжя, 26-27 березня 2021 р.), XIII Міжнародній науково-практичній конференції «Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України» (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.).

Публікації. Висновки та основні положення дослідження висвітлені в шести наукових статтях, чотири з яких опубліковані у фахових юридичних виданнях України, одна – у науково-періодичному фаховому виданні іншої держави, одна – у виданні, проіндексованому у базі даних Web of Science Core Collection, а також у дев'яти тезах виступів на міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференціях.

Структура та обсяг дисертації. Робота складається зі вступу, трьох розділів, що містять дев'ять підрозділів, а також з висновків, списку використаних джерел (259 найменувань) та 15 додатків. Загальний обсяг дисертації становить 288 сторінок, з яких 202 сторінки – основний текст.

РОЗДІЛ 1. Теоретико-методологічні засади дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

1.1. Право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як об'єкт конституційно-правових досліджень

Розбудова сучасної України як правової держави не є можливою без врахування багатовікового досвіду державо-, і правотворення. Протягом кожного етапу розвитку у нашій державі використовувались надбання попередніх законотворців, а найкращі здобутки ставали основою для регулювання нових суспільних відносин. Вказане дає змогу підтвердити тезу, що дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, буде неповним та не матиме достатньо визначеної наукової новизни без ґрунтовного аналізу історіографії обраної проблематики. Окрім того, видається, що розкриття права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як об'єкта конституційно-правових досліджень сприяє встановленню правової сутності, історичних передумов виникнення і напрямів розвитку науково-правових засад його регулювання.

Передусім відмітимо, що повно і всебічно окреслена проблематика безпосередньо як об'єкт конституційно-правових досліджень до цього часу не вивчалася. У правовій науці містяться лише фрагментарні наукові надбання, які стосуються сутності конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, що здійснені в різних галузях права. Однак єдиного комплексного конституційно-правового дослідження досі не існує, що, безперечно, є доктринальною прогалиною.

Зазначимо, що до спектру спеціальностей, в рамках яких досліджено окремі аспекти вказаного права, відносяться: 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень», 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право», 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право», 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право», 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право», 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» та 12.00.10 «Судоустрій; прокуратура та адвокатура».

З огляду на вказане, видається доцільним виділити основні напрямки дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в рамках вищевказаних спеціальностей. Так, вважаємо, що до останніх слід віднести дослідження окремих елементів вказаного права в контексті:

- розкриття правового статусу перекладача як засобу забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в тому чи іншому виді судочинства;
- принципу мови судочинства – переважне застосування в судочинстві державної мови із винятком для учасників, які нею не володіють, у вигляді можливості використовувати під час судового провадження рідну мову або мову, якою вони володіють;
- реалізації мовних відносин в українському суспільстві – обов'язкове використання державної мови у сферах, пов'язаних із виконанням функцій держави, та можливість використовувати рідну мову або мову, якою вона володіє, в інших сферах задля забезпечення прав людини та недопущення дискримінації за мовною ознакою.

Відтак спектр досліджень окремих елементів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, за різними спеціальностями є доволі широким, що свідчить про інтерес суспільства до даної проблематики та її актуальність в цілому. У той же час всебічний аналіз

правової природи та сутності, механізму реалізації та можливостей вдосконалення не здійснено. Тому існує необхідність подальших конституційно-правових досліджень і наукових пошуків із даної проблематики, із врахуванням та розвитком уже наявних наукових здобутків.

В цілому вважаємо за доцільне історіографію доктринального дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, поділити на декілька періодів, які завдяки своїй специфіці дають змогу простежити тенденцію розвитку даного права.

Для першого періоду – «дорадянського» (до 1919 року) – характерною є недостатність нормативно-правового регулювання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в цілому та будь-яких його елементів. Видається, що насамперед це обумовлено відсутністю необхідності закріплення даного права як такого, адже суспільство того часу не було значним чином глобалізовано, структура учасників судочинства за мовною ознакою була переважно однорідною, а поодинокі випадки участі іншомовних осіб не породжували значної проблеми, яка обумовлювала б регламентацію вимог участі перекладача для забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Також тогочасними правниками не підіймалось питання про рівність, в тому числі й за мовною ознакою, як таке, адже для вказаного періоду притаманний законодавчий поділ населення на певні класи, групи та наділення їх у відповідності до цього окремими процесуальними привілеями чи обмеженнями.

Вказане підтверджується і науковими працями даного періоду таких вчених як: В.М. Адамович, Є.В. Васьковський, А.Я. Вишенський, Л.Е. Владіміров, М.І. Малінін, В.Д. Случевський, Д.Г. Тальберг, Г.Ф. Шершеневич, І.Я. Фойницький, М.Т. Яблочков та ін.

Однак, незважаючи на наявність значної кількості наукових робіт, присвячених здійсненню різних видів судочинства, на жаль, проблематика конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або

мови, якою вона володіє, не мала наукового обґрунтування. Науковці вказаного періоду приділяли увагу складнішим інститутам та категоріям судочинства, які тоді перебували на стадії становлення, а також спрямовували свої думки на визначення процесуального статусу таких учасників судочинства як суд, сторони, свідки.

Для другого періоду – «радянського» (1919-1991 роки) – характерним є формування нормативно-правової бази щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Дане право отримує своє нормативне закріплення в Конституції СРСР 1936 року, Конституції УРСР 1937 року, Конституції СРСР 1977 року, Конституції УРСР 1978 року, міжнародних документах, зокрема, в Статуті Організації Об'єднаних Націй 1945 року, Загальній декларації прав людини 1948 року, Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 року та низці профільних актів, що регулювали особливості судоустрою та провадження судочинства.

Така законодавча активність була обумовлена багатонаціональним складом населення Союзу Радянських Соціалістичних Республік, що значним чином «перемішувалось» радянською владою задля асиміляції різних націй, подальшого знищення їхньої національної ідентичності та створення єдиного радянського народу.

Разом з тим, задля необхідності встановлення мовних контактів та відносин в цілому між учасниками судочинства у відповідних процесуальних нормативно-правових актах було закріплено положення про провадження судочинства мовою союзної або автономної республіки, автономної області, автономного округу або на мові більшості населення даної місцевості. Особам, які брали участь у судовому процесі, однак не володіли мовою, якою здійснюється судовий розгляд, гарантувалось право участі у судових діях через перекладача та право виступати в суді рідною мовою.

Вказане породило та активізувало дослідження щодо проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або

мови, якою вона володіє. Однак останні були досить фрагментарними та повною мірою не визначали його правову природу та специфіку. Зокрема, науковці більшою мірою визначали та розкривали принцип національної мови при здійсненні того чи іншого виду судочинства. Предметом окремих праць також було визначення процесуального статусу перекладача та особливостей його участі у судовому процесі. Окрім того, попри конституційну закріпленість досліджуваного права, переважна більшість наукових здобутків щодо вказаної проблематики здійснювалась у рамках такої спеціальності як 12.00.09 «Кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність».

Відмітимо, що з огляду на загальність норм щодо регулювання досліджуваного права для кожної республіки у складі СРСР, вважаємо за доцільне в даному періоді відзначити й праці науковців, які працювали поза межами тогочасної України.

Окремі аспекти дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в рамках конституційних основ організації та здійснення судочинства, розкрито у працях таких радянських науковців, як: Г.Н. Агєєва, Н.А. Абдуллаєва, М.Т. Ашрібекової, В.С. Букіна, А.Т. Бананова, П.М. Давидова, П.Ф. Єлісейкіна, Т.М. Добровольської, М.А. Джафаркулієва, І.Л. Петрухіна, М.М. Полянського, А.Л. Рівліна, Г.П. Саркісянц, В.М. Семенова, М.Л. Якуб та ін.

Попри відносно значну кількість вчених, які досліджували окреслену в дисертаційній роботі проблематику вважаємо за доцільне зупинитись детальніше на працях, найбільш наближених до неї.

Однією із перших наукових праць даного періоду є дисертація Н.А. Абдуллаєва на тему: «Принцип національної мови провадження у справі в радянському кримінальному процесі» (1970) [1]. В даній праці автор, на підставі аналізу кримінальних проваджень у різних містах Таджикиської РСР, виділив систему принципів кримінального судочинства та особливу увагу зосередив на принципі національної мови судочинства. Зокрема, Н.А. Абдуллаєв розкрив

поняття та зміст принципу національної мови судочинства, його зв'язок з іншими принципами радянського кримінального процесу. Окрім того, науковцем проаналізовано правові форми практичної реалізації принципу національної мови судочинства на різних стадіях радянського кримінального процесу. Також вченим було надано власні рекомендації щодо подальшого вдосконалення законодавства та практики щодо досліджуваної ним проблематики.

До сфери наукових інтересів М.А. Джафаркулієва також входили окремі аспекти конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Так, вчений захистив дисертацію на тему: «Принцип національної мови та процесуальний статус перекладача в кримінальному процесі» (1972) [37], а також надалі видав низку наукових робіт, що стосуються даної сфери. Ними, зокрема, є праця «Проблеми національної мови в кримінальному судочинстві» (1989) [39] та методичні рекомендації «Роль та правове становище перекладача в судочинстві» (1990) [40]. Варто відмітити, що в працях даного науковця обґрунтовується думка про те, що принцип мови судочинства реалізовується через систему загальних та спеціальних гарантій. До них вчений відносив не лише нормативне закріплення та прокурорський нагляд, а й обов'язок суду щодо залучення перекладача, компетентність перекладача, низку його процесуальних обов'язків та відповідальність за їхнє невиконання [38, с. 59-62].

Не можна оминати увагою й роботи І.Л. Петрухіна, який здійснив декілька наукових досліджень з даної проблематики. Зокрема, у 1972 році вказаний автор написав наукову статтю на тему «Принцип національної мови у радянському кримінальному процесі» [122], а у 1981 році – «Національна мова судочинства» [121]. Концептуально новим твердженням цього науковця, що варто відмітити в рамках даного дисертаційного дослідження, є визначення конституційної природи цього принципу та твердження, що останній виражає конституційно-правове визнання рівності всіх націй і народностей, що населяють ту чи іншу державу.

Предмет досліджень такого науковця як Г.П. Саркісянц також стосується розкриття окремих аспектів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. У 1974 році вказаний автор видав працю під назвою «Перекладач в радянському кримінальному процесі» [188]. В даному науковому доробку вчений надає власне тлумачення принципу національної мови судочинства, розкриває особливості процесуального становища, прав та обов'язків перекладача, а також вказує на порядок запрошення, заміни та відводу вказаного учасника судового процесу.

Викликають інтерес і погляди на досліджувану проблематику М.Т. Ашірбекової, яка у 1984 році захистила дисертацію кандидата юридичних наук на тему «Принцип національної мови кримінального судочинства» [10]. У вказаній праці М.Т. Ашірбекова надала власне трактування принципу національної мови судочинства, розкрила правове значення поняття «національна мова судочинства», а також здійснила аналіз термінів «рідна мова учасника судочинства» та «неволодіння мовою судочинства». Окрім того, науковець вказала на міжгалузеву природу принципу національної мови судочинства, виділила систему організаційно-правових гарантій щодо його використання та класифікувала учасників судочинства, які використовують рідну мову при його провадженні. Також вчена запропонувала певні рекомендації щодо вдосконалення положень принципу національної мови та їх конкретизації.

Таким чином, радянська наука залишила незначний слід у дослідженні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. При цьому вказані наукові праці стосувались лише окремих елементів окресленої проблематики. Окрім того, у зазначених здобутках простежується вплив пануючої в той час марксистсько-ленінської ідеології на стиль викладу та аналіз матеріалу, що дещо спотворює відзначені результати досліджень вищевказаних науковців.

Третій період історіографії доктринального дослідження конституційного

права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, – «незалежності» (з 1991 року) – представлений значним обсягом наукових праць щодо даної проблематики. Вказане обумовлюється розвитком нормативно-правового регулювання процесуальних аспектів реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та відсутністю належного теоретичного обґрунтування. Однак з огляду на відсутність прямого конституційного закріплення, ні саме досліджуване право, ні окремі його аспекти переважно не вивчались у межах спеціальності 12.00.02 «Конституційне право; муніципальне право».

Також відмітимо ще одну особливість наукових праць щодо заданої проблематики у даному періоді – активізація дослідження процесуального статусу перекладача як учасника того чи іншого виду судочинства. Зокрема, процесуальний статус перекладача як суб'єкта, який сприяє реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вивчається як в загальних працях щодо здійснення того чи іншого виду судового процесу, так і в спеціальних працях, предметом яких є виключно особливості участі перекладача при здійсненні судочинства.

В цілому нині публікується чимало наукових статей та дисертацій щодо досліджуваної проблематики, що хоч і фрагментарно, однак доволі чітко розкривають окремі аспекти конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Видається доцільним зупинитись на них більш детально.

Однією із найперших праць даного періоду історіографії, що розкривають окремі аспекти конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є дисертаційне дослідження С.П. Кравченка на тему «Мова як фактор правоутворення та законотворення» (2000) [85]. У вказаній праці розкривається функціональний вплив мовної сфери на формування національної правової системи, комплексно розробляються такі категорії, як мова права і мова закону. В цілому на основі соціопсихології, семіотики, когнітивної психології, та герменевтики автор стверджує, що мова та

право не просто взаємодіють як два окремих інститути, мова є першоосновою формування права і невід'ємним супутником його зовнішнього втілення.

Предмет дисертаційного дослідження такого науковця, як М.І. Леоненко, також стосується проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. У праці «Принцип національної мови у кримінальному судочинстві України» (2001) вчений надав авторське розуміння змісту та значення принципу національної мови кримінального судочинства, уточнив правовий статус перекладача як суб'єкта забезпечення реалізації принципу національної мови на різних стадіях кримінального процесу. Окрім того, науковець запропонував низку законодавчих змін, зокрема, закріплення можливості викласти заяву чи повідомлення про злочин мовою, якою особа володіє, кримінальної відповідальності за злочинні дії щодо перекладача (перешкоджання явці перекладача, примушування його до завідомо неправдивого перекладу, підкуп або погроза помсти за раніше зроблений переклад у справі), можливості отримувати у перекладі на рідну мову основні процесуальні документи [99].

Є.В. Ткаченко у своєму дисертаційному дослідженні на тему «Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект» (2009) визначив правову природу та місце мовних відносин у системі суспільних відносин. Також автор комплексно розглянув особливості правового регулювання мовних відносин в Україні та зарубіжних країнах. Окрім того, науковець проаналізував розуміння та сутність поняття «державна мова», визначив мовні права національних меншин, а також визначив основні проблеми правового регулювання мовних відносин у сфері діяльності органів державної влади, у сфері здійснення судочинства, у сфері освіти та в інформаційній сфері України й запропонував шляхи їх вирішення [227].

Проведення судової реформи у 2010 році, що ознаменувала прийняття Закону України «Про судоустрій та статус суддів», а також внесення низки змін до інших актів насамперед тих, що визначають особливості здійснення того чи іншого виду судочинства, значно активізувало науковців у дослідженні

конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Починаючи з цього часу, з'являється низка дисертаційних робіт, у яких розкривається процесуальний статус перекладача у різних видах судочинства.

Однією із таких праць є дисертаційне дослідження Т.М. Кузик на тему «Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні» (2012). У вказаному науковому доробку автором проаналізовано досвід зарубіжних держав щодо регулювання процесуального статусу перекладача як учасника кримінального провадження. Окрім того, визначено поняття, вимоги та процесуальний статус перекладача, а також особливості участі останнього під час різних стадій кримінального процесу. За результатами дослідження Т.М. Кузик зацентовано увагу на необхідності закріплення єдиної підстави для участі перекладача у кримінальному провадженні – неволодіння учасниками кримінального провадження мовою кримінального провадження, а також сформульовано пропозиції щодо вдосконалення КПК України у частині регламентування процесуального статусу перекладача [93].

Не можна оминати увагою й роботи І.А. Бережної щодо дослідження проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Вчена є автором низки наукових статей, у яких встановлювала процесуальний статус та особливості участі перекладача у адміністративно-деліктному провадженні. Серед них слід відзначити такі праці як: «Процесуальний статус перекладача в системі суб'єктів адміністративно-деліктного провадження» (2012) [17], «Адміністративно-деліктне провадження як сфера об'єктивізації участі перекладача» (2013) [13], «Принципи діяльності перекладача в адміністративно-деліктному провадженні» (2013) [16], «Зарубіжний досвід нормативного закріплення засад участі перекладача в адміністративно-деліктному провадженні та шляхи запозичення» (2013) [14] тощо.

Наукові погляди, що містяться у зазначених вище працях, були комплексно сформовані в дисертаційне дослідження на тему «Перекладач в адміністративно-деліктному провадженні» (2013). У даній праці надано авторське бачення щодо поняття, сутності, правової природи та змісту участі перекладача в адміністративно-деліктному провадженні. Також науковцем охарактеризовано адміністративно-процесуальний статус перекладача в адміністративно-деліктному провадженні та особливості участі на його кожній стадії. Значну увагу автор зацентувала на досвіді зарубіжних держав щодо нормативного визначення засад участі перекладача в адміністративно-деліктному провадженні та на його основі сформулювала конкретні пропозиції щодо запозичення Україною цих положень задля ефективного застосування в майбутньому адміністративно-деліктному кодифікованому нормативно-правовому акті [15].

Проблематика процесуального статусу та загалом участі перекладача у кримінальному судочинстві входила і до сфери наукових інтересів О.В. Мархевки. Вважаємо за доцільне виділити наступні наукові праці автора щодо вказаної проблематики: «Участь перекладача у провадженні процесуальних дій» (2012) [108], «Участь у кримінальному судочинстві осіб, що володіють навичками сурдоперекладу» (2012) [109], «Критерії допустимості участі перекладача у кримінальному судочинстві» (2013) [104], «Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження» (2015) [107], «Підстави та умови залучення перекладача до участі в кримінальному провадженні» (2014) [105], «Залучення перекладача до проведення судової експертизи у кримінальному провадженні» (2015) [106].

Отримані результати були систематизовані та представлені науковцем у вигляді комплексного дисертаційного дослідження на тему «Участь перекладача під час провадження досудового розслідування» (2015). У роботі розкривається сутність та зміст інституту участі перекладача в досудовому розслідуванні, відзначається його значимість для захисту законних прав та інтересів особи і виконання завдань кримінального провадження при розслідуванні кримінальних

правопорушень. На підставі наукового аналізу тогочасного законодавства автором з'ясовано сутність та особливості реалізації засади мови, якою здійснюється кримінальне провадження, правовий статус перекладача та низку процесуальних питань щодо участі останнього: умови відводу перекладача, критерії визначення компетентності, порядок його участі у провадженні слідчих (розшукових) дій. Також звернено увагу на процесуальні та організаційні аспекти обов'язкового перекладу і вручення процесуальних документів учасникам досудового розслідування мовою, якою вони володіють.

На основі узагальнення та вивчення типових недоліків та упущень, що мають місце на практиці, О.В. Мархевка обґрунтував власні пропозиції щодо вдосконалення кримінального процесуального законодавства України та практики його застосування [110].

Викликають інтерес і наукові праці Р.М. Савчука щодо процесуального статусу та особливостей участі перекладача в адміністративному судочинстві, зокрема: «Участь перекладача в адміністративному судочинстві: лінгвістичні, правові та організаційні питання» (2016) [183], «Неволодіння мовою судочинства як підстава залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві» (2016) [186], «Участь перекладача в адміністративному судочинстві як гарантія забезпечення засади мови судочинства в адміністративних судах» (2017) [187], «Залучення та відвід перекладача як учасника адміністративного судочинства: зарубіжний досвід та українські реалії» (2017) [185].

Вказані праці стали основою комплексного дисертаційного дослідження на тему «Перекладач як учасник адміністративного судочинства: процесуальний статус, компетентність, неупередженість» (2018). У даному доробку автор висвітлює особливості прав, обов'язків та відповідальності перекладача в адміністративному судочинстві, гарантії його неупередженості та компетентності як умови ефективності участі у процесі. Також в якості елемента процесуального статусу розкриваються свободи і законні інтереси перекладача. За результатами дослідження Р.М. Савчук вказує на необхідність закріплення

вимоги компетентності перекладача як умови набуття адміністративного процесуального статусу, уточнення процесуальних підстав відводу та встановлення додаткових гарантій його неупередженості і компетентності [184].

Відмітимо, що в окремих галузевих науках, які досліджують провадження судочинства, відсутні комплексні дослідження щодо окремих аспектів забезпечення чи реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Зокрема, в науці цивільного процесуального права наукові здобутки щодо вказаної проблематики представлені незначною кількістю наукових статей щодо мови цивільного судочинства та процесуального статусу перекладача. Серед них вважаємо за доцільне виділити наукові праці А.В. Андронova «Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі» (2012) [7], А.Й. Іванського «Окремі аспекти застосування мови у цивільному судочинстві України» (2014) [59], Ж.В. Васильєвої-Шаламової «Роль та місце перекладача у реалізації принципу мови судочинства у цивільному процесі України» (2015) [22], Ю.А. Прут «Цивільний процесуальний статус перекладача при реалізації принципу мови судочинства в цивільних справах» (2016) [149], О.О. Скорич «Особливості процесуального статусу перекладача в цивільному процесі України» (2017) [192].

Ще більшу прогалину в дослідженні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, має наука господарського процесуального права. Так, в рамках даної спеціальності відзначається лише декілька наукових статей щодо обраної проблематики, а саме: Т.В. Степанової «Правовой статус переводчика в хозяйственном процессе Украины» (2009) [218] та Ю.С. Канарик «Проблема принципу мови судочинства у господарському процесі» (2017) [63].

З метою заповнення існуючої доктринальної прогалини, науковцями в рамках спеціальностей 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» та 12.00.04 «Господарське право, господарсько-процесуальне право» відносно нещодавно почали створюватися

загальні праці щодо процесуального статусу учасників цивільного та господарського судочинства, в рамках яких розкриваються й процесуальний статус перекладача як суб'єкта, який сприяє реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Однією із таких праць є дисертаційне дослідження Ю.Ю. Рябченко для здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук на тему «Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права» (2018). Дана робота присвячена вирішенню наукової проблеми формування доктринальних засад суб'єкта цивільного процесуального права з урахуванням сучасних тенденцій розвитку цієї галузі. Автор визначив сутність та зміст категорії «суб'єкт цивільного процесуального права», а також надав загальну характеристику цивільного процесуального статусу суб'єкта цивільного процесуального права та визначив його особливості для кожного учасника з урахуванням виконуваних ними функцій у судовому процесі. У четвертому розділі дисертаційного дослідження Ю.Ю. Рябченко розкриває особливості процесуального статусу та участі у цивільному судочинстві інших учасників судового процесу. Серед інших учасників автор звернув увагу й на перекладача, вказавши, що надання суду сприяння у розгляді справи здійсненням перекладу є його конституційним обов'язком. Однак в цілому перекладач як суб'єкт, який сприяє реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, висвітлений досить фрагментарно [181].

Значний інтерес також викликає дисертаційне дослідження на здобуття наукового ступеня доктора юридичних наук Т.В. Степанової на тему «Теоретико-правові засади процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві» (2018). Посилює значення цієї роботи для дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, наявність такої самостійної структурної частини як пункт 3.2.6 «Процесуальний статус перекладача в господарському процесі». В даному пункті вчена проаналізувала

процесуальний статус перекладача та обґрунтувала пропозиції стосовно врахування особливостей провадження у господарській справі за його участю, зокрема щодо розширення спектру прав перекладача та визначення окремих організаційно-процесуальних моментів його участі [219].

Також в контексті розкриття історіографії доктринального дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, видається доцільним відмітити, що у вітчизняній правовій науці існують й окремі фрагментарні праці, в яких надаються авторські погляди щодо предмету даної дисертаційної роботи. Останні підготовлені в рамках різних спеціалізацій та більшою мірою спрямовані на висвітлення теоретичних та практичних аспектів забезпечення основоположних прав людини при здійсненні судочинства. Зокрема, особливо викликають науковий інтерес праці Л.А. Костіної «Участь перекладача у кримінальному судочинстві» (2003) [84], В.Т. Маляренка «Про державну мову та перекладача у кримінальному процесі України» (2006) [103], М.І. Леоненко «Особливості проведення слідчих дій за участю перекладача у кримінальному процесі України» (2009) [98], Л.С. Клименко «Законодавче регулювання мовної політики у сфері судочинства та діловодства України» (2010) [67], І.Д. Іванюка «Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України» (2011) [60], А.З. Сороки «Окремі аспекти залучення перекладача до проведення слідчих дій» (2011) [215], В.В. Городовенка «Принцип державної мови судочинства і діловодства в судах України: проблеми правозастосування» (2011) [29], М.М. Товта «Деякі аспекти регулювання мовних відносин та реалізація мовних прав у світлі Закону 2012 року» (2013) [229], В.С. Березняка «Проблемі питання, пов'язані із залученням перекладача під час видачі осіб (екстрадиції)» (2015) [18], Д.С. Касяненко «Перекладач у суді: специфіка роботи та вимоги до кваліфікації» (2015) [65], В.В. Короля «Законодавче регулювання питання про мову, якою здійснюється кримінальне провадження: шляхи усунення суперечностей» (2015) [82], В.В. Гайдая «Особливості перекладу судових рішень як виду юридичних текстів» (2016) [27],

О.М. Коропатова «Деякі питання залучення перекладача в адміністративне судочинство» (2017) [83], Ю.А. Лободи «Перекладач у кримінальному провадженні: термінологічна невизначеність та проблеми компетентності» (2018) [100], В.П. Шевченко «Становлення інституту державної мови в Україні» (2019) [246], В.В. Рогальської «Регламентація та реалізація права на переклад у контексті забезпечення справедливого судочинства» (2019) [179], Д.С. Абрамової «Правове регулювання державної мовної політики у сфері захисту прав національних меншин» (2019) [2], О.В. Сіренко «Участь перекладача у кримінальному провадженні: зарубіжний досвід» (2020) [191] та інші.

Таким чином, проаналізувавши історіографію доктринального дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, протягом трьох відповідних етапів, можна зробити наступний висновок. Історіографія періоду Російської імперії, Союзу Радянських Соціалістичних Республік і незалежної України відображає інтереси тогочасного суспільства і демонструє рівень розвитку законодавчої техніки та наукової думки юридичної спільноти щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. В цілому доробок усіх дослідників став потужною базою для дослідження основних аспектів наведеного права і вказав на недостатність комплексного висвітлення проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

1.2 Методологія дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

Процес пізнання, як основа будь-якого наукового дослідження, значно ускладнений структурою емпіричного і теоретичного знання, способами його

обґрунтування та перевірки. Тому правильність, точність та достатність методології пізнання є вирішальним фактором успішності кожного наукового доробку. Не є винятком і дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

На сучасному етапі розвитку філософської науки, методологія наукового пізнання є достатньо розробленою, пристосованою до потреб теоретичних й емпіричних досліджень та має в своєму арсеналі чимало методологічних інструментів. Однак задля адекватності одержаних результатів, їхньої відповідності рівню розвитку суспільних відносин, видається доцільним обирати лише методологічний інструментарій, який здатний точно, всебічно, повно та достовірно розкрити сутність вищезазначеного права.

Вчені-конституціоналісти, з огляду на проблематику конституційних досліджень, вказують на специфічність методології науки конституційного права й пропонують її різні, хоча й споріднені дефініції. На думку Б.В. Калиновського та Т.О. Кулик, «методологію науки конституційного права можна розглядати як вчення про методи, принципи та правила їх застосування під час здійснення дослідження явищ у конституційно-правовій сфері існування (статичних і динамічних елементів конституційно-правової дійсності), що є предметом відповідної галузі юридичної науки» [62, с. 49]. Дещо по-іншому підходить до визначення даної категорії Н.А. Богданова, яка пропонує під методологією науки конституційного права розуміти «галузь знань цієї науки, яка теоретично обґрунтовує основи і принципи пізнання її предмета та пропонує логічні способи і прийоми дослідження з метою формування об'єктивного, всебічного, системного конституційно-правового знання» [19, с. 35]. В.Ф. Погорілко та В.Л. Федоренко стверджують, що «під методологією сучасної науки конституційного права слід розуміти комплексне світоглядне, філософсько-правове вчення про принципи і методи, які використовуються в цій юридичній науці для пізнання юридичних якостей і властивостей об'єкта відповідних наукових досліджень» [123, с. 184].

Аналізуючи всі вищенаведені погляди, можна дійти висновку, що методологічні основи дослідження є доволі складним та багатоплановим утворенням. Вважаємо, що під методологією дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, слід розуміти систему методологічних підходів, загальнотеоретичних принципів та наукових методів, що застосовуються задля отримання нових та обміркування вже існуючих знань під час наукового дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

З огляду на вказане, в якості структурних елементів методології дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вважаємо за потрібне розглянути підходи, принципи та методи даного наукового доробку.

Для сучасного правового дискурсу під час розкриття методології дослідження того чи іншого явища характерним є використання різних методологічних підходів. У юридичній доктрині визначення поняття «підхід» різняться в залежності від змістовного контексту. Тому однозначного розуміння або чітких меж та правил його застосування нині не сформовано, що дещо ускладнює методологію правових досліджень. Зокрема, А.М. Кучук вбачає, що «методологічний підхід являє собою сукупність вихідних положень і методів, які у взаємозв'язку з предметом обумовлюють напрям пізнання його конкретного аспекту» [97, с. 11]. І.А. Сердюк пропонує під терміном «методологічний підхід» розуміти «системне утворення, що являє собою єдність філософського (світоглядного), теоретичного і методологічного знання, причому змістовне наповнення такої єдності різняться залежно від конкретного методологічного підходу» [189, с. 57]. Не вдаючись до наукової дискусії, вважаємо за доцільне погодитись із думкою С.Д. Гусарева та О.Д. Тихомирова, які визначають поняття «методологічний підхід» як «один із основних компонентів парадигми, який становить собою взаємозалежні наукові методи, серед яких одні або кілька є

основними, а всі інші є підпорядкованими їм, залежні, мають допоміжний характер» [33, с. 73].

З огляду на відсутність одностайності щодо розуміння методологічного підходу, вчені не досягли однозначного бачення щодо їхньої системи. Видається, що в залежності від предмету дослідження, його мети та завдань, кожен науковець обирає самостійно методологічні підходи, які, на його думку, нададуть можливість отримати бажаний результат у вигляді наукового доробку.

В контексті дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, використано історичний, логічний, герменевтичний, порівняльний, системний та комплексний підхід.

Історичний підхід передбачав розкриття конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, з ретроспективного погляду, тобто значення певних історичних подій/діянь на закономірності розвитку досліджуваного права. Встановлений історичний аспект надав змогу виважено оцінити сучасний стан регламентації та реалізації даного конституційного права та надати рекомендації щодо успішності подальших законодавчих трансформацій.

Використання логічного підходу щодо дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, сприяв відновленню його розвитку за допомогою засобів теоретичного аналізу. Таким чином, логічний підхід забезпечив розкриття об'єктивних закономірностей виникнення та становлення даного права в якості окремої історичної системи у всій її складності та єдності зв'язків та взаємозалежностей.

Під час здійснення дисертаційного дослідження також було використано герменевтичний підхід. Застосування даного підходу дозволило здійснити тлумачення та інтерпретацію системи вітчизняних нормативно-правових джерел та міжнародних актів, що визначають специфіку захисту прав людини, систему судоустрою та здійснення того чи іншого виду судочинства, а також низку монографій, підручників, посібників, дисертацій, наукових статей, доповідей, повідомлень, наукових коментарів до законодавства, що розкривають

особливості конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та реалізації цього права.

Порівняльний підхід до дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, надав змогу виокремити подібні та відмінні ознаки регламентації даного права та його елементів у державах різних правових систем, а також специфіку його виникнення, розвитку та функціонування в окремих державах.

У процесі здійснення дисертаційного дослідження також використано системний підхід. Застосування цього підходу для написання даної дисертаційної роботи сприяло розгляду вказаного права як складного, багатогранного об'єкта, який має окремі складові елементи, зв'язки між якими формують його цілісність.

Останнім методологічним підходом, який було використано для розкриття конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є комплексний підхід, який дозволив органічно поєднати філософську, наукознавчу та правознавчу системи знань та, як наслідок, сприяв інтеграції різних методів в рамках одного дисертаційного дослідження.

Як справедливо вказує В.Г. Андрійчук, «наукове пізнання повинне опиратися на фундаментальні, філософські положення, які відтворюють найістотніші властивості об'єктивної реальності. Необхідність їхнього урахування означає, що по відношенню до наукового пізнання такі філософські положення стають основоположними методологічними принципами» [6, с.91].

З огляду на особливості предмета даної дисертаційної роботи, слід звернути увагу на основні принципи дослідження, що займають важливе місце в системі елементів методологічної основи дисертаційного дослідження та забезпечують його загальну методологічну платформу.

У правовій доктрині під час визначення поняття принципів права науковці вживають такі категорії, як вихідні теоретичні положення, основні, керівні засади (ідеї), загальні нормативно-керівні положення, провідні засади,

закономірність, сутність, система координат тощо [216, с. 40]. Загалом вважаємо за доцільне під принципами даного дисертаційного дослідження розуміти основні теоретичні положення ретельного наукового розгляду конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Задля усебічного аналізу та розкриття сутності досліджуваного конституційного права, у даному дисертаційному доробку в якості складових елементів системи принципів наукового дослідження обрано наступні основні теоретичні положення: принцип об'єктивності, усебічності, обґрунтованості, розвитку та історизму, причинності, термінологічний та принцип органічного поєднання теорії та практики. Видається доцільним охарактеризувати кожний принцип детально.

Першим принципом, на який видається доцільним звернути увагу, є принцип об'єктивності. Дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є повністю нейтрально-емоційним, безособовим, тобто на нього не впливали враження автора про предмет дослідження, особисті переконання, емоційний стан суб'єкта пізнання, тощо. При цьому у роботі також продемонстровано власну суб'єктивну думку щодо окремих аспектів дослідження без порушення при цьому загальної істинності.

Детальне та точне наукове дослідження значною мірою обумовлюється реалізацією принципу всебічності вивчення процесів і явищ. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або якою вона володіє, як і будь-який інший феномен, не існує відокремлено та пов'язане з іншими явищами. Тому здійснення однобічного, ізольованого дослідження неминуче призвело б до спотворених та помилкових висновків. Таким чином, дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, здійснювалось не окремо, а як частина механізму захисту прав людини. Такий підхід надав можливість моделювати досліджуване право та розглядати його в стані розвитку та в різних умовах. Таким чином

забезпечено багаторівневе і багатопланове наукове пізнання, яке відобразило всі аспекти досліджуваної проблематики.

Вищевказані фундаментальні філософські положення тісно пов'язані із принципом доказовості та обґрунтованості. Під час наукового пізнання автором не просто висувались окремі твердження, а доводилась, аргументувалась правомірність наведеного твердження, його відповідність критеріям істини.

В цілому дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, ґрунтувалось на положеннях і рекомендаціях науки, теоретичних і прикладних розробках авторитетних наукових центрів і шкіл. Окрім того, дослідження спиралось на положення чинних вітчизняних нормативно-правових актів та міжнародних договорів.

Також, в якості принципу дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, було використано принцип розвитку та історизму. Зокрема, при дослідженні проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, визначено недоцільним використання лише наявних знань про суміжні явища. Окрім того, уникались шаблонні уявлення щодо цього права, адже те, що на певному історичному етапі вважалось прогресивним, нині цілком може визнаватись реакційним. В цілому ж детальне дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, здійснено від початку його існування із розкриттям сучасних тенденцій, проблем та з визначенням перспектив подальшого розвитку.

В процесі підготовки даного дисертаційного дослідження також використано принцип діалектичної єдності теорії та практики. Застосування даного принципу обумовило розкриття не лише теоретичної сутності конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а практичного досвіду його реалізації у різних судових процесах. Таким чином, забезпечено природню логічну послідовність наукового

дослідження – від спостереження за об'єктивною реальністю (процесами, явищами, предметами) до пояснення й узагальнення, а від нього – до практики як критерію істини.

Наступним теоретичним вихідним положенням для написання даної дисертаційної роботи став принцип причинності. Розкриваючи сутність зазначеного принципу, М.Є. Ігнатьєв стверджує, що він «є одним з найбільш загальних принципів, які визначають допустимі межі впливу подій один на одного. Він забороняє вплив існуючої події на всі минулі події, а також виключає взаємний вплив подій, розділених просторово-подібним інтервалом, для яких самі поняття «раніше», «пізніше» не абсолютні, а міняються місцями зі зміною системи тимчасового відліку» [61, с.32]. В контексті цього дисертаційного дослідження принцип причинності забезпечив визначення загальних передумов та наслідків реалізації/не реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Ще одним принципом дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є термінологічний принцип. Зазначений принцип сприяв з'ясуванню термінів та їхнього етимологічного значення, формулювання або корегування змісту та обсягу понять, встановлення співвідношення між ними. Останнє стало можливим завдяки використанню тлумачних та професійних словників, аналізу нормативно-правових актів та наукових праць, предмет яких стосується обраної проблематики.

Відображені методологічні підходи та принципи опосередковують вибір методів даного дисертаційного дослідження, а також інтерпретацію отриманих результатів крізь призму певної концептуальної ідеї. Тому третьою складовою частиною методологічних основ дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є методи наукового пізнання.

Методи наукового пізнання, будучи безпосередніми інструментами наукового дослідження, мають досить розгалужену структуру. Вони

забезпечують вирішення окремих завдань, що встановлені у межах загальної мети дослідження та відповідають загальним методологічним підходам. Загалом, вважаємо, що методами даного дисертаційного дослідження можна визначити окремі способи пізнання сутності конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Дослідження зазначеної проблематики стало можливим завдяки використанню насамперед базових методів наукового пізнання, а саме: діалектичного, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, системного, історичного, логіко-семантичного (формально-логічного), компаративістського (порівняльно-правового), герменевтичного, спеціально-юридичного та догматичного (формально-юридичного). Дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на основі загальнофілософських, загальнонаукових, логічних, лінгвістичних та спеціально-юридичних методів дало змогу отримати не лише нові знання, а й переосмислити вже існуючі. З огляду на те, що створення цілісного наукового знання про досліджуване право потребує повного і всебічного дослідження усіх вищезазначених методів, видається доцільним зупинитися більш детально на кожному із них.

Основоположним методом дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, виступає діалектичний метод. За своєю суттю, діалектика є методом пізнання, який розробляється філософією. У науці конституційного права використання даного методу дає змогу визначити загальні напрями до вивчення конституційно-правових явищ, інститутів та норм конституційного права.

В цілому, за результатами використання діалектичного методу в дослідженні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, встановлено ґрунтовне розуміння сутності, особливостей та закономірностей, притаманних вищевказаному праву, що віддзеркалюють окремі періоди розвитку суспільно-економічного життя та наукової думки.

Для дослідження проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, також обрано метод аналізу та синтезу, що дозволив визначити історичні етапи розвитку конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та його дослідження в науці, міжнародних стандартів регламентації, вітчизняного нормативно-правового закріплення, гарантій, складових елементів механізму реалізації досліджуваного права.

Наступним методом, що за своєю сутністю поєднує протилежності, є метод індукції та дедукції. При дослідженні проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, застосування методу індукції дало змогу здійснити наступний науковий пошук, оскільки в такому разі окреме наукове твердження є відправною точкою для іншого та в цілому має вплив на формування висновків. Натомість, метод дедукції дозволив використовувати загальні наукові доробки вчених, що стосуються предмету дослідження, та власні напрацювання задля висвітлення окремих аспектів дослідження чи розуміння деяких тверджень.

В процесі здійснення даного дисертаційного дослідження також застосовано метод абстрагування, що надало змогу уявно виділити конкретні ознаки та властивості об'єкта, явища або процесу. Завдяки його використанню стає можливим виокремлення із усієї сукупності ознак і властивостей загальних та найбільш важливих [111, с.55]. В даному дисертаційному дослідженні використання методу абстрагування сприяло виділенню конституційної природи, специфічних ознак, механізму реалізації та гарантій досліджуваного конституційного права.

Із вищевказаним методом органічно поєднаний метод узагальнення. Останній сприяє об'єднанню предметів за схожими властивостями, а в процесі дослідження проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, застосований для формування відповідного понятійно-категоріального апарату, аналізу

правозастосовної практики та інших емпіричних відомостей та підготовки загальних та проміжних висновків.

Повноцінне розкриття сутності конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, було б значно ускладнене без використання системного методу. В контексті даного дисертаційного дослідження системний метод було використано для визначення системи гарантій, механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, його місця в системі прав людини.

Наступним методом, який було використано при дослідженні окресленої проблематики, є історичний. У процесі здійснення дисертаційного дослідження історичний метод використовувався для розкриття закономірностей формування конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та аналізу зміни його змісту в залежності від трансформації поглядів в той чи інший період. Вказане стало можливим завдяки вивченню та інтерпретації текстів першоджерел насамперед конституційних актів, актів про судоустрій та щодо провадження різних видів судочинства. Також застосування історичного методу дало змогу досягнути розвиток доктринальних поглядів щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. В цілому зіставлення нормативних та доктринальних положень, сформованих у різних часових проміжках, дало змогу досягнути аксіологічне значення досліджуваного права та сформулювати ідеї щодо вдосконалення сучасної регламентації.

Для формулювання понятійного апарату при дослідженні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або якою вона володіє, застосовано логіко-семантичний метод або як його ще називають – формально-логічний. Застосування цього методу сприяло виявленню логічних структур положень нормативно-правових актів, що регламентують конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та їхньому подальшому тлумаченню. Також логіко-семантичний метод дозволив

сформулювати низку понять, найголовнішим серед яких є поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє».

Під час дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, використано також і компаративістський метод або як його ще називають – порівняльно-правовий, що дав змогу ознайомитися з конституційними актами зарубіжних держав щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, зіставити правові норми з цих актів із вітчизняною законодавчою практикою. На основі вказаного в роботі здійснено пропозиції щодо імплементації зарубіжного досвіду у вітчизняне законодавство.

Аналіз приписів правових актів, що регламентують конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, неможливий без застосування герменевтичного методу. Використання цього методу дає змогу адекватно тлумачити зміст правових норм, тим самим забезпечуючи їхню ефективну реалізацію. Окрім того, герменевтичний метод сприяє вирішенню проблеми неоднозначності тексту, який через похибки, прогалини та колізії може мати подвійний зміст.

Застосування герменевтичного методу при дослідженні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, сприяло правильному і точному розумінню норм вітчизняних, зарубіжних та міжнародних актів у відповідності до сутності, що закладалась творцями у відповідне словесне формулювання.

Ще одним методом, який відіграв значну роль у процесі здійснення дисертаційного дослідження, є спеціально-юридичний метод. Завдяки застосуванню останнього у процесі розкриття проблематики конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, надано юридичну оцінку якості закріплення вищевказаного права, а й відповідно ефективності реалізації його відносно осіб, які потребують перекладу. Загалом виявлено тенденції та закономірності правореалізаційної

практики держави щодо досліджуваної сфери, недоліки нормативно-правового закріплення досліджуваного права та запропоновано низку системних змін до чинного законодавства.

Останнім методом, який було використано під час дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є догматичний (формально-юридичний). Використання даного методу надало змогу проаналізувати вітчизняні джерела права та міжнародні акти з метою більш глибокого проникнення у сутність та специфіку правовідносин досліджуваної сфери тощо. Вказане посприяло визначенню конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, його сутності, механізму реалізації, а також встановити його гарантії.

Підсумовуючи методологію дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, варто зазначити, що завдяки системності та комплексності наукового пізнання, врахуванню реалій нинішнього суспільного життя, теоретичних й практичних напрацювань вітчизняних та зарубіжних науковців та в цілому якісному підборі методологічного інструментарію, досягнуто найбільший ефект наукового пошуку та обсяг приросту наукових знань щодо наведеного права.

1.3. Генеза конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

Дослідження змісту та специфіки конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, потребує розкриття динаміки його розвитку, що стала основою для формування вказаного права сьогодні та сприяє виваженому формулюванню в майбутньому. Вказане стає можливим завдяки історіографічному аналізу конституційних актів,

нормативно-правових актів щодо провадження судочинства та відповідних подій різних історичних періодів.

Відмітимо, що вітчизняна правова наука має у своєму арсеналі сформульований плюралізм поглядів відносно історіографії конституціоналізму та судочинства, що відзначається множинністю та неоднорідністю підходів до їхнього дослідження. З метою здійснення доктринального опису конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вважаємо за доцільне не вступати до дискусії та на основі існуючих законотворчих та наукових здобутків проаналізувати нормативне закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а також його реалізацію при здійсненні судового процесу на території України.

Чимало сучасних наукових досліджень аргументують, що судочинство на території України має багатовікову історію, яка розпочалась із середини першого тисячоліття до нашої ери. Н.Д. Квасневська з цього приводу вказує, що «суд, як організаційна форма вирішення конфліктів на теренах сучасної України, сформувався на ранніх етапах розвитку суспільства, задовго до появи «писаного права» та формування багатьох інших державних механізмів. Правосуддя провадилось на основі первісних норм-звичаїв та колективної моралі жерцями та старійшинами» [66, с. 11].

Аналізуючи наявні у розпорядженні сучасної науки джерела, можна дійти до висновку, що давньоруське судочинство більшою мірою схоже на судовий процес змагального типу, якому притаманна наявність сторін із протилежними інтересами та процесуальною рівністю останніх. Разом з тим, з огляду на відсутність нормативно-правових актів як таких, можна зробити висновок про відсутність закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на конституційному рівні. Тогочасна наукова доктрина також жодним чином не розкриває це питання. Вказане дає змогу дійти висновку про відсутність права особи на використання в судочинстві рідної мови

або мови, якою вона володіє, в давньоруському додержавному судовому процесі як такого.

Подальша еволюція східнослов'янського суспільства призвела до утворення повноцінної держави на території сучасної України – Київської Русі. На жаль, розвиток тогочасної правової думки не став передумовою для зародження вітчизняного конституціоналізму, що унеможливило визначення на конституційному рівні права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Однак, як і в будь-якій організації державного типу, в Київській Русі здійснювалось судочинство. Останнє провадилось ієрархічною системою державних судових органів, яку формували князівські, вічові та громадські (вервні) суди, а також приватними (панськими) та церковними судами.

Організованість судової влади тогочасного періоду доповнювалась і нормативним закріпленням процесу її здійснення. Руська правда містить цілу низку положень, що стосується здійснення судочинства. У відповідності до цього акту, судова справа називалася «тяжа», сторони – «сутяжники», позивач – «істець», а відповідач – «позваний». Судовий процес носив змагальний (обвинувальний) характер, сторони в ньому були рівноправними. Він починався із заклича – публічної заяви особи. Під час судового процесу сторони подавали відповідні докази. Якщо ж речові докази були відсутні, в судовий процес обов'язково вступали очевидці подій (свідки). Останні поділялись на дві категорії – видоки – особи, які безпосередньо спостерігали подію, та послухи – особи з позитивною репутацією, які чули про подію від іншої особи, або є свідками доброї/недоброї слави сторони [180, с. 280].

Аналізуючи вищенаведене, видається доцільним зазначити, що попри нормативне закріплення процесу судочинства, право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, тогочасним законодавцем не визначено та не мало реалізації на практиці. Для описаного періоду характерним є формування загальних засад судового процесу, зокрема, таких як процесуальна рівність сторін та можливість залучення інших учасників. Окрім

того, відсутність значних міграційних процесів сприяла мовній однорідності учасників судового процесу: потреби у використанні рідної мови чи мови, якою особа володіє, та участі перекладача не було.

Монголо-татарська навала та міжкнязівські конфлікти обумовили розпад Київської Русі як єдиної держави у середині XII століття. Більша частина українських земель була в залежності від Золотої Орди, й лише деяку самостійність вдалось зберегти галицьким та волинським землям, які в той час були предметом геополітичних інтересів окремих європейських держав. Надалі через низку історичних подій, значна частина українських земель увійшла до складу Великого князівства Литовського, а Східна Галичина та Західне Поділля стало підконтрольним Королівству Польському.

Не вдаючись в особливості еволюції правового статусу українських земель у складі Королівства Польського, в загальному відмітимо, що на них було запроваджено польську адміністрацію, адміністративно-територіальний поділ на воєводства, а також систему судочинства. Роль нормативної основи для провадження судочинства у Королівстві Польському виконували Ельблонзька книга, або так звана «Польська правда» (XIII століття), Віслецький статут (1347 року) та Повний звід статутів Казимира Великого (1420 року). Система судових органів у Королівстві Польському була представлена земським, гродським, підкоморським, надвірним власним королівським трибуналом, королівським сеймовим судом, королівським судом асесорів та комісарським судом. Окрім того, також у містах, які користувалися магдебурзьким правом, діяли недержавні суди. Свою діяльність продовжували і церковні суди. Кожний із вказаних судів наділявся власною юрисдикцією [178, с. 7-8].

У Великому князівстві Литовському на початку існування зберегли свою дію норми Руської Правди, саме тому судоустрій та судовий процес був аналогічний судочинству за доби Київської Русі. Джерелами процесуального права слугували стародавнє українське звичаєве право, Судебник Казимира Ягеловича (1468 року), Перший та Другий Литовські статuti (1529, 1566 років), міждержавні договори, привілейні грамоти та судова практика.

Попри розбіжності у формуванні системи судових органів, безпосередньо порядок та принципи здійснення судочинства у Королівства Польського та Великого князівства Литовського були ідентичні. Вищенаведеними актами сформовано єдину процесуальну форму розгляду всіх судових справ. Як відзначає І.Я. Терлюк, «судочинство характеризувалося суворим формалізмом, здійснювалось усно й відкрито з дотриманням певних процесуальних обрядів. Воно було єдиним як для цивільних, так і для кримінальних справ. Увесь процес мав позовний (звинувачувальний) характер. Сторонам судового процесу надавалися досить широкі процесуальні права. Однак реальний обсяг прав кожної зі сторін залежав від станового й майнового становища. Найширшу процесуальну правоздатність мали магнати та шляхтичі. Обмеженою правоздатністю володіли залежні люди. Не в усіх судах вони самостійно могли вести справи. Взагалі не мали процесуальної правоздатності холопи, челядь, невільники та бранці» [223].

Рішеннями Люблінського сейму Королівство Польське та Велике князівство Литовське були об'єднані в єдину державу Річ Посполиту. Вказане обумовило зміни в процесі здійснення судочинства на українських землях. Люблінською унією (1569 року) закріплено дію Литовських статутів (1529, 1566 років) щодо судового процесу. Важливим доповненням даного акту став Волинський привілей (1569 року), в якому визначено здійснення судочинства в судових установах повітів «руською», тобто українською мовою. Вказаний привілей є одним із перших актів на території України, яким вирішувалось питання мови судочинства. Надалі головним джерелом права Речі Посполитої, що діяло на території сучасної України, став Третій Литовський статут (1588 року).

Як вбачається із вказаного, нормативно-правові акти доби перебування українських земель під владою Королівства Польського, Великого князівства Литовського та Речі Посполитої не містили згадки про право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Не мало реалізації це право і в судовій практиці. Вважаємо, що зазначене є наслідком

лексичної подібності мов народів, які входили до складу вищенаведених держав, та незначною кількістю зовнішньо-міграційних процесів. Попри це, в другій половині XVI століття вперше визначено мову судочинства, що свідчить про зародження питання мови провадження та діловодства в судах.

У межах Великого князівства Литовського, а згодом Речі Посполитої, Кримського ханства й Російської імперії протягом кількох століть сформувалось особливе політично-адміністративне утворення з ознаками державності – Військо запорізьке (Гетьманщина). За часи свого існування (1568-1782 роки), ним вироблено власну правову систему, яка забезпечувалась дотриманням суворого військового порядку та системою правосуддя.

Нормативною основою для діяльності військово-адміністративної системи Війська запорізького, а також здійснення судочинства, були звичаєві норми давньоруського права, які були видозмінені з урахуванням існуючих історичних умов, норми русько-литовського та польського права, правові звичаї сусідніх народів, а також Гетьманські універсали. Відмітимо, що в силу різних історичних причин, уся сукупність «козацьких норм» так і не була систематизована та кодифікована.

Також, в процесі дослідження даного історичного періоду не можливо не відмітити зародження українського конституціоналізму у вигляді «Договору і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін» (1710 року) або так званої «Конституції Пилипа Орлика». [44]. Даний акт сформував засадничі основи розвитку та функціонування громадянського суспільства в Україні та здійснив неоціненний вклад у формування національного, державного будівництва та правотворчості. Разом з тим, відмітимо, що Конституція Пилипа Орлика не закріпила право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, відсутні загальні положення й про рівність прав людини як таку. Однак у статті 7 містяться норми, якими визначено, що у разі порушення прав особи, останній

необхідно звернутись до суду для розгляду відповідної справи уповноваженим органом.

Важливими аспектами судочинства Війська запорізького в контексті дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є вперше визначений принцип рівності в судочинстві, котрий передбачав відсутність привілеїв чи обмежень матеріальних та процесуальних прав за ознаками етнічного та соціального походження, віросповідання, майнового стану, місця народження і проживання, особистих заслуг та авторитету, посадового становища тощо, а також ведення судочинства українською мовою. Вказані положення є прямою передумовою для формування досліджуваного права, адже дотримання принципу рівності прямо залежить від можливості особи розуміти сутність справи та висловлювати свою позицію щодо неї.

Надалі в силу різних політичних подій територія України опинилась під впливом Російської імперії. Починаючи з першої половини XVIII століття на українських землях починається активна політика російського царату для формування єдиного імперського простору шляхом поступової асиміляції різних сфер життєдіяльності. Не оминула вона й процесу відправлення правосуддя.

Нормативною основою провадження судочинства на лівобережних землях у першій половині XVIII століття було Соборне уложення (1649 року) – перша письмова пам'ятка російського права, якою закріплено звичаєві норми щодо найголовніших суспільних відносин. Главою 10 цього акту визначались процесуальні особливості здійснення судового процесу. Разом з тим, ні в цій структурній частині, ні у самому Соборному уложенні, немає ані норм про рівність осіб, в тому числі й за мовною ознакою, ані норм про мову судочинства, ані згадки про право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє [214].

Надалі спеціально для земель сучасної лівобережної України підготовлено збірку законів під назвою «Права, за якими судиться малоросійський народ» (1743 року), яка містила норми цивільного, кримінального, державного,

адміністративного, процесуального права та судоустрою. Вказаний акт детально визначав всі стадії судового процесу, судові докази, можливість оскарження вироків і декретів в апеляційному порядку. Разом з тим, положення про рівність, мову судочинства та право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, також відсутні. В силу різних політичних причин, «Права, за якими судиться малоросійський народ» так і не стали чинним джерелом права.

Друга половина XIX століття у Російській імперії ознаменувалась значними суспільно-політичними реформами, які вплинули й на правосуддя. 1864 року дано старт прогресивної судової реформи, яка закріплювалась одразу чотирма нормативно-правовими актами: 1) «Встановлення судових установ»; 2) «Статут кримінального судочинства»; 3) «Статут цивільного судочинства»; 4) «Статут про покарання, які накладалися мировими суддями». Вагоме значення дана реформа має і для закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Статтями 579-580 Статуту кримінального судочинства визначено, що якщо обвинувачений чи особа не розуміє російську мову, яка на той час виконувала роль мови судочинства, для судового слідства головою суду призначається перекладач із осіб, які мають якості достовірних свідків. Якщо ж особа є німою чи глухою та не може висловитись письмово, то для судового слідства призначається тлумач [236].

Окрім того, у статтях 410 та 411 цього акту вказується можливість реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, під час досудового слідства. Так, для допиту обвинуваченого, що висловлюється мовою, не зрозумілою для судового слідчого, запрошується особа, яка є компетентною в цій мові. Під час слідства над німими та взагалі особами, які не можуть передавати свої думки словами, надавати письмові показання, допит здійснюється через осіб, які звикли точно розуміти їхні знаки.

Також встановлювались правила сурдоперекладу. Зокрема, при розслідуванні злочинів, що тягнули за собою позбавлення всіх прав стану, до

передачі запитань і відповідей не допускалися найближчі спадкоємці, мав бути запрошений один із наставників закладу для виховання глухонімих осіб; тлумачі зобов'язані вимовляти в голос пояснення глухонімих осіб [235]. В якості гарантій належної реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в статтях 730 та 731 Статуту кримінального судочинства закріплювалось, що перекладачі та тлумачі, які призначались в судове слідство, приймають присягу в тому ж порядку, що й свідки щодо вірної передачі питань та відповідей, які ставляться через них.

Окрім того, визначалось, що до прийняття присяги перекладач чи тлумач може бути відведений підсудним, прокурором чи приватним обвинувачем. Визначення обґрунтованості відводу надавалось на розсуд суду [235].

Статут цивільного судочинства містить положення щодо окремих аспектів реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Глава третя регламентує процесуальний статус так званих «сведующих лиц». Буквально аналізуючи норми цієї глави, останніх можна визначити як компетентних осіб в будь-якій сфері знань. До таких знань вищевказаний акт відніс наукові, господарські, технічні. Таким чином, в цивільному судочинстві в якості «сведующих лиц» виступали перекладачі, спеціалісти та експерти.

З огляду на предмет даного дисертаційного дослідження, відмітимо, що згідно із положеннями глави третьої Статуту цивільного судочинства, перекладач обирався за взаємною згодою сторін, а в разі її недосягнення – судом. При цьому в якості свідуючої могла бути обрана лише та особа, щодо якої припускалась можливість надання висновку з огляду на звання, предмет ремесла чи заняття.

При залученні в судовий процес вказаного учасника повідомляли про предмет та строки участі. Стосовно перекладача, обраного судом, протягом трьох днів сторонам надавалось право відводу. Останнє було відсутнє у разі попередньої домовленості сторін щодо цього учасника судового процесу. За неявку без поважної причини на перекладача міг бути покладений штраф у

розмірі від десяти копійок до двадцяти п'яти рублів. За свою працю даний учасник мав право вимагати винагороду, яка оплачувалась сторонами [234].

Аналізуючи вищезазначені положення, можна дійти висновку, що нормативно-правовими актами часів Російської імперії, частиною якої були й деякі сучасні українські території, вперше на законодавчому рівні на більшій частині українських земель закріплено окремі аспекти конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Вказане стало можливим у зв'язку із формуванням демократичних процесів, розвитком правової думки та необхідності забезпечити можливість участі при провадженні судочинства іноземних осіб та осіб із фізичним та психічними вадами. Безумовно, навіть доволі фрагментарне закріплення досліджуваного права, зробило неоціненний вплив у його подальшому визначенні на конституційному рівні та реалізації в судовій практиці.

Стрімкий та успішний розвиток судових інституцій та судового процесу й незалежності суддів викликали побоювання серед російської знаті. Тому наприкінці ХІХ століття були здійснені спроби контрреформ, які негативно впливали на здійснення правосуддя, в тому числі й на українських землях. Однак її положенням та стандартам вдалось зберегтись аж до розпаду Російської імперії.

В умовах революційних потрясінь, що охопили Російську імперію у березні 1917 року, на українських землях сформувався національний рух за незалежність, який сучасники ознаменували «Українською революцією». Як стверджує А.Р. Крусян, «саме в період 1917-1921 років відбулося формування парадигми українського конституціоналізму» та «створення української моделі конституціоналізму» [91, с. 43].

Даний історичний період має декілька етапів: утворення та діяльність Української Центральної Ради, проголошення її Універсалів, Правління гетьмана Павла Скоропадського та встановлення влади Директорії УНР, розгортання та придушення масштабного повстанського руху. Кожний із вказаних етапів має чимало значимих актів для конституційного права особи на використання в

судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та для українського конституціоналізму в цілому. З огляду на вказане, видається доцільним розглянути їх більш детально.

Процес формування Української державності на початку ХХ століття започатковано Центральною Радою – представницьким органом України, створеним у березні 1917 року у Києві. Серед інших важливих заходів, даний орган формував засади українського конституціоналізму [226, с. 134]. У контексті даного дисертаційного дослідження заслуговують увагу головні письмові пам'ятки Української Народної Республіки – універсали Центральної Ради.

Характеризуючи вищенаведені нормативні пам'ятки відмітимо, що останні за своєю формою та змістом не можна визначити як повноцінні конституційні акти. Разом з тим, вони стали надзвичайно важливими засобами розвитку української державності, оскільки на законодавчому рівні встановили політичні, економічні, соціальні та інші основи суспільного життя населення українських земель. Відмітимо, що серед універсалів Української Центральної Ради лише Третій містить положення про судочинство. Зокрема, вказується, що «суд на Україні повинен бути справедливий, відповідальний духові народу. З тою метою доручалось Генеральному Секретарству Судових Справ зробити всі заходи щодо упорядкування судівництва та приведення його до згоди з правними поняттями народу» [232]. Норми про процесуальну рівність сторін, мову провадження та право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, були відсутні. Вказане, на нашу думку, обумовлюється нестабільністю процесу державо- та правотворення в силу різних політичних умов, що відкладало завдання законодавчого визначення засад процесу судочинства на більш сприятливий час. Нагальним було питання формування системи судоустрою.

Прихід до влади Павла Скоропадського кардинально змінив різні сфери суспільного життя. Разом з тим, незмінним залишалось одне – прагнення сформувати єдину й незалежну державу на українських землях. Свою діяльність

Гетьман розпочав із видання конституційних актів – «Грамоти до всього українського народу» [32] та «Законів про тимчасовий державний устрій України» [57] від 29 квітня 1918 року. Останніми доволі чітко, логічно та послідовно визначено державний лад та форми організації механізму влади, закріплено відносно широкий перелік прав та свобод громадян та низку інших питань організації державного механізму.

З огляду на самостійницьку позицію державотворення, вказане не могло тривалий час залишатись без змін. Тому нормативно-правові акти Української Центральної Ради щодо формування системи судоустрою були скасовані та замінені законами Гетьманату. Зокрема, 13 травня 1918 року прийнято Закон «Про титул, іменем якого твориться суд на Україні», 30 травня 1918 року «Про військову підсудність», 21 червня 1918 року «Про організацію військово-судових інституцій та їх компетенцію», 8 липня 1918 року «Про судові палати й апеляційні суди», «Про утворення Державного Сенату».

Аналіз вищезазначених актів дає змогу простежити явну спрямованість гетьманського уряду на відновлення моделі побудови судової системи, яка існувала в Російській імперії, однак із рисами національної державності. Разом з тим, на жаль, жодний із вказаних актів не визначив особливості здійснення процесу судового розгляду справ, тому питання процесуальної рівності сторін, мови провадження та права особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє, гетьманським урядом не вирішено.

Політичні розбіжності з соратниками змусили П. Скоропадського відкинути ідею самостійницької держави на користь входження українських земель до складу Всеросійської федерації. Внаслідок цього було знищено підтримку українців, а увага російських урядових кіл так і не привернена. Влада на українських землях переходить до Директорії.

Попри те, що формально Директорія була правонаступницею гетьманського уряду, здобутки останнього щодо державо-, та правотворення відкинуто. Почалось відновлення державних інституцій, сформованих Українською Центральною Радою та нормативно-правових актів, що

приймались останньою. Важливим в контексті дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє, є прийнятий Директорією Закон «Про державну мову в Українській Народній Республіці» від 18 січня 1919 року. Цим актом закріплено обов'язкове використання української мови в армії, флоті й усіх урядових та загальних громадських публічно-правних установах [50]. До останніх, серед інших, належали й судові. Таким чином, Директорією визначено, що мовою судового провадження та організації діловодства є українська, що безумовно свідчить про розвиток мовних відносин у сфері правосуддя. Разом з тим можливість використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на законодавчому рівні закріплено не було.

Дещо інші конституційні процеси відбувались на території західноукраїнських земель. «Проклямацією Української Національної Ради» [147] від 19 жовтня 1918 року проголошено утворення Української держави в українських етнічних землях Австро-Угорщини, а вже 13 листопада 1918 року «Тимчасовим основним законом про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії» [225], затверджено конституційні основи нової держави – Західноукраїнської Народної Республіки. Вказані акти мають вагомe значення для будівництва українського конституціоналізму, адже вони визначають суверенність держави, встановлюють її кордони, національну символіку, проголошують захист народу та формування представницьких органів влади. Разом з тим, на жаль, в них не вирішуються питання судової влади та відправлення судочинства. Тому конституційного закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, у зазначених актах не відбулось.

З огляду на важливість цієї сфери державного управління, нормативне визначення питань судоустрою та судочинства здійснено надалі в ряді законів. На особливу увагу в контексті дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, заслуговує розпорядження про запровадження у судочинстві української мови. Вказане

знову ж таки свідчить про розвиток мовних відносин у сфері правосуддя. Разом з тим можливість використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на законодавчому рівні в Західноукраїнській Народній Республіці закріплено не було.

Аналізуючи в цілому добу «Української революції» на предмет формування та нормативного закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, слід зазначити наступне. Кожна з форм державності, яка існувала на Україні в революційні роки, характеризувалася специфічними рисами як правової системи, так і норм судочинства. Спільними рисами правової системи була рецепція нормативних основ судоустрою та судочинства в імперій попередниць, однак запозичення цих норм відбувалося у відповідності до специфічних умов суспільно-політичного розвитку країни та зовнішньополітичних чинників, які через постійний військовий стан формували особливі умови розвитку судочинства, скеровуючи його в рамки жорстких військово-польових норм [245, с. 103]. Попри активізацію конституційних процесів, більша частина конституційних актів вказаного періоду не містить норм про судоустрій та судочинство. Як наслідок, право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не отримало закріплення на конституційному рівні. Разом з тим відмічається активізація питання про використання української мови під час організації та діяльності судових установ, без закріплення можливості для інших осіб використовувати рідну мову або мову, якою вони володіють.

Низка політичних та воєнно-стратегічних помилок зашкодили втіленню в життя ідеї суверенної та незалежної Української держави: владу на українських землях отримали більшовики. Радянська влада в Україні цілком і повністю знищила стару правову систему та сформувала власну, надавши їй зовсім нового соціального змісту та значення.

Новий етап розвитку судівництва на українських землях, підконтрольних більшовиками, започаткував Декрет РНК УСРР «Про суд» від 19 лютого 1919

року. Згідно із цим нормативно-правовим актом, усі судові установи, що діяли до приходу радянської влади, скасовувались. «Тимчасовим положенням про народні суди і революційні трибунали УСРР» від 20 лютого 1919 року визначено, що вся судова влада на території України належить народним судам, радам (з'їздам) народних суддів і революційним трибуналам. Там, де ті чи інші правові питання не були визначені, пропонувалося керуватися, по-перше, інтересами соціалістичної революції, а по-друге, – соціалістичною правосвідомістю [222, с. 368].

Як бачимо, судочинство в перші роки радянської влади здійснювалось надзвичайними органами на основі правового нігілізму. Основною метою їхньої діяльності був не захист прав громадян, а захист інтересів революції. Тому конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як і низка інших прав людини, не знайшли нормативного закріплення, та не реалізовувалось на практиці [199, с. 188].

10 березня 1919 року на III Всеукраїнському з'їзді Рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів, який відбувся у м. Харкові, прийнято першу Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки, надалі затверджену засіданням Всеукраїнського ЦВК (ВУЦВК) 14 березня 1919 року. Основою даного конституційного акту стала Конституція Російської Соціалістичної Федеративної Радянської Республіки 1918 року, що є свідченням значної залежності державобудівних та правотворчих процесів на українських землях від більшовицької Росії.

Конституція УСРР 1919 року закріплювала особливості конструкції радянської влади, як центральної, так і на місцях, декларувала права та обов'язки працюючого і експлуатуємого народу України та встановлювала державну символіку УСРР. Питання організації та діяльності судів наведений конституційний акт не містив. Не знайшло в ньому закріплення й конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє [81].

Попри відсутність нормативного закріплення у вищенаведених актах, окремі аспекти реалізації досліджуваного права знайшли своє відображення у профільному процесуальному акті. Ним став Цивільний процесуальний кодекс УСРР від 1 січня 1923 року – перший акт радянського законодавства, в якому встановлювались основні правила цивільного процесу в Україні. Статтею 9 даного акту визнано, що судові провадження ведуться на мові більшості населення місцевості. Коли сторони, свідки або експерти не володіють мовою, якою ведеться провадження по даній справі, суд зобов'язаний запросити перекладачів і ставити зацікавлених осіб до відома про кожну дію суду через перекладача. Таким чином, як бачимо, у вищенаведеному нормативно-правовому акті закріплено можливість особи при провадженні судочинства використовувати іншу мову, що є вагомим кроком на шляху юридичного визначення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє [31].

Подальший розвиток конституційного процесу сприяв ухваленню на II Всесоюзному з'їзді Рад 31 січня 1924 року Конституції Союзу Радянських Соціалістичних Республік. Нормами цього акту декларується створення Союзу Радянських Соціалістичних Республік на договірній основі та визначаються його загальні положення. До останніх віднесено питання компетенції верховних органів влади, прав союзних республік, окреслюється специфіка діяльності законодавчої, виконавчої та судової гілок влади та визначається державна символіка. Загальні питання організації та діяльності судів Конституція СРСР не закріпила, як і право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на конституційному рівні. Лише в главі VII, Розділу II вказується про діяльність Верховного Суду СРСР з метою затвердження революційної законності на території новоствореної держави [80].

29 жовтня 1924 року також було прийнято Основи судоустрою Союзу РСР та радянських республік. Положеннями цього акту окреслено завдання здійснення судочинства на території СРСР, систему судових органів (народний суд, губернський (або відповідний йому) суд і верховний суд (в автономних

республіках - головний або вищий суд), принципи судочинства, вимоги до суддів, особливості діяльності органів прокуратури та адвокатури тощо [119]. Питання мови організації та діяльності судів не визначались, як і право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Дію вищенаведеного акту на українських землях доповнило Положення «Про судоустрій УСРР», затверджене Постановою Всеукраїнського Центрального виконавчого комітету від 23 жовтня 1925 року. Даним нормативно-правовим актом детально регламентуються основні засади організації та діяльності судів, закріплені Основами судоустрою Союзу РСР та радянських республік. В контексті даного дисертаційного дослідження вважаємо за доцільне звернути детальну увагу на розділ X, що регламентує процесуальний статус судових перекладів. Зокрема, в статті 157 вказано, що при окружних судах є судові перекладачі в числі, встановлюваному штатами; їх призначає голова окружного суду з таких осіб, що мають право обирати до рад, не зганьблені за судом і не виключені з громадських організацій за ганебні вчинки та поведінку та що склали іспит щодо знання чужоземних або місцевих мов при органах НКО'су. Статтею 159 на судових перекладачів покладаються наступні обов'язки:

а) обслуговувати судові місця й слідчі органи на всі випадки, що їх передбачено процесуальним законодавством;

б) готувати й перевіряти певність перекладів, документів та інших паперів з української та російської мови на інші мови й навпаки, як за вимогою установ, так і за проханням приватних осіб;

в) засвідчувати копії актів, документів та інших паперів, писаних чужоземними й місцевими мовами.

Також у положеннях цього розділу вказується на можливість діяльності нештатних перекладачів. Незалежно від статусу, судові перекладачі зобов'язувались мати власну печатку і вести для запису всіх перекладів і копій, що вони їх готували й засвідчували, реєстр, прошнурований окрсудом з його

печаткою. За здійснення перекладу судовий перекладач мав право на отримання плати за таксою, встановленою Народним комітетом юстиції [127].

Вищенаведеним нормативно-правовим актом закладено основи для реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Участь перекладача в судовому процесі забезпечує рівність учасників за мовною ознакою, а також надає можливість особі використовувати вищевказане право.

Попри відсутність нормативного визначення на конституційному рівні, процес становлення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не зупинився. Навпаки: він продовжився в ще одному профільному акті щодо відправлення судочинства на українських землях – в Кримінально-процесуальному кодексі УССР від 20 липня 1927 року. Серед норм, що регламентують особливості здійснення кримінального судочинства, закріплено специфіку реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Зокрема, статтею 22 визначено, що провадження у кримінальних справах ведеться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості. У випадках, коли обвинувачені, потерпілі, свідки або експерти не володіють мовою, якою ведеться провадження по даній справі, суд зобов'язаний запрошувати перекладачів і ставити зацікавлених осіб до відома про кожну дію суду через перекладача. Обвинувальний висновок та інші документи повинні бути вручені обвинуваченому у перекладі на рідну мову обвинуваченого і оголошуватися, якщо він того вимагає, також на його рідній мові. Всякого роду папери і заяви можуть бути подані кожною із зацікавлених осіб на їхній рідній мові, якщо засвідчено, що ці особи не володіють мовою, якою ведеться провадження по даній справі [233].

Таким чином, Кримінально-процесуальним кодексом УССР від 20 липня 1927 року вперше на законодавчому рівні повноцінно сформовано та визначено процесуальний порядок реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, під час судового розгляду

кримінальних справ. Видається, що такий прогрес у нормативному закріпленні досліджуваного права обумовлений багатонаціональним складом СРСР. З моменту створення вказаної держави, правовідносини на території України все частіше мали суб'єктів із союзних республік та потребували судового врегулювання. Вважаємо, що саме наведені обставини сприяли закріпленню даного права.

15 травня 1929 року 11-м Всеукраїнським з'їздом рад робітничих, селянських і червоноармійських депутатів затверджено нову Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки. Наведений конституційний акт проголошував, що Українська Радянська Соціалістична Республіка є соціалістичною державою робітників і селян. Окрім того, Конституція УСРР 1929 року визначила особливості організації центральної та місцевої радянської влади, виборчі права громадян, бюджет та символіку УСРР. На жаль, специфіку організації та діяльності судів наведений конституційний акт не визначив. Не знайшло в ньому закріплення й конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє [78].

Попри чергову відсутність визначення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на конституційному рівні, воно продовжило розвиватись. Положення «Про судоустрій УСРР» від 15 квітня 1931 року є яскравим свідченням цього процесу. Главою XV Розділу 5 цього акту визначаються особливості правового статусу перекладача задля забезпечення рівності учасників судового процесу за мовною ознакою. Окрім дублювання норм попереднього Положення «Про судоустрій УСРР» від 23 жовтня 1925 року, вказаним актом встановлено вимоги щодо несумісності. Як вбачається із статті 104, посада судового перекладача може суміщатись із службою за наймом в державних, громадських та кооперативних установах та підприємствах, і приватних осіб. Однак особи, які займають посаду в органах радянської юстиції, окрім нотаріуса, не можуть бути судовими перекладачами [126].

Посилення соціалістичних процесів та бажання радянської влади залучити до Радянського Союзу симпатію міжнародної громадськості, знову активізували

конституційний процес в СРСР. Результатом стала розробка та подальше прийняття Конституції СРСР від 5 грудня 1936 року. Конституцією визначались особливості суспільного та державного ладу СРСР та союзних республік, виокремлено три гілки державної влади, закріплено правовий статус найвищих органів державної влади в СРСР та союзних республіках, центральних та місцевих органів державного управління, суду та прокуратури. Закріплювались основні права та обов'язки громадян, особливості формування виборчої системи, державна символіка та порядок внесення змін до неї.

В контексті даного дисертаційного дослідження, без перебільшення, історичне значення має стаття 110 Конституції СРСР 1936 року, в якій вказується, що судочинство провадиться мовою союзної або автономної республіки або автономної області із забезпеченням для осіб, які не володіють цією мовою, повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою [73].

Аналіз вищевказаних положень дає змогу зробити висновок, що Конституція СРСР 1936 року вперше на конституційному рівні закріпила право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, тим самими визначивши його конституційно-правову природу. Окрім того, вона дала серйозний поштовх для подальшого закріплення досліджуваного права на конституційному рівні та для визначення особливостей реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, у актах, що регламентують особливості організації та діяльності суду [199, с. 189].

Положення Конституції СРСР 1936 року щодо досліджуваного права знайшли своє відображення у Конституції УРСР, затвердженій Четвертим надзвичайним Українським з'їздом рад від 30 січня 1937 року. Статтею 109 визначено, що судочинство в УРСР провадиться українською мовою, в Молдавській АРСР – молдавською або українською мовою, залежно від національного складу більшості населення району, із забезпеченням для осіб, які не володіють мовою більшості, цілковитого ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою [75].

Окрім того, у статті 7 Закону СРСР «Про судоустрій СРСР, союзних та автономних республік» від 16 серпня 1938 року вказується, що у відповідності до статті 110 Конституції СРСР судочинство в СРСР ведеться мовою союзної або автономної республіки або автономної області з забезпеченням для осіб, які не володіють цією мовою, повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою [52].

Як бачимо, укріплення позицій більшовицької влади шляхом регресивних дій, призвели до доволі декларативного, однак нормативного закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на конституційному рівні. З огляду на події, які відбувались на українських територіях в той період, видається, що такий законодавчий прогрес був обумовлений не бажанням полегшити захист прав та свобод громадян, забезпечення їх рівності за мовною ознакою, а бажанням пришвидшити здійснення репресивних судових проваджень.

В 50-х роках ХХ століття розпочалась нова судова реформа, обумовлена зміною радянського керівництва та початком періоду так званої «відлиги». Першим пореформеним актом стали «Основи законодавства про судоустрій Союзу РСР, союзних і автономних республік» від 25 грудня 1958 року.

В даному акті знайшло своє закріплення й конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Статтею 10 вказувалось, що у відповідності до статті 110 Конституції СРСР, судочинство в СРСР ведеться мовою союзної або автономної республіки або автономної області, а у випадках, передбачених конституціями союзних і автономних республік, – мовою національного округу або мовою більшості населення району із забезпеченням для осіб, які не володіють цією мовою, повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати в суді рідною мовою [54].

Спільно з попереднім, 25 грудня 1958 року прийнято ще один реформений акт – Закон СРСР «Про затвердження основ кримінального судочинства Союзу РСР і союзних республік». Вказаний нормативно-правовий акт закріпив низку

процесуальних особливостей щодо забезпечення рівності учасників кримінального процесу за мовною ознакою [116].

Кримінально-процесуальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 року є знаковим актом для провадження кримінального процесу та закріплення процесуальних особливостей реалізації конституційного права особи на використання рідної мови або мови, якою вона володіє, в кримінальному судочинстві. Нормами цього акту закріплено рівність учасників за мовною ознакою, вказано на особливості застосування мови, якою провадиться кримінальне судочинство, та інших мов, а також окреслено окремі аспекти процесуального статусу перекладача.

Відмітимо, що Кримінально-процесуальний кодекс УРСР 1960 року не містить спеціальної статті, в якій визначається процесуальний статус перекладача як учасника судового процесу, який спряє у реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Разом з тим, окремі норми можна знайти в результаті аналізу наведеного акту [90].

Реформування процесу організації та діяльності судів знайшло своє продовження у Законі СРСР «Про затвердження Основ цивільного судочинства Союзу СРСР і союзних республік» від 8 грудня 1961 року. Наведеним нормативно-правовим актом регламентовано процесуальні особливості відправлення цивільного судочинства, закріплено рівність учасників цивільного процесу за мовною ознакою [53].

Відображений концепт регламентації конституційного права особи на використання рідної мови або мови, якою вона володіє, в цивільному судочинстві надалі отримав продовження в Цивільному процесуальному кодексі УРСР від 18 липня 1963 року. Нормативно-правовим актом, окрім загальних процесуальних особливостей відправлення цивільного судочинства, регламентовано рівність учасників за мовною ознакою, вказано на специфіку застосування мови, якою провадиться цивільне судочинство, та інших мов, а також окреслено окремі аспекти процесуального статусу перекладача.

Як і в Кримінально-процесуальному кодексі УРСР 1960 року, вищенаведений акт також не містить спеціальної статті щодо процесуального статусу перекладача як суб'єкта, який сприяє реалізації особою свого конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Однак деякі положення можна виокремити, проаналізувавши Цивільний процесуальний кодекс УРСР 1963 року. Так, статтею 19 визначено підстави та порядок відводу перекладача; статтею 71 закріплено збереження середнього заробітку перекладача за місцем роботи, право останнього на відшкодування витрат, пов'язаних із переїздом до місця виклику і назад, наймом житла, виплата добових коштів, а також винагороди, якщо перекладач призначений не в порядку судового доручення [244].

Перетворення економіки СРСР в єдиний потужний народногосподарський організм, пом'якшення політичного режиму в СРСР та бажання продемонструвати світовій спільності силу та провідність позицій стали передумовами продовження конституційного процесу в Радянському Союзі. Результатом останнього стала Конституція Союзу Радянських Соціалістичних Республік, прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради СРСР дев'ятого скликання від 7 жовтня 1977 року. Даний конституційно-правовий акт значно відрізнявся від попередніх не лише формою, а й змістом [199, с. 190]. Зокрема, Конституція СРСР 1977 року містить норми про рівність осіб за мовною ознакою та про конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Зокрема, у статтях 34 та 36 вказується, що громадяни СРСР є рівними перед законом незалежно від походження, соціального і майнового стану, расової та національної приналежності, статі, освіти, мови, ставлення до релігії, роду і характеру занять, місця проживання та інших обставин. Громадяни СРСР різних рас і національностей мають рівні права. Здійснення цих прав забезпечується політикою всебічного розвитку і зближення всіх націй і народностей СРСР, вихованням громадян у дусі радянського патріотизму і соціалістичного інтернаціоналізму, можливістю користуватися рідною мовою і мовами інших народів СРСР. Також, статтею 159

визначено, що судочинство провадиться мовою союзної або автономної республіки, автономної області, автономного округу або на мові більшості населення даної місцевості, які беруть участь в справі, не володіють мовою, на якій ведеться судочинство, забезпечується право повного ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача і право виступати в суді рідною мовою [76].

Положення вищенаведеного акту були перейняті Конституцією Української Радянської Соціалістичної Республіки, яка була прийнята позачерговою сьомою сесією Верховної Ради Української РСР дев'ятого скликання від 20 квітня 1978 року. Не стали винятком й норми про рівність громадян за мовною ознакою та про конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє [77].

Подальше утвердження конституційних норм здійснено у нормативно-правових актах, які регламентували процес організації та діяльності судів. Одним із таких став Закон УРСР «Про судоустрій» від 5 червня 1981 року, в якому в статті 5 закріплювалась процесуальна рівність учасників судочинства, в тому числі за мовною ознакою, а статтею 13 визначалось, що судочинство в Україні провадиться українською мовою або мовою більшості населення даної місцевості. Особам, що беруть участь у справі і не володіють мовою, якою провадиться судочинство, забезпечується право повного ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача і право виступати в суді рідною мовою [56]. Подібні норми відображені й в «Основах законодавства Союзу РСР і союзних республік про судоустрій» від 13 листопада 1989 року [118]. Однак, з невідомих причин, досліджуване право не отримало свого нормативного закріплення в Законі СРСР «Про державний арбітраж в СРСР» від 30 листопада 1979 року [49] та в Кодексі УРСР про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року [69].

Не зважаючи на те, що Радянський Союз був багатонаціональною державою з великою кількістю мовного різноманіття, майже протягом всього часу його існування мовне питання на загальносоюзному та союзному

законодавчому рівні визначене не було. Так, лише 28 жовтня 1989 року було прийнято Закон УРСР «Про мови в Українській РСР». Даним нормативно-правовим актом вперше на території України визначено правовий статус української мови як державної в УРСР, а також визначено специфіку регулювання суспільних відносин у сфері всебічного розвитку і вживання української та інших мов у всіх сферах життєдіяльності держави. Зокрема, у статті 18 вказувалось, що судочинство в Українській РСР здійснюється українською мовою. У місцях проживання більшості громадян інших національностей, судочинство може здійснюватися національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості. При розгляді в судах кримінальних і цивільних справ особам, які беруть участь у справі і не володіють мовою судочинства, забезпечується право ознайомлення з матеріалами справи, участь у судових діях через перекладача, право виступати в суді рідною мовою. Слідчі і судові документи вручаються особам, які беруть участь у справі, на їхню вимогу, в перекладі рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють. Також визначено питання мови провадження у справах про адміністративні правопорушення та арбітражному провадженні.

Зокрема, статтею 19 визначено, що провадження у справах про адміністративні правопорушення в Українській РСР здійснюється українською мовою. У місцях проживання більшості громадян інших національностей, провадження у справах про адміністративні правопорушення здійснюється національною мовою більшості населення тієї чи іншої місцевості. Якщо особа, що притягається до адміністративної відповідальності, не володіє мовою, якою здійснюється провадження, вона може виступати рідною мовою і користуватись допомогою перекладача. Подібні положення наведені й в статті 21, відповідно до якої арбітражне провадження у справах на території Української РСР, здійснюється українською мовою [55].

24 квітня 1990 року з прийняттям Закону СРСР «Про мови народів СРСР» особливості регулювання мовних відносин були визначені на всесоюзному рівні. Окрім загальних положень про розвиток та застосування мов народів СРСР у

різних сферах суспільного життя, статтею 10 вказувалось на особливості їхнього використання в судочинстві та у провадженнях у справах про адміністративні правопорушення [51]. Норму про мову арбітражного провадження в цьому законодавчому документі не закріплено.

Таким чином, аналіз нормативно-правових актів радянської доби дає змогу зробити висновок, що саме в цей час вперше на конституційному рівні закріплено рівність громадян за мовною ознакою та право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Ідеологічна боротьба українських діячів за створення суверенної та незалежної держави на фоні численних негараздів, що спіткали Радянський Союз, обумовили прийняття Верховною Радою Української РСР 16 липня 1990 року Декларації про державний суверенітет України [34]. Будучи за своєю природою конституційним актом, наведена декларація визначила спрямування на створення демократичного суспільства та побудову правової держави, поділ державної влади на законодавчу, виконавчу та судову та гарантування прав і свобод людини, включаючи захист усіх форм власності.

На момент прийняття Декларації ще існував як федеративна держава Радянський Союз, діяли Конституція СРСР 1977 року та Конституція УРСР 1978 року, але політико-правові та ідеологічні підвалини радянської державності вже перейшли у стан розпаду та соціального відторгнення. Завдяки атмосфері гласності люди дізналися про корупцію у найвищих ешелонах влади, про політичні переслідування, про вражаючі недоліки системи кримінальної юстиції. Суспільство вимагало справедливості та змін [222, с. 462].

Вказані процеси надали поштовх до ухвалення на позачерговій сесії Верховної Ради УРСР 24 серпня 1991 року Акту проголошення незалежності України – політико-правового документи, яким проголошено створення самостійної української держави – України. З часу погодження наведеного акту Всеукраїнським референдумом 1 грудня 1991 року, на території України правопорядок став спиратись виключно на Конституцію та закони України. Розпочався новий етап українського державо- та правотворення, який серед

іншого, відобразився на конституційному праві особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Враховуючи те, що одномоментне прийняття значної кількості нормативно-правових актів для врегулювання усіх суспільних відносин, які діяли на території новоствореної держави, неможливе, заміна союзних правових документів здійснювалась поступово. В контексті предмету даного дисертаційного дослідження відмітимо, що в перші роки незалежності України із певними змінами зберігали свою дію Конституція УРСР (1978 року), Закони УРСР «Про судоустрій України» (1981 року), «Про мови в Українській РСР» (1989 року), Кримінально-процесуальний кодекс УРСР (1960 року), Цивільний процесуальний кодекс УРСР (1963 року). Позбавлення правових норм від марксистсько-ленінської ідеології дало змогу використовувати їх до часу прийняття відповідних вітчизняних аналогів та зосередити увагу на ухваленні актів, що необхідні були для регулювання нових суспільних відносин, викликаних демократичними процесами.

Одним із найперших таких актів у сфері судочинства став Закон УРСР «Про арбітражний суд» від 4 червня 1991 року, який згодом був замінений Арбітражним процесуальним кодексом України (6 грудня 1991 року). Даним нормативно-правовим актом визначались процесуальні особливості розгляду господарських справ. Серед низки інших питань у статті 3 вказувалось, що мова арбітражного провадження визначається статтею 21 Закону України «Про мови в Українській РСР» [8]. Таким чином, під час здійснення арбітражного провадження особа, яка не володіла українською мовою, мала право виступати рідною мовою та використовувати допомогу перекладача, що відповідало конституційним положенням, які діяли на той час у незалежній Україні.

До 1995 року конституційне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, залишалось в редакції Конституції УРСР (1978 року). В силу складнощів конституційного процесу, який відбувався на той час, редакцією від 10 грудня 1995 року стаття 34, що визначала рівність громадян, в тому числі й за мовною ознакою, втратила

положення про можливість користуватися рідною мовою. Однак стаття 157, щодо можливості її використання в судочинстві, залишена без змін.

Попри складнощі будівництва українського конституціоналізму в середині 90-х років ХХ століття, 28 червня 1996 року на П'ятій сесії Верховної Ради України другого скликання ухвалено Конституцію України, в якій продовжено багатовікові конституційно-правові традиції українського народу. Не зважаючи на те, що Конституцією України 1996 року внесено стабільність у політичне життя українського суспільства та підвищено міжнародний авторитет, її прийняття негативно відобразилось на конституційному праві особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Так, нею визначено, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Не може бути привілеїв чи обмежень за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [79, ст.24]. Таким чином, попри збереження положення про рівність осіб за мовною ознакою, можливість використання особою рідної мови або мови, якою вона володіє, не закріплена. Також, у розділі VIII, який регламентував особливості провадження правосуддя, відсутня норма про конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Подальша регламентація конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, здійснена у Законі України «Про судоустрій» від 7 лютого 2002 року. Серед низки питань щодо організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні, даний нормативний акт визначив специфіку й вказаного права. Так, статтею 7 визначено рівність учасників, в тому числі й за мовною ознакою, а у статті 10 цього акту вказується, що судочинство в Україні провадиться державною мовою. Застосування інших мов у судочинстві здійснюється у випадках і порядку, визначених законом. Особи, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право користуватися рідною мовою та послугами перекладача у судовому

процесі. У випадках, передбачених процесуальним законом, це право забезпечується державою. Таким чином, положення щодо дослідженого права залишались подібними до радянських в останній період існування СРСР [146].

Прийняття Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року (далі – ЦПК України) значно вплинуло на розвиток конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Зокрема, його положення дещо відрізняються від попереднього акту, що регулював особливості провадження цивільного судочинства. Визначалось, що мовою провадження є лише державна мова (українська), однак особам, які беруть участь у справі і не володіють або недостатньо володіють державною мовою, надається право робити заяви, давати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача. Як бачимо, вперше на вітчизняному законодавчому рівні піднято питання про рівень володіння учасником судового процесу державною мовою. Негативним елементом регламентації досліджуваного права стала норма, що судові документи складаються державною мовою. Можливість перекладу останніх на рідну мову або мову, якою вона володіє, не передбачалась. Позитивним моментом стала регламентація процесуального статусу перекладача [243].

Окрім прийняття ЦПК України, 2004 рік відзначився й розвитком конституційних процесів: внесено зміни до Конституції України – проведена конституційна реформа задля виходу України з політичної та економічної кризи та її подальшого демократичному поступу. Вказані процеси жодним чином не вплинули на закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на конституційному рівні.

Формування публічно-правових відносин обумовило необхідність судового розгляду адміністративних спорів. Для регламентації цієї сфери суспільних відносин 6 липня 2005 року прийнято Кодекс адміністративного судочинства України (далі – КАС України). За аналогією із ЦПК України, нормами вищенаведеного акту визначено процесуальну рівність учасників за

мовною ознакою (стаття 10), мову, якою здійснюється адміністративне судочинство (стаття 15), та процесуальний статус перекладача (стаття 68). З огляду на той факт, що КАС України є першим нормативно-правовим документом, яким в незалежній Україні регламентувались питання судового розгляду адміністративних справ, у ньому за аналогією із ЦПК України також викладені норми про відвід перекладача (стаття 29), самовідвід (стаття 30), питання оплати діяльності перекладача та відшкодування його витрат (стаття 92), порядок роз'яснення перекладачеві його прав та обов'язків та порядок приведення його до присяги (стаття 125), а також наслідки неявки перекладача в судові засідання (стаття 150) [68].

Подальший розвиток досліджуваного права здійснено із прийняттям 7 липня 2010 року Закону України «Про судоустрій та статус суддів». Даним нормативно-правовим актом запроваджено низку революційних положень щодо організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні. Зазнала змін і регламентація конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Попри «звичне» визначення статтею 9 рівності учасників судочинства перед законом і судом за мовною ознакою, стаття 12, яка регламентувала мову судочинства, закріпила низку новел. Так, нормами останньої встановлено, що суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. Окрім того, у судах, поряд з державною, можуть використовуватися регіональні мови або мови меншин відповідно до Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» в порядку, встановленому процесуальним законом. Використання в судочинстві регіональних мов або мов меншин гарантується державою та забезпечується за рахунок коштів Державного бюджету України. Таким чином, задля реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, дозволено використовувати й регіональну мову. За своєю природою, вважаємо, що дана норма має відголоски

радянського закріплення мови судочинства, коли його провадження дозволялось мовою автономної республіки, автономної області, автономного округу або мовою більшості населення даної місцевості.

Зміцнення влади В. Януковичем призвело до того, що 30 вересня 2010 року Конституційним Судом України у закритому режимі скасовано конституційну реформу 2004 року, відновлено дію Конституції 1996 року, а також значним чином розширено повноваження Президента за рахунок повноважень Верховної Ради України та Кабінету Міністрів України. Разом з тим, вказані конституційні процеси знову ж таки не вплинули на закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на конституційному рівні.

Подальше визначення особливостей реалізації досліджуваного права здійснено Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 року (далі – КПК України). Положення цього нормативно-правового акту, серед іншого, визначили специфіку реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Зокрема, у статті 10 закріплено рівність учасників перед судом та законом за мовною ознакою, а також вказано, що певні категорії осіб (неповнолітні, іноземці, особи з розумовими і фізичними вадами тощо) під час кримінального провадження користуються додатковими гарантіями. Статтею 29 визначено, що кримінальне провадження здійснюється державною мовою, однак слідчий суддя, суд, прокурор, слідчий забезпечують учасникам кримінального провадження, які не володіють чи недостатньо володіють державною мовою, право давати показання, заявляти клопотання і подавати скарги, виступати в суді рідною або іншою мовою, якою вони володіють, користуючись у разі необхідності послугами перекладача в порядку, передбаченому КПК України. Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, надаються сторонам кримінального провадження або особі, стосовно якої вирішено питання щодо застосування примусових заходів виховного або медичного характеру, у перекладі на їхню рідну або іншу мову, якою вони володіють. Переклад інших процесуальних

документів кримінального провадження, надання копій яких передбачено КПК України, здійснюється лише за клопотанням зазначених осіб. Переклад судових рішень та інших процесуальних документів кримінального провадження засвідчується підписом перекладача.

Новелою вітчизняного законодавства стало закріплення в КПК України процесуального статусу перекладача й сурдоперекладача. Окрім їхніх прав, обов'язків та відповідальності, у статті 68 визначено обов'язок сторони кримінального провадження, яка залучила перекладача, чи слідчого судді або суду перед початком процесуальної дії пересвідчитись в особі і компетентності перекладача, з'ясувати його стосунки з підозрюваним, обвинуваченим, потерпілим, свідком і роз'яснити його права і обов'язки.

Також КПК України закріпив стандартні для вітчизняного законодавства положення про підстави відводу перекладача (стаття 79), самовідводу перекладача (стаття 80), витрати, пов'язані із залучення перекладача (стаття 122) та наслідки його неприбуття (стаття 327) [89].

Положення Закону України «Про судоустрій та статус суддів» від 7 липня 2010 року щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, знайшли своє продовження у Законі України «Про засади державної мовної політики» від 3 липня 2012 року. Зокрема, серед низки питань з регулювання суспільних відносин щодо вживання української мови як державної, регіональних мов або мов меншин та інших мов, якими користується населення країни, визначено й мову судочинства.

Положення наведеного акту вплинули й на процесуальне законодавство. Так, у статті 3 Господарського процесуального кодексу України (далі – ГПК України), статті 7 ЦПК України та статті 15 КАС України існуючі норми про мову судочинства змінені наступним положенням: «Мова судочинства визначається статтею 14 Закону України «Про засади державної мовної політики». Попри це, стаття 29 КПК України змін не зазнала.

Наступним актом, в якому на законодавчому рівні закріплювалось конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови,

якою вона володіє, є нині діючий Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 2 червня 2016 року. Вказаним нормативно-правовим актом визначається специфіка організації судової влади та здійснення правосуддя в Україні на засадах верховенства права відповідно до європейських стандартів і забезпечення права кожного на справедливий суд. Серед іншого, статтею 12 цього акту визначено, що судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють [145].

Прийняття даного закону обумовило зміни й в процесуальних актах, які визначають специфіку різних видів судочинства. Зокрема, стаття 10 ГПК України, стаття 9 ЦПК України та стаття 15 КАС України продублювали вищенаведені положення. КПК України змін не зазнав.

Новелою вітчизняного законодавства стало ухвалення Закону України «Про Конституційний Суд України» від 13 липня 2017 року. З метою реалізації конституційних положень, зазначеним нормативно-правовим актом регламентовано порядок організації та діяльності Конституційного Суду України, статус суддів Конституційного Суду України [143]. Однак Закон України «Про Конституційний Суд України» прямо не закріпив досліджуване право, проте буквальне тлумачення статті про мову конституційного провадження та відображення в ній перекладача як особи, яка сприяє реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, дають змогу зробити висновок про можливість його використання і в конституційному провадженні.

Значний суспільний резонанс мовного питання в Україні після Революції Гідності зумовив голосування Верховної Ради України щодо скасування Закону України «Про засади державної мовної політики», однак прийнятий проєкт відповідної постанови не був підписаний головою Верховної Ради України, що й стало причиною звернення у 2014 році 57 народних депутатів до

Конституційного суду України з клопотанням про визнання неконституційним Закону України «Про засади державної мовної політики». В результаті розгляду вказаного клопотання 28 лютого 2018 року на пленарному засіданні Великої палати Конституційного Суду України було ухвалено Рішення № 2-р/2018, яким вищезазначений Закон визнано неконституційним. Так, в своєму рішенні Конституційний Суд України вказує на те, що процедура розгляду та ухвалення закону відбулася без підготовленого до другого читання проєкту закону у вигляді порівняльної таблиці, а також висновку комітету щодо нього під час розгляду та ухвалення. Також, звернено увагу на те, що проєкт Закону включили до порядку денного без зазначення повної назви, реєстраційного номера, редакції та ініціаторів внесення, а під час його безпосереднього ухвалення народні депутати перебували у місцях, які унеможливають особисте голосування [175].

Крім того, під час ініціювання питання про звернення до Конституційного Суду України щодо визнання Закону неконституційним, народні депутати також звертали увагу на те, що положення мовного закону створюють передумови для домінування регіональних мов над державною та акцентували увагу на невідповідності Конституції України окремих його норм, зокрема, положення статей 7, 8, 11-15, 18, 25, 27 Закону України «Про засади державної мовної політики». Однак Конституційний Суд України прийшов до висновку, що у разі порушення процедури прийняття нормативно-правового акту, його норми є нікчемними і розглядати їх на предмет конституційності є недоцільним [201, с. 21].

Нормативна прогалина в сфері застосування мов в Україні 25 квітня 2019 року заповнена Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [137]. Серед висвітлення питань функціонування української мови, у статті 14 вперше вказано на особливості застосування саме державної мови в судочинстві, а не інших мов. Пріоритетне значення української мови підкреслено й у самих нормах.

Загалом, на нашу думку, положення цього закону є цілком прийнятними для регулювання мовних відносин під час здійснення судочинства, оскільки

дають змогу особі, яка не володіє державною мовою, реалізувати своє конституційне право на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, шляхом відсилання до процесуальних кодексів, норми яких закріплюють можливість учасників судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому законодавством [202, с. 87].

Аналізуючи положення цієї статті щодо регулювання мовних відносин під час здійснення судочинства, можна дійти висновку, що вони опосередковано здійснюють нормативне регулювання та забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Крім того, є низка недоліків, що ускладнюють реалізацію цього права, а також створюють перешкоди для здійснення законного і справедливого судочинства в цілому. Так, в «мовному» Законі відсутні норми про переклад судових рішень та інших процесуальних документів на рідну мову або мову, якою особа володіє, з використанням стандартів мови та способи реалізації конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє [200, с. 35].

Існуючі законодавчі недоліки та прогалини обумовлюють необхідність подальшого розвитку конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, що стане предметом подальших наукових пошуків.

Підсумовуючи все вищезазначене, вважаємо за доцільне зазначити, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як і будь-які інші конституційні норми та інститути, пройшло декілька періодів свого розвитку. Зародившись в дорядянський період, досліджуване право отримало нормативне визначення на конституційному рівні в Радянському Союзі. Нині конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, прямо не закріплене в

Конституції України, однак буквальне тлумачення її положень та низка нормативно-правових актів у сфері правосуддя, дають змогу зробити висновок, що і в незалежній Україні досліджуване право надалі розвивається.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 1

1. Обґрунтовано, що у правовій науці наявні лише фрагментарні дослідження окремих елементів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, які здійснювались протягом трьох послідовних періодів.

Аргументовано, що під час першого періоду – «дорадянського» (до 1919 року) правниками не підіймалось питання про рівність, в тому числі й за мовною ознакою, з огляду на законодавчий поділ населення на певні класи, групи, та наділення їх у відповідності до цього окремими процесуальними привілеями чи обмеженнями. Визначено, що під час другого періоду – «радянського» (1919-1991 роки) на основі законодавчого формування нормативно-правової бази щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, активізувались дослідження щодо проблематики останнього. Разом з тим, констатується, що наукові праці радянського періоду мали фрагментарний характер та повною мірою не визначали правову природу й специфіку конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, оскільки були зосереджені на висвітленні принципу національної мови судочинства. Констатовано, що третій період - «незалежності» (з 1991 року) представлений значним обсягом наукових праць щодо досліджуваної проблематики, що обумовлено розвитком нормативно-правового регулювання процесуальних аспектів реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та відсутністю належного теоретичного обґрунтування.

2. Удосконалено концептуальні положення щодо розуміння методології конституційних досліджень, зокрема, визначено поняття «методологія дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як систему методологічних підходів, загальнотеоретичних принципів та наукових методів, що застосовуються задля отримання нових та обміркування вже існуючих знань під час наукового дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Також наголошено на необхідності використання для дослідження конституційних явищ, процесів та прав, зокрема й конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, історичного, логічного, герменевтичного, порівняльного, системного та комплексного підходів, принципів об'єктивності, усебічності, обґрунтованості, розвитку та історизму, причинності, термінологічного та принципу органічного поєднання теорії та практики, а також базових методів наукового пізнання: діалектичного, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, системного, історичного, логіко-семантичного (формально-логічного), компаративіського (порівняльно-правового), герменевтичного, спеціально-юридичного та догматичного (формально-юридичного).

3. Здійснено періодизацію конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє на три послідовних та взаємопов'язаних періоди («дорядянський», «радянський», «незалежності»).

Доведено, що зародження окремих аспектів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє, відбувалось у дорядянський період шляхом визначення у процесуальних актах норм про мову здійснення судочинства, й можливості участі перекладача (сурдоперекладача) в судовому процесі. Подальший розвиток досліджуване право здобуло в радянський період, відмінною рисою якого є повноцінне нормативне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, спочатку в актах, що регламентували судоустрій та

процесуальні особливості судочинства, а згодом і на конституційному рівні. Період незалежності відзначається відсутністю прямої регламентації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в Основному Законі України та неоднозначністю норм щодо його реалізації у профільних актах.

РОЗДІЛ 2. Онтологічні аспекти дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

2.1. Конституційна природа права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

Проголосивши незалежність, вітчизняний законодавець у якості вектору діяльності держави обрав утвердження та забезпечення прав і свобод людини. Задля цього, як справедливо відмітила О.В. Прієшкіна, «на конституційному рівні закріплено якісно новий підхід до розуміння взаємовідносин держави й особистості, що модифікувало нові взаємовідносини між зазначеними суб'єктами, в яких на перше місце висувається людина, а не держава» [134, с. 109].

З огляду на постійний розвиток суспільних відносин та можливість допущення нормативних прогалин, статтею 22 Основного Закону України визначено, що закріплені в ньому права і свободи людини і громадянина не є вичерпними [79]. Наведене обумовлює інтерес наукової спільноти щодо дослідження прав людини, які не закріплені у Розділі II Конституції України, проте, безумовно, мають конституційну природу. Одним із таких є конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Відмітимо, що доктринальними здобутками, які висвітлюють проблематику вітчизняного конституціоналізму, нині не здійснено теоретико-методологічний аналіз конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, що серед іншого обумовлює актуальність даного дисертаційного дослідження. З огляду на вказане, вважаємо за доцільне усунути існуючу наукову прогалину та з'ясувати

специфіку конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Теоретиками вітчизняної юриспруденції досі не визначено порядок з'ясування правової природи того чи іншого права, процесу або явища. Попри це, теоретична та практична необхідність у формуванні відповідного алгоритму не зникає. Таким чином, з метою визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вважаємо за доцільне охарактеризувати основні його складові: формально-правову, змістову та процесуальну.

Формально-правову складову конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, утворюють зародження та реалізація досліджуваного права в межах дії позитивного права та визнання останнього на конституційному рівні.

Як справедливо свого часу відмітив С.С. Алексєєв, «норми поведінки, які створюються людьми та владно затверджуються у суспільному житті в якості постійного та імперативного критерію для обов'язкової поведінки, формують позитивне право. При цьому вони створюються для визначення того, що юридично дозволено, а що юридично не дозволено. Отримують зовнішнє вираження у вигляді законів, юридичних прецедентів та інших джерел. Якщо звернутися до основ виникнення позитивного права, є очевидним, що воно склалося при переході людства до цивілізації, коли виникли об'єктивізовані основи для свободи окремої людини – поява надлишкового продукту у вигляді приватної власності та відокремлення індивідів. У результаті цього формується позитивне право як інституційне, зовні об'єктивоване утворення. Процес формування права виявився пов'язаним із розвитком письменності, закріпленням норм та їх реалізацією у письмових документах. Так, позитивне право саме з огляду свого письмового вираження та взаємозв'язку з владою набуває інституційності, впливового нормативного регулятора» [4, с. 121].

В попередній частині даного дисертаційного дослідження з'ясовано, що становлення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної

мови або мови, якою вона володіє, відбувалось поступово: від закріплення його основних аспектів у нормативно-правових актах в різних державних утвореннях на українських землях, до повноцінного нормативного формулювання на конституційному рівні. Разом з тим, досліджуване право, на відміну від багатьох інших прав та свобод людини, не має в якості базису звичаєвих норм давньоруської держави.

Сформувавшись в силу різних історичних подій, які обумовлювали специфіку суспільних відносин на території України, норми вище досліджуваного права отримали свій юридичний зміст лише з волею законодавця. Дійсно, питання організації та діяльності судів на теренах України з урахуванням специфіки реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вирішувались виключно державною владою, що підтверджує дію досліджуваного права в межах позитивного права. З цього приводу погоджуємось із думкою Р.П. Луцького, який зазначає, що «зміст правових норм може бути вироблено різними суб'єктами, наділеними правом відповідною компетенцією. Але закріплення змісту в певній формі права залежить від волі державної влади, яка за допомогою ієрархічної системи форм позитивного права наділяє їх загальнообов'язковою юридичною силою, відповідно, певною значимістю і можливістю захисту» [101, с.76].

Ще одним елементом формально-правової складової конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є визнання останнього на конституційному рівні.

Від початку існування дискусії про права людини наріжним каменем для усіх вагомих інститутів цього напрямку є принцип рівності. Протягом багатьох років провідні науковці, юристи, політики та дипломати прикладають зусилля для його забезпечення, закріплюючи підстави, які унеможливають дискримінацію. Серед них слід звернути увагу на «мовну рівність», спрямовану на захист мови індивіда, адже остання за своєю суттю є не лише засобом для розуміння навколишнього світу, а й спілкування та групової ідентифікації.

Дискримінація за мовною ознакою унеможлиблює вільне спілкування особи у приватній та публічній сферах, й таким чином обмежує інші права, свободи та обов'язки особи. Особливо це проявляється під час здійснення судочинства, оскільки його учасниками нерідко є особи, які не володіють мовою провадження та, як наслідок, – не мають можливості в повній мірі реалізувати процесуальні права та обов'язки.

Усвідомлюючи важливість використання рідної мови або мови, якою особа володіє, не лише для участі у суспільному житті, а й для забезпечення здійснення справедливого судочинства, держави на національному та міжнародному рівнях декларують мовну рівність, а також закріплюють право особи на користування послугами перекладача [204, с. 208]. Не є винятком й Україна.

Розкриття генезису вищезазначеного права дає змогу встановити, що вперше закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в конституційному акті, дія якого поширювалась на території України, відбулось в статті 110 Конституції СРСР 1936 року. У зазначеному документі вказувалось, що судочинство провадиться мовою союзної або автономної республіки або автономної області із забезпеченням для осіб, які не володіють цією мовою, повного ознайомлення з матеріалами справи через перекладача, а також права виступати на суді рідною мовою. Вказаний нормативно-правовий акт дав серйозний поштовх для подальшого закріплення досліджуваного права на конституційному рівні та для визначення особливостей його реалізації у актах, що регламентують специфіку організації та діяльності суду та процесу судочинства. Зокрема, досліджуване право знайшло своє відображення в Конституції УРСР 1937 року, Конституції СРСР 1977 року та Конституції УРСР 1978 року; положення останньої діяли і в перші роки незалежності України.

Відмітимо, що досліджуване право знайшло своє відображення в конституційних актах багатьох європейських держав. Зокрема, у статті 117 Конституції Литовської Республіки від 25 жовтня 1992 року вказується, що у

Литовській Республіці судовий розгляд ведеться державною мовою. Особам, які не володіють литовською мовою, гарантується право брати участь у слідчих та судових діях через перекладача [256]. Статтею 21 Конституції Естонської Республіки від 28 червня 1992 року визначено, що кожен, хто позбавлений волі, повинен бути негайно повідомлений мовою та способом, який він або вона розуміє, про причину позбавлення волі та про свої права, і йому або їй надається можливість повідомити найближчих осіб [251]. Статтею 37 Конституції Чеської Республіки від 16 грудня 1992 року закріплено, що той, хто заявляє, що не володіє мовою, якою ведеться судове провадження, має право на послуги перекладача [255]. Стаття 111 Конституції Італійської Республіки від 22 грудня 1947 року гарантує право на допомогу перекладача у випадку, якщо особа не говорить або не розуміє мови, якою ведеться судове провадження [258]. Статтею 62 Конституції Словенії від 23 грудня 1991 року визначено, що кожен має право використовувати свою мову та писемність у порядку, передбаченому законом, під час здійснення своїх прав та обов'язків, а також у процедурах перед державними та іншими органами влади, що виконують державні функції [259].

Найбільш детальним та чітким є закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в Конституції Румунії від 29 жовтня 2003 року. Статтею 128 «Використання рідної мови та перекладача в суді» закріплено, що мовою провадження юридичних процедур є румунська мова. Румунські громадяни, що належать до національних меншин, мають право висловлюватись рідною мовою перед судами відповідно до норм органічного закону. Вище вказані способи здійснення права повинні бути передбачені таким чином, щоб не перешкоджати належному здійсненню правосуддя та не спричиняти додаткових витрат для зацікавлених осіб. Іноземні громадяни та особи без громадянства, які не розуміють або не говорять на румунській мові, мають право пізнавати всі матеріали справи та провадження, виступати в суді та робити висновки за допомогою перекладача; у кримінально-правових справах це право забезпечується безкоштовно [257].

Таким чином, на конституційному рівні в Румунії закріплено можливість для румунських громадян, що належать до національних меншин, іноземців та осіб без громадянства, використовувати в усіх видах судочинства рідну мову або мову, якою особа володіє, за допомогою перекладача.

Змістовна складова визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, пов'язана із закріпленням цього права в нормах чинного законодавства.

Фундаментом для існування та розвитку України як правової держави є дієва та справедлива система правосуддя, основою для діяльності якої є дотримання всіх прав, що визначені законодавством, зокрема, і права на використання рідної мови або мови, якою вона володіє. Вказане право є ключовим у випадку участі у судочинстві особи, яка не володіє його мовою, оскільки воно надає змогу особі реалізовувати інші, передбачені законодавством права та сприяє дотриманню основних засад здійснення правосуддя, насамперед рівності та змагальності [205, с. 230].

Не зважаючи на те, що право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, прямо не визначено у чинній Конституції України, буквальне тлумачення її положень, на нашу думку, дає змогу виокремити його як право, що гарантується Основним Законом України. З метою підтвердження даної тези, вважаємо за доцільне навести наступні конституційні норми.

Аналізуючи вищенаведені положення, можна дійти висновку, що попри існування стратегічно-пріоритетного напрямку забезпечення повноцінного функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя з метою збереження ідентичності української нації та зміцнення державної єдності України, вітчизняний законодавець закріпив можливість вільного використання інших мов. Особливо знаковим це положення є для забезпечення рівності прав громадян за мовною ознакою.

Рівність учасників провадження перед судом покладає на суд обов'язок не надавати будь-яких переваг, які не передбачені законодавством, будь-якому з

учасників судового процесу. Так само недопустимою є будь-яка дискримінація. Тому становище конкретного учасника судового провадження не може бути покращено чи погіршено в залежності від ознак раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками [88, с. 21].

Очевидно, що спектр прав та обов'язків різних учасників судового провадження є доволі відмінний. Однак ставлення до осіб, які перебувають в однаковій ситуації, де-факто чи де-юре, має бути однаковим, а існуюча різниця повинна мати правомірні підстави, які об'єктивно можуть її виправдовувати з точки зору мети застосування. Саме з огляду на вказане, статтею 129 Конституції України визначено в якості засади судочинства рівність усіх учасників судового процесу перед законом і судом, яка серед іншого включає і мовну ознаку [79].

Визначну роль зазначена конституційна норма отримала в сучасних умовах. Глобалізація міжнародної спільноти та зовнішні міграційні процеси обумовили здійснення правосуддя в державі не лише відносно громадян України, а щодо іноземців та осіб без громадянства. Тому важливо не допустити дискримінації відповідних осіб за жодною ознакою. Першоосновою для реалізації процесуальних прав учасників, які не володіють українською мовою, що передбачені чинним процесуальним законодавством, є можливість користування під час провадження судового процесу рідною мовою або мовою, якою особа володіє. Остання сприяє дотриманню основних принципів провадження судочинства, виключає можливість дискримінації учасників судового розгляду за мовною ознакою та в цілому сприяє забезпеченню справедливості правосуддя.

Усвідомлення суспільної значимості права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, також стало причиною для закріплення окремих його аспектів в низці міжнародних договорів. Серед останніх є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин та ін. [205, с. 231-232].

Таким чином, попри відсутність прямої конституційної норми про забезпечення для осіб, які беруть участь у справі, але не володіють мовою судочинства, права повного ознайомлення з матеріалами справи, участі у судових діях через перекладача та можливості виступати в суді рідною мовою, аналіз статей 10, 21, 24 та 129 Конституції України дає змогу виокремити опосередковане закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Більше того, положення статті 8 Основного Закону України дали змогу прямо закріпити специфіку реалізації досліджуваного права в різних видах судочинства.

В якості підтвердження вказаної тези, вважаємо за доцільне розкрити третю складову – процесуальну, яка визначає порядок реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в різних видах судових процесів.

Жодна норма матеріального права не може ефективно здійснювати регулювання суспільних відносин без чіткого механізму її реалізації та захисту: процесуальні норми створюють оптимальні умови для досягнення бажаних юридично значимих результатів. Не є винятком і конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Як справедливо вказує І.В. Жукевич, «еволюція способів і засобів процесуального захисту переконливо свідчить про те, що під впливом норм матеріального права перетворюється і удосконалюється процесуальне законодавство. Це пов'язано з тим, що зміни в розвитку суспільства, у першу чергу, відбиваються на матеріальному праві і у зв'язку з цим виникає необхідність у корекції процесуальної галузі. Розвиток норм матеріального права неминуче тягне адаптацію процесуальних норм» [47, с. 51].

Попри це, як засвідчив генезис, процесуальний порядок реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, навпаки дещо випереджав розвиток матеріальних норм. Дійсно, перші процесуальні норми про участь перекладача в судовому засіданні для надання своїх послуг особі, яка не володіє мовою судочинства, датуються ще

1864 роком, натомість перше пряме конституційне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на теренах України здійснено лише в 1936 році. Звісно, регулювання досліджуваного права на конституційному рівні значно удосконалило процесуальний порядок реалізації, однак не обумовило його.

Схожа ситуація відбувається і на сучасному етапі розвитку української державності. Прямі конституційні норми, які б вказували на особливості процесуального порядку реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, відсутні. Однак в силу значимості цього права для забезпечення справедливості правосуддя, захисту прав особи та дії статті 8 Конституції України, наведений порядок має своє детальне регламентування на законодавчому рівні в нормативно-правових актах, які встановлюють особливості здійснення того чи іншого виду судочинства.

ГПК України [30], КАС України [68], КПК України [89] та ЦПК України [243] містить чимало норм, що закріплюють можливість використання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та специфіку його реалізації. В загальному, вважаємо за доцільне в залежності від спрямування класифікувати їх на наступні групи:

- норми, які закріплюють рівність учасників судового провадження за мовною ознакою (ст. 7 ГПК України, ст. 8 КАС України, ст. 6 ЦПК України, ст. 10 КПК України);
- норми, які визначають мову провадження та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, в тому числі право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача (ст. 10 ГПК України, ст. 15 КАС України, ст. 9 ЦПК України, ст. 29 КПК України);

- норми, які регламентують підстави, порядок та наслідки відводу (самовідводу) перекладача (ст.ст.35, 39 ГПК України, ст. ст. 38, 40 КАС України, ст. ст. 38, 40 ЦПК України, ст. ст. 79, 81, 83 КПК України);
- норми, які визначають вимоги щодо кваліфікації перекладача та порядок його допуску в судовий процес (ч.1, 2 ст. 72 ГПК України, ч.1, 2 ст. 71 КАС України, ч. 1, 2 ст. 75 ЦПК України, ч.1, 4 ст. 68 КПК України);
- норми, які закріплюють процесуальний статус перекладача як учасника судового процесу (ч. 3, 4 ст. 72 ГПК України, ч. 3, 4 ст. 71 КАС України, ч. 3, 4 ст. 75 ЦПК України, ч. 2, 3, 5 ст. 68 КПК України);
- норми, які регулюють порядок роз'яснення прав та обов'язків перекладача та його приведення до присяги (ст. 200 КАС України, ст. 218 ЦПК України);
- норми, які встановлюють специфіку участі перекладача під час вчинення окремих процесуальних дій судом (ст. ст. 82, 83, 188 ГПК України, ст. ст. 81, 82, 186 КАС України, ст. ст. 203, 235 ЦПК України, ст. ст. 224, 517, 567, 583 КПК України);
- норми, які закріплюють наслідки неявки перекладача в судові засідання (ст. 203 ГПК України, ст. 206 КАС України, ст. 224 ЦПК України, ст. 327 КПК України);
- норми, які визначають порядок відшкодування витрат перекладача та оплату його послуг (ст. ст. 125, 127 ГПК України, ст. ст. 136, 137 КАС України, ст. ст. 135, 139 ЦПК України, ст. 122 КПК України).

Попри доволі значний об'єм процесуальних норм щодо реалізації досліджуваного права в адміністративному, господарському, кримінальному та цивільному судочинстві, Закон України «Про Конституційний Суд України» не містить такого різноманіття. Зазначений нормативно-правовий акт містить лише норми про процесуальний статус перекладача (ч. 2 ст. 72, ч. 5 ст. 74), норми, які визначають вимоги щодо кваліфікації перекладача та порядок його допуску в конституційне провадження (ч.4, 5 ст. 74) та наслідки порушення порядку або вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до Конституційного Суду

(ч. 4 ст. 73). Як бачимо, Закон України «Про Конституційний Суд України» не закріпив положення про рівність учасників конституційного провадження перед судом та законом за мовною ознакою, чітко не визначив конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а також не регламентує підстави, порядок та наслідки відводу (самовідводу) перекладача, специфіку його участі під час вчинення окремих процесуальних дій судом та порядок відшкодування витрат перекладача та оплати його послуг [143]. Вказане є законодавчою прогалиною, тому надалі будуть запропоновані шляхи її усунення.

Найменш регламентованим є процесуальний порядок реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, під час судового розгляду справ про адміністративні правопорушення. Кодекс України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП) також не містить низки положень щодо реалізації досліджуваного права. Статтею 248 наведеного акту закріплено положення про рівність учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення за мовною ознакою. Надалі у статті 268 КУпАП серед прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, закріплено право такого учасника виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо він не володіє мовою, якою ведеться провадження. Також, вказаний Кодекс доволі обмежено визначає порядок допуску перекладача та його процесуальний статус (ст. 274), особливості порядку відшкодування витрат перекладача та оплати його послуг (ст. 275) [69]. Знову ж таки, КУпАП не визначає конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а також не регламентує підстави залучення, вимоги щодо кваліфікації перекладача, порядок та наслідки його відводу (самовідводу), специфіку участі перекладача під час вчинення окремих процесуальних дій судом та наслідки неявки в судове засідання.

З огляду на те, що даний акт залишається чинним ще з часів Радянського Союзу, очевидно, що його норми не відповідають сучасним поглядам

законодавця щодо порядку реалізації досліджуваного конституційного права, визначеного в інших нормативно-правових актах у сфері судочинства, а тому потребує системних змін, які будуть запропоновані надалі.

Аналіз усіх вищезазначених положень дає нам змогу впевнено говорити про наявність конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Дійсно, попри відсутність прямого закріплення вказаного права в Основному Законі України, воно діє в межах позитивного права людини, знаходило регулювання в історичних конституційних актах, що діяли на території України, має сучасне опосередковане конституційне регламентування в Конституції України, чинних конституційних актах європейських держав й низці міжнародних документів і головне – має детальний процесуальний порядок реалізації в різних видах судочинства та за рахунок цього активно використовується на практиці.

2.2. Поняття, сутність та місце конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в системі прав людини

Сьогодні ми всі спостерігаємо аспект глобалізації, який полягає у зростаючому переміщенні людей з однієї країни в іншу для різних цілей, таких як освіта, бажання кращого життя, потреба у працевлаштуванні, втеча від конфліктів між різними групами або стихійних лих. Попри це, мовне питання навіть в наш час, що відрізняється масовою міграцією, змішуванням традицій і народів, проникненням різних культур одна в одну, залишається доволі гострим для багатьох країн. Вказане обумовлюється тим, що мовна демонстрація є важливою частиною життя людини. Мова полегшує розуміння навколишнього середовища, вивчення понять, досягнення низки навичок та в цілому займає центральне місце у формуванні мислення та емоцій людей.

Не менш важливе значення мова має і для захисту прав та свобод особи, адже дозволяє відстоювати власну позицію. Вказане обумовлює її вирішальну роль для участі в судовому процесі, а тому в низці міжнародних та національних актів закріплюється рівність учасників за мовною ознакою.

Як з'ясовано в першому розділі даної дисертаційної роботи, конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, досі не мало теоретичного осмислення, що має наслідком відсутність наукових думок щодо визначення відповідного поняття. Тому формулювання самостійницького погляду на поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» вважаємо за доцільне здійснити не за результатами наукової дискусії, а завдяки етимологічному, лінгвістичному та нормативному аналізу основних його складових. До останніх відносимо словосполучення «рідна мова» та «володіти мовою» [207, с. 40]. Розглянемо їх більш детально.

Серед тлумачних словників української мови термін «рідна мова» не має різноманітного тлумачення. У «Новому тлумачному словнику української мови» за редакцією В.В. Яременко та О.М. Сліпушко наведений термін визначено як «мова, якою володіє певна особа з раннього дитинства (звичайно, мова тієї національності, до якої належить ця особа)» [115, с. 132]. Аналогічне визначення містить також «Великий тлумачний словник сучасної української мови» за редакцією В.Т. Бусела [24] та «Тлумачний словник української мови» за загальною редакцією В.С. Калашника [228].

У «Словнику російської мови» за редакцією А.П. Євгеньової знаходимо таку саму дефініцію, як і у згаданих українських словниках [209, с. 959]. Натомість «Словник сучасної російської літературної мови» за редакцією А.М. Бабкіна та «Великий тлумачний словник російської мови» за редакцією С.А. Кузнецова визначають поняття «рідна мова» як «мову батьківщини, якою розмовляє людина з дитинства» [211, с. 1386; 21, с. 1126]. «Тлумачний словник російської мови» за редакцією Д.М. Ушакова дещо розширено визначив термін

«рідна мова», а саме: «це більше, ніж мова, якою говорять з дитинства – це також мова, успадкована від батьків або родичів» [231, с. 1372].

Тлумачення терміну «рідна мова» здійснено також і в інших зарубіжних словниках. Зокрема, в «Словнику сучасної англійської мови» за редакцією Т. Лонгмана («Longman Dictionary of Contemporary English») термін «рідна мова» (mother language) зазначений як «перша та головна мова, яку особа вивчила в дитинстві» [254]. Словник англійської мови «Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary» визначає поняття «рідна мова» (mother tongue) як «мову, яку особа вивчає від батьків, коли вона ще дитина» [250].

Окрім словникового тлумачення поняття «рідна мова», дискусії щодо його визначення можна знайти і у працях вітчизняних та зарубіжних лінгвістів. Зокрема, М.О. Шульга визначає термін «рідна мова» як «мову, за допомогою якої людина може найповніше виразити свою мовну компетенцію, а також мова, якою людина мислить» [247, с. 12-13]. На думку В.І. Белікова та Л.П. Крисіна «рідна мова – це мова, яку людина засвоює з раннього дитинства без спеціального навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі» [12, с.121]. В.А. Авронін рідною мовою вважає «мову, якою певна людина або колектив найбільш вільно й активно послуговуються в усіх випадках життя, за допомогою якої вони частіше і легше виражають свої думки будь-якого змісту, тобто якою вони зазвичай думають» [3, с.56].

Аналізуючи вищенаведені положення, погоджуємось із Н.Я. Дзюбишиною-Мельник, що «розбіжності в існуючих дефініціях поняття «рідна мова» по суті неістотні і в кожному разі охоплюють дві пресупозиції: 1) рідну мову має кожний; 2) рідну мову людина набуває в процесі соціалізації, тобто у процесі адаптації до життя в людському суспільстві» [41, с. 156]. Попри це, слід констатувати, що серед мовознавців вироблено три підходи до розуміння поняття «рідна мова» [205, с. 231]. Так, відповідно до першого підходу, під нею розуміється мова нації, мова предків, що поєднує людину з її народом, із попередніми поколіннями, їхніми духовними надбаннями [58, с. 121]. Другий підхід ототожнює рідну мову з мовою, на якій людина мислить без додаткового

самоконтролю, за допомогою якої легко та природно висловлює свої думки в усній і письмовій формі, тобто є основною або функціонально першою мовою [12, с. 46]. Натомість, згідно третього підходу, який, на нашу думку, є найточнішим, рідна мова – це мова, яку людина засвоює з раннього дитинства без спеціального навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі (перша мова) [23, с. 35].

Приступаючи до з'ясування сутності іншої мовної складової досліджуваного конституційного права, видається доцільним передусім відзначити наступне. Сучасний світ характеризується чималою мовною різноманітністю. За різними оцінками науковців, у світі налічується більше ніж 7 тис. мов, серед них 40 мов є найбільш розповсюдженими й на них розмовляють приблизно 60 % населення світу. Не кожна мова є державною та не в кожній державі розмовляють на одній мові. В багатьох країнах існують діалекти, які також в певних випадках рахують за окрему мову [252]. Окреслена мовна різноманітність призводить до того, що для забезпечення рівності як ключової засади здійснення судочинства, інколи не можливо відшукати перекладача з/на рідну мову учасника судового процесу. Виникає необхідність пошуку альтернативи, роль якої виконує інша мова.

Ключові міжнародні документи, а саме: Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року [71] та Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року [114] визначають таку мову як «мову, яку особа розуміє». Разом з тим, чинне українське законодавство визначає альтернативну мову для забезпечення рівності учасників судового процесу, як «мову, якою особа володіє» [207, с. 40]. В тому числі, у статтях 103, 127 та 148 Основного Закону [79] з метою визначення мовних компетентностей особи, яка претендує на зайняття посади Президента України, судді, в тому числі й Конституційного Суду України, також використовується термін «володіти мовою» без розкриття сутності даного поняття.

Отже, як видно положення чинного українського законодавства дещо відрізняються від положень міжнародних актів, ратифікованих Україною щодо

визначення альтернативної мови, яка використовується для забезпечення рівності учасників судового процесу. Тому, з метою з'ясування найбільш оптимального варіанту, вважаємо за доцільне розглянути тлумачення термінів «розуміти мову» та «володіти мовою» [207, с. 40].

Термін «розуміти мову» віднайшов своє тлумачення у словникових джерелах. Зокрема, у восьмому томі Словника української мови серед визначення поняття «розуміти» тлумачиться й «розуміти мову» як можливість правильно сприймати сказане, написане, уміти говорити мовою; уміння пізнавати зміст якого-небудь явища за його зовнішніми ознаками, проявами, слідами і таке інше [213, с. 842]. На жаль, це єдине словникове тлумачення наведеного поняття: інші словники української мови його не визначають.

«Тлумачний словник російської мови» за редакцією Д.М. Ушакова визначає поняття «розуміння» як здатність, вміння проникнути в сенс чого-небудь, засвоїти, усвідомити його [231]. Аналогічне визначення відображено й в «Словнику російської мови» за редакцією С.І. Ожегова [210].

Словники української мови, на жаль, не надають розуміння таких словосполучень як «володіти мовою», «володіння мовою». Однак, у першому томі Словника української мови серед визначення поняття «володіти» знаходимо наступне тлумачення «добре знати що-небудь» та пояснення до нього «Михайло володів польською мовою, як уроджений поляк» [212, с. 279].

В «Тлумачному словнику російської мови» за редакцією С.І. Ожегова та Н.Ю. Шведової термін «володіти» серед іншого визначається як «вміти, мати можливість користуватися чим-небудь». Як додаток до такого тлумачення зазначено «іноземними мовами (знати їх)» [210].

Окрім наведених етимологічних тлумачень, поняття «володіти мовою» доволі ґрунтовно розкриваються у працях науковців-лінгвістів. Зокрема, Л.В. Щерба вважає, що «володіння мовою можна подати, як уміння правильно сприймати усні і письмові тексти, тобто витягувати всі закладені в них смисли і створювати з більшою або меншою свободою власні тексти; як уміння виражати ту саму думку різними (в ідеалі всіма можливими в певній мові) способами,

адекватно реагуючи на ситуації дійсності за допомогою мовленнєвих учинків (речень, фраз, текстів та ін.); як уміння відрізнити в мовному смислі і адекватні обставинам спілкування висловлення від неправильних і неадекватних; як уміння зрозуміти і сказати потрібні слова в потрібний час і в потрібній ситуації» [248, с.14].

Ю.Д. Апресян поняття «володіти мовою» пов'язує з «вмінням виражати заданий сенс різними способами, з умінням витягати зі сказаного цією мовою сенс, зокрема – розрізнити зовні схожі, але різні за змістом висловлювання і знаходити загальний зміст у зовні різних висловлюваннях, з умінням відрізнити правильні в мовному відношенні висловлювання від неправильних» [20, с. 262].

Окрім лінгвістів, з метою дослідження окремих аспектів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, власне розуміння поняття «володіти мовою» намагались визначити й правники. Зокрема, на думку Г.П. Саркісянц, «термін «володіти мовою судочинства» означає вільно розуміти вказану мову і без будь-яких труднощів давати пояснення на цій мові під час процесу» [188, с. 24]. М.Т. Ашірбекова виокремила антонімічне розуміння та вказала, що «під не володінням мови судочинства слід розуміти абсолютне незнання мови, на якому здійснюється судочинство, або нездатність пояснюватися мовою без допомоги осіб, які володіють сурдоперекладом, або нездатність самостійно розуміти мову судочинства» [10, с.5]. В.Т. Маляренко зазначає, що «володіти мовою» – означає мати максимальний словниковий запас, бездоганно знати всі правила мови, майстерно говорити, писати і читати, тобто бути грамотною у повному розумінні цього слова людиною [103, с. 5].

Аналізуючи вище наведені положення, можна дійти висновку, що термін «володіти мовою» за своєю суттю є синонімічним терміну «розуміти мову». Однак, існуюча етимологічна й лінгвістична подібність вказаних термінів та їх змістовна складова з невідомих причин не взята до уваги при прийнятті вказаних міжнародних документів та вітчизняних нормативно-правових актах, які

регламентують конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє.

Також, в контексті даного дисертаційного дослідження, слід звернути увагу на статтю 11 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII, в якій визначаються рівні володіння державною мовою. В цілому, не прив'язуючись саме до державної мови, звернемо увагу на те, що на законодавчому рівні визначено наступні рівні володіння мовою:

- початковий рівень А – особа розуміє і може вживати загальні вирази та найпростіші фрази, необхідні для задоволення конкретних потреб, зокрема представити себе чи іншу особу, запитати і відповісти на запитання про себе (місце проживання, родину, особисті речі тощо); може взаємодіяти на простому рівні, якщо співрозмовник говорить повільно і чітко та готовий допомогти (А 1); особа розуміє та може вживати окремі фрази та широко вживані вирази, пов'язані з конкретними сферами повсякденного життя (елементарна інформація про себе та свою сім'ю, здійснення покупок, місцева географія, працевлаштування тощо); може спілкуватися у ситуації, коли необхідний простий і безпосередній обмін інформацією на звичні теми (А 2).

- середній рівень В – засвідчує, що особа розуміє основний зміст чіткої, стандартної інформації на теми, близькі і часто вживані на роботі, у навчанні, під час дозвілля тощо (В 1); особа може розуміти основні ідеї комплексного тексту як на конкретну, так і на абстрактну тему, включаючи спеціалізовані дискусії за своїм фахом; може спілкуватися з носіями мови з таким ступенем швидкості та спонтанності, який уможливорює регулярні відносини з ними, не викликаючи труднощів для жодної зі сторін; може чітко і докладно висловлюватися з багатьох тем, зокрема висловлювати свою думку з певного питання, наводячи переваги і недоліки різних позицій (В 2).

- рівень вільного володіння мовою С – особа може розуміти широкий спектр складних і великих за обсягом текстів та розпізнавати в них прихований зміст; може висловлюватися швидко і спонтанно без помітних ускладнень,

пов'язаних з пошуком засобів вираження, легко і точно використовувати мову у спілкуванні, навчанні та для досягнення професійних цілей (С 1); може чітко, структуровано і докладно висловлюватися зі складних тем, демонструючи володіння знаннями правил граматики; засвідчує, що особа легко розуміє практично все, що чує або читає, може узагальнити інформацію з різних усних чи письмових джерел, зробити аргументований виклад у логічній, послідовній формі, а також висловлюватися спонтанно, швидко і точно, передаючи найтонші відтінки смислу навіть у складних ситуаціях (С 2) [137].

Вищезазначені законодавчі положення дають змогу зробити висновок, що наведеним законодавчим актом, всупереч лінгвістичних напрацювань, поняття «розуміти мову» та «володіти мовою» визначено не як синонімічні, а як частина та ціле. На думку вітчизняного законодавця, володіння мовою має декілька рівнів, кожний із яких відрізняється більш ширшими, з лінгвістичної точки зору, можливостями щодо розуміння мови та наступним її вживанням. Таким чином, на нормативному рівні володіння мовою означає не лише наявність у особи відомостей про звуки, слова, словосполучення, речення, а також правила їхнього застосування в певній мові, а й можливість їхньої практичної реалізації із правильним смисловим навантаженням [207, с. 41]. Відносно нещодавній законодавчий припис, в якому розтлумачено сутність знакової, для досліджуваного конституційного права, категорії, обумовлюють зміну початкової позиції дисертанта щодо назви останнього. Назва «Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє», обрана на початковому етапі, обумовлювалась лінгвістичною синонімічністю термінів «розуміти мову» та «володіти мовою», а також твердістю статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, в яких безпосередньо наголошується, що рівність учасників судового процесу за мовною ознакою має забезпечуватись шляхом надання безоплатної допомоги перекладача з/на мову, яку особа розуміє.

Разом з тим, сучасна вітчизняна практика законотворення вказує на доцільність використання саме терміну «володіти мовою». Наведене й обумовило нову назву дисертаційного дослідження – «Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє». Також відмітимо, що результати існуючих наукових здобутків дисертанта є не хибними, оскільки редагування назви не змінює правової природи досліджуваного конституційного права як такого, а лише сприяє покращенню забезпечення рівності учасників судового процесу за мовною ознакою та безпосередньо його реалізацію, а також у повній мірі відповідає вимогам сучасної законодавчої техніки.

Здійснивши етимологічний, лінгвістичний та нормативний аналіз основних складових понять досліджуваного конституційного права, вважаємо за доцільне змінити його визначення, сформоване автором на початку роботи над дисертацією у статті «Правове забезпечення права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє» (2018) [205, с. 231] та викласти в наступній редакції. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє – це передбачена джерелами конституційного права країни можливість особи, яка не володіє мовою судочинства, використовувати для участі в ньому мову, яку вона засвоїла без спеціального навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі, або мову, яку вона може правильно сприймати та відтворювати для забезпечення своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством [207, с. 42].

Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як й інші конституційні права має низку специфічних властивостей, які не лише виділяють його із загальної системи прав людини, а й обумовлюють вирішальну роль при визначенні правового статусу особи в державі та суспільстві. Аналіз відображених у дисертації напрацювань дає змогу сформулювати наступні ознаки конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє:

- закріплене в Конституції України, міжнародних договорах України та національних нормативно-правових актах;
- наділене верховенством права, має пряму дію та гарантовано захищається державою;
- базується на конституційному принципі рівності кожного перед законом і судом, і не може бути обмежене чи скасоване;
- поширюється на осіб, які не володіють мовою судочинства;
- виникає лише після відкриття судового провадження;
- має нормативно визначений механізм реалізації.

З метою розкриття сутності конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, видається доцільним розкрити наведені ознаки більш детально.

У статті 22 Основного Закону України визначено, що закріплені в Розділі II права і свободи людини і громадянина не є вичерпними. Наведена норма надає змогу визначати конституційними права людини, які не закріплені у Розділі II Конституції України, проте безумовно мають конституційну природу. Одним із таких є конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Незважаючи на те, що право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, прямо не визначено у чинній Конституції України, аналіз статей 10, 21, 24 та 129 Конституції України дає змогу виокремити опосередковане закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє.

Усвідомлення суспільної значимості права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, також стало причиною для закріплення окремих його аспектів в низці міжнародних договорів. Серед останніх є Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин та ін. [205, с. 231-232].

Окремі аспекти реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, знайшли своє відображення в актах чинного національного законодавства. До останніх відносимо ГПК України, КАС України, ЦПК України, КУпАП, Закон України «Про Конституційний Суд України», Закон України «Про судоустрій і статус суддів» та Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» тощо.

Конституцією України визначено, що «в Україні визнається і діє принцип верховенства права. Конституція України має найвищу юридичну силу. Закони та інші нормативно-правові акти мають прийматись на основі Конституції України і повинні відповідати їй. Норми Основного Закону України є нормами прямої дії. Звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується» [79, ст.8].

З огляду на це, вважаємо за доцільне погодитись із М.В. Савчином, який вказує, що «верховенство права означає, що індивідне не має зверхності над законом – закон визначає однаковий масштаб свободи. Але таке масштабування є ніщо інше, як певний розподіл благ або забезпечення рівного доступу до них. Розподіл благ часто супроводжується дискусією чи навіть конфліктами, в яких слід визначити межі доступу до цих благ. Тому в даному випадку важливим є усунення такого стану юридичної невизначеності. Об'єктивним критерієм тут виступають права людини та обов'язку суду захищати сутнісний зміст права» [182, с. 420].

Аналіз наведених положень дає змогу зробити висновок, що конституційні норми, які опосередковано визначають конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, мають найвищу юридичну силу, тому інші нормативно-правові акти мають бути створені у відповідності з ними. Окрім того, статті 10, 21, 24 та 129 Конституції України мають пряму дію, а у разі їхнього порушення особа має право на звернення до суду.

Рівність є одним із фундаментальних, загальнолюдських принципів права, що включений до переліку основних прав у низці міжнародних документів, а також у Конституції України. Наука конституційного права виділяє в конституційному принципі рівності осіб два елементи: рівності прав, свобод і обов'язків (рівноправності) й рівності всіх перед законом і судом. При цьому конституційний принцип рівності людини й громадянина тлумачиться як гарантування кожному члену суспільства, не залежно від будь-яких його індивідуальних ознак (за винятком обставин, закріплених Конституцією України й законодавством), однакових можливостей для реалізації конституційних прав і свобод, покладення на осіб, що перебувають у однаковому правовому становищі, рівних обов'язків, а також забезпечення рівності всіх перед законом і судом [128, с. 18].

Рівність осіб перед законом і судом закріплена в ст. 129 Конституції України, в якій серед низки ознак виділена й мовна. Наведеною нормою гарантується, що з метою реалізації процесуальних прав учасників, які не володіють українською мовою, закріплених чинним процесуальним законодавством, передбачена можливість користування під час провадження судового процесу рідною мовою або мовою, якою вона володіє. Таким чином, забезпечується розгляд справи відносно осіб із різними мовними потребами в однаковому процесуальному порядку, тобто без жодних переваг та обмежень.

Статтею 22 Основного Закону України визначено, що конституційні права і свободи гарантуються і не можуть бути скасовані [79]. При прийнятті нового законодавства чи внесенні змін до чинного законодавства не допускається звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод.

Обмеження прав і свобод – правомірне, цілеспрямоване кількісне та (або) якісне применшення у процесі правореалізації тих можливих моделей поведінки (правомочностей), які складають основне право особи, з боку інших осіб [221, с.3]. Разом з тим, таке применшення можливих моделей поведінки відбувається з боку не всіх осіб, а лише з боку держави та органів публічної влади. Закріплюючи принципи, цілі і юридичну форму обмежень, тобто основні

(загальні) умови обмежень прав і свобод, Конституція цим самим захищає особу та її права від дозвільних дій з боку держави, оскільки обмежує державну владу в можливості зазіхати на права людини, сферу її свободи [190, с.65].

Аналізуючи положення Конституції України, міжнародних договорів та чинного національного законодавства, слід відмітити, що досліджуване конституційне право жодним чином не може бути скасованим чи обмеженим. Разом з тим, воно поширюється не на усіх учасників судового процесу, а лише на тих, хто не володіє мовою провадження. Останнє формує наступну ознаку конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Конституційне право як і будь-яка інша національна галузь права має доволі широку систему суб'єктів – учасників суспільних відносин, що наділені конституційною правосуб'єктністю (правоздатністю та дієздатністю), яка закріплюється нормами конституційного права [242, с. 28]. Попри це, з огляду на формулювання та особистісну природу конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, можна дійти висновку, що воно стосується лише єдиного суб'єкта конституційного права – людини.

Активні глобалізаційні процеси в світі стали причиною того, що в Україні доволі часто учасниками судового процесу є особи, які не володіють мовою судочинства. Разом з тим іноземці, особи без громадянства чи підданства й громадяни України, що належать до національних менших чи не володіють державною мовою, є повноцінними учасниками судового процесу й мають відповідні процесуальні права та обов'язки, здійснення яких стає можливим завдяки реалізації права на використання рідної мови або мови, якою особа володіє [194, с. 527].

Як ми засвідчилися, володіння мовою означає наявність у особи відомостей про звуки, слова, словосполучення, речення, правила їхнього застосування в певній мові та можливості практичної реалізації із правильним смисловим навантаженням. Володіння мовою має декілька рівнів, кожний із яких

відрізняється більш ширшими, з лінгвістичної точки зору, можливостями щодо розуміння мови та наступним її вживанням.

Попри це, чинне національне законодавство не визначає, який саме рівень володіння мовою слід вважати достатнім для участі в судовому процесі. З буквального аналізу статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського Суду з прав людини можна дійти висновку, що рівень має бути достатнім для розуміння перебігу судового процесу та участі в розв'язанні питання, яке має для особи вирішальне значення, ведення захисту та висування на розгляд суду власної версії обставин справи без допомоги перекладача [197, с. 64].

Тому важливим засобом для забезпечення права зазначених осіб на справедливий судовий розгляд та реалізації досліджуваного конституційного права є визначення рівня володіння особою рідною або третьою мовою, що має здійснюватися державними органами при найменших сумнівах у мовній компетентності учасника судового процесу [195, с. 63]. Також, суд має впевнитись, що необхідність користування послугами перекладача для встановлення істини у справі є «поза розумним сумнівом», а не способом зловживання процесуальними правами.

Ще однією прогалиною української законодавчої практики є відсутність нормативних критеріїв щодо визначення рівня володіння державною мовою. Спроба щодо формулювання останніх здійснена Верховним Судом. Зокрема, в Постанові від 03 липня 2018 року у справі № 176/407/17 вказується, що чинниками для з'ясування рівня володіння мовою для участі в судовому процесі є: 1) тривалість проживання у державі ведення судочинства; 2) рівень освіти, час та місце її здобуття, мова навчання; 3) рід занять, спосіб життя та обсяг комунікації [129].

З аналізу наведених чинників можна встановити, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не є безумовним, «автоматичним», а залежить від рівня розуміння учасником судового процесу обставин, які встановлюються в судовому засіданні. Тому

останнє поширюється лише на учасників судового процесу, які мають беззаперечну необхідність використовувати під час провадження судочинства рідну мову або мову, якою володіють [197, с. 64]. Відмітимо, що наведена позиція цілком відповідає практиці Європейського Суду з прав людини з цього приводу, яка відображена у рішеннях по справі «К. проти Франції» від 7 грудня 1983 року 10210/82 [102, с. 332], а тому автор не вбачає підстав для дискутування щодо критеріїв, запропонованих Верховним Судом.

Наступною не менш важливою ознакою конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є момент його виникнення. Як встановлено в попередній частині дисертаційного дослідження, вказане право зароджується й реалізовується в межах дії позитивного права. Тому, на відміну від природніх прав, конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, з'являється не з моменту народження учасника судового процесу, а з моменту, визначеного законодавцем у відповідних нормативно-правових актах.

Аналіз статті 10 Конституції України [79], статті 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» [137], статті 12 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» [146], статті 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» [143], статті 10 ГПК України [30], статті 15 КАС України [68], статті 29 КПК України [89], статті 9 ЦПК України [243] та статті 268 КУпАП [69], дає змогу зробити висновок, що за загальним правилом судочинство в Україні провадиться державною мовою. Зазначене правило також стосується і дій учасників судового процесу, однак, з метою забезпечення права на справедливий суд та реалізації конституційних засад судочинства, відносно останніх може бути застосовано виняток. Так, наведеними нормами встановлено, що учасникам судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, гарантується конституційне право на використання в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють. Вказане право може бути реалізоване ними шляхом подання заяв, надання пояснень, виступу в суді і заявлення клопотань рідною

мовою або мовою, якою вони володіють. Однак, при цьому такі учасники судового процесу повинні користуватись послугами перекладача.

Відмітимо, що положеннями чинного законодавства, яке регламентує мову судочинства, не визначається момент виникнення досліджуваного конституційного права. З метою заповнення існуючої нормативної прогалини, Верховний Суд у низці своїх постанов при розгляді адміністративних справ (від 10 травня 2018 року (справа №823/2164/17) [131], від 19 грудня 2019 року (справа №520/6952/19) [130] та від 14 травня 2020 року (справа № 826/7282/17)[132]) вказав, що судовий процес може бути ініційований шляхом подання відповідної заяви (скарги), що повинна бути викладена державною мовою, тобто українською мовою, і тільки в подальшому, під час власне самого судового процесу, його учаснику гарантується конституційне право на використання рідної мови або мови, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача. Наведена позиція нині активно починає використовуватись нижчими судовими інстанціями (ухвала П'ятого апеляційного адміністративного суду від 06 січня 2021 року № 420/6418/20) [239].

Незважаючи на те, що вказані висновки Верховний Суд сформував при розгляді адміністративних справ, з огляду на тотожність норм про мову судочинства, викладених у чинному процесуальному законодавстві, вважаємо, що досліджуване право в усіх видах вітчизняного судочинства виникає з моменту першої безпосередньої участі особи, яка не володіє мовою провадження, в судовому засіданні. Тому у разі, якщо особа ініціює судовий процес, або до початку судового розгляду вперше бажає звернутись до суду, відповідний документ має бути складений державною мовою.

В якості останньої ознаки конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вважаємо за доцільне вказати на нормативно визначений механізм реалізації.

Наукою конституційного права неодноразово підкреслювалось, що норми Основного Закону України є нормами прямої дії, а тому закріплена ним система прав та свобод людини може реалізовуватись безпосередньо. Крім цього, низка

конституційних прав людини отримала закріплення правових та організаційних аспектів реалізації прямо в Конституції України, що значно полегшує їхнє практичне застосування. На жаль, починаючи з 1996 року, конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, втратило такі «привілеї». Тому з огляду на опосередковане закріплення в чинному Основному Законі України, важливе значення для реалізації досліджуваного права відіграє нормативно визначений механізм. Під останнім пропонуємо розуміти визначений Конституцією України, міжнародними договорами та національними законодавчими актами комплекс взаємозалежних та взаємозумовлюючих способів, засобів та умов практичного здійснення юридичних вимог щодо забезпечення можливості особи, яка не володіє українською мовою, використовувати для участі в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє.

Реалізація конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в межах нормативно-визначеного механізму, може бути охарактеризована з об'єктивної і суб'єктивної сторони. З об'єктивної сторони вона являє собою вчинення визначеними засобами правомірних дій у відомій послідовності, терміни й місці, передбаченими нормами процесуального права. Із суб'єктивної сторони реалізація досліджуваного права характеризується ставленням відповідних суб'єктів до реалізованих правових вимог, їхніми установками та волею. Як правило, головною мотивацією є забезпечення справедливості судового розгляду, встановлення істини у справі та недопущення негативних наслідків. Головне у зазначеному процесі – це точна відповідність процесуальних дій, адже порушення хоча б однієї може призвести до обмеження або порушення реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

З метою виконання поставлених перед дисертаційним дослідженням завдань та уникнення повторів, вважаємо за доцільне більш детально розкриття специфіки механізму реалізації конституційного права особи на використання в

судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, здійснити в наступному розділі цієї роботи.

Змістовне розкриття та глибинний теоретичний аналіз сутності конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як одного із ключових прав учасника судового процесу, який не володіє державною мовою, потребує визначення його місця в системі прав людини.

Права людини є історично нестійкою категорією, що еволюціонує разом із державою та суспільством. Попри це, на сьогодні у міжнародних документах та національних актах сформовано їхню сучасну систему. Аналіз попередніх положень дає змогу зробити висновок, що за своєю правовою природою досліджуване конституційне право тісно взаємопов'язане із групою громадянських (особистих) прав і свобод людини, яка фактично охоплює усі фундаментальні аспекти свободи особи, висловлюючи гуманістичні принципи будь-якого демократичного суспільства. Серед них особливу увагу пропонуємо звернути на співвідношення із правом на справедливий суд та правом на безоплатну правову допомогу.

Право на справедливий суд є базисом інституційної й організаційної діяльності суду та процедури вирішення ним юридично значущих справ. Останнє здобуло універсальний характер й підвищує ефективність захисту інших прав та основоположних свобод особи. Зміст права на справедливий суд детально розкривається у ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та доповнюється низкою інших міжнародних стандартів, ратифікованих Україною. Аналізуючи наведену норму, вважаємо за доцільне в якості елементів права на справедливий суд визначити публічність розгляду справи, розумні строки розгляду, незалежність та неупередженість суду, право на доступ до суду, презумпцію невинуватості, процедурні гарантії рівності учасників судочинства та право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Пунктами «а» та «е» частини 3 статті 6 вказаного міжнародного документу закріплено, що кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього, а у разі, якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, - одержувати безоплатну допомогу перекладача [71]. Саме дані положення є основою для виділення права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє, як елементу права на справедливий суд.

Зазначене право не має широкого конвенційного роз'яснення, натомість аналіз рішень Європейського суду з прав людини щодо тлумачення можливих порушень статті 6 Конвенції дає змогу виділити його суб'єктивне та об'єктивне розуміння. Суб'єктивне розуміння вищевказаного права зводиться до особистого немайнового права особи вимагати негайного та детального інформування зрозумілою для неї мовою про характер та причини висунутого проти неї обвинувачення, а також надання безоплатної допомоги перекладача у випадку нерозуміння, або неможливості використання мови провадження судочинства. Реалізація права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє, не можлива й без системи його гарантій, які становлять об'єктивне розуміння вказаного права. До останніх слід віднести закріплення можливості використання при провадженні судочинства рідної мови або мови, якою особа володіє, обов'язок держави надати особі, яка не розуміє або не може відтворювати мову провадження судочинства, безкоштовну допомогу перекладача, встановленням вимог до судових перекладачів, кримінальної відповідальності для перекладача за завідомо неправильний переклад, відмову у здійсненні перекладу тощо.

Наведені положення закріплюються в національних нормативно-правових актах, які визначають особливості провадження різних видів судочинства та належним чином виконуватися на практиці. В Україні останні знайшли своє відображення в Законі України «Про судоустрій та статус суддів», Законі

України «Про Конституційний Суд України», ГПК України, КАС України, КПК України, ЦПК України та КУпАП.

Також для визначення місця конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в системі прав людини, вважаємо за необхідне співвіднести його з правом на безоплатну правову допомогу.

Як справедливо зазначає Н.М. Бакаянова, «право на правову допомогу виступає одним із найважливіших правових засобів, необхідним елементом механізму забезпечення всіх інших прав і свобод людини і громадянина. У системі прав людини право на правову допомогу є специфічним правом, оскільки при його реалізації здійснюється захист інших прав та свобод» [11, с. 8].

Надання юридичних послуг соціально незахищеному учаснику судового процесу для дотримання конституційних прав останнього та забезпечення інтересів правосуддя обумовило необхідність формування безоплатної правової допомоги, зміст якої розкривається у статті 59 Конституції України [79] та Законі України «Про безоплатну правову допомогу» [135].

Детальний аналіз зазначених нормативних положень, дають змогу визначити її як гарантовану державою можливість для соціально вразливих верств населення серед громадян України, іноземців, осіб без громадянства, у тому числі біженців, щодо отримання в повному обсязі безоплатного інформування про права і свободи, порядок їх реалізації, відновлення у випадку їх порушення та порядок оскарження рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб, а також у визначених випадках захисту та представництва інтересів в судових органах з метою забезпечення рівних можливостей для доступу осіб до правосуддя. Окрім того, вказаним законодавчим актом останню поділено на безоплатну первинну правову допомогу та безоплатну вторинну правову допомогу [135].

Наданням безоплатної вторинної правової допомоги в нашій державі займається мережа центрів з надання безоплатної вторинної правової допомоги

(23 регіональних та 96 місцевих центрів) на чолі з Координаційним центром з надання правової допомоги та адвокати, включені до Реєстру адвокатів, які надають безоплатну вторинну правову допомогу [64, с. 70].

Чинним законодавством серед незахищених учасників судового процесу, які потребують надання безоплатної правової допомоги, визначаються й іноземці, особи без громадянства, у тому числі біженці. Останні, як правило, не володіють мовою судового провадження на рівні, достатньому для забезпечення своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством. Із цією метою 24 червня 2016 року Кабінетом Міністрів України видано Постанову № 401 «Деякі питання залучення перекладачів (сурдоперекладачів) для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги», якою посилено гарантії людей, які не володіють мовою українського судочинства, та людей з інвалідністю. Наведеним актом передбачено, що для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги категоріям осіб, які згідно до Закону України «Про безоплатну правову допомогу», мають право на її отримання і не володіють державною мовою та/або є глухими, німими або глухонімими, центри з надання безоплатної вторинної правової допомоги залучають перекладачів (сурдоперекладачів) на підставі укладених договорів про надання послуг відповідно до вимог законодавства [36].

Аналізуючи наведені положення, можна дійти висновку, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є першоосною для реалізації права на безоплатну правову допомогу учасника судового процесу, який не володіє українською мовою, а отже й можливості належного захисту останнім своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством. Наведений висновок має й нормативне закріплення: статтею 52 КПК України визначається обов'язкова участь захисника щодо осіб, які не володіють мовою, якою ведеться кримінальне провадження, з моменту встановлення цього факту [89].

Підсумовуючи вищезазначені положення, маємо змогу констатувати, що в Україні на законодавчому рівні не розкрито сутність конституційного права

особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Попри існуючу прогалину, останнє має свої специфічні ознаки, які виділяють його серед інших конституційних прав та визначають чільне місце у системі прав людини.

2.3. Міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та можливість їх імплементації у національне законодавство

У сучасному світі захист та дотримання основних прав й свобод людини вже не відносяться до компетенції конкретної держави та стали справою всього міжнародного співтовариства. Наша держава не стоїть осторонь від міжнародних тенденцій та взяла на себе зобов'язання у галузі міжнародного співробітництва для сприяння підвищення рівня захисту дотримання прав людини і основних свобод. Чимало міжнародних документів стали основою для національних актів, зокрема й тих, що регламентують конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. З огляду на значимість наведеного права як одного із ключових прав людини, що забезпечує доступ до правосуддя для окремих категорій населення, безумовно вимагає осмислення питання сутності міжнародно-правових стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Передусім відмітимо, що в словникових джерелах термін «стандарт» у заданому нами контексті повсюдно визначається як зразок, модель, еталон, який приймають за вихідний для порівняння із подібними об'єктами [86, с. 396].

У міжнародних документах тлумачення поняття «міжнародний стандарт» не здійснено, однак з метою роз'яснення їхньої правової природи та сутності Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН «Встановлення міжнародних стандартів

у сфері прав людини» № 41/120 від 4 грудня 1986 року викладено керівні принципи, які мають бути враховані при розробці міжнародних документів у зазначеній сфері. У відповідності до положень наведеного акту останні повинні:

- a) узгоджуватись із чинним зводом міжнародно-правових норм у сфері прав людини;
- b) мати фундаментальний характер і ґрунтуватись на притаманних людській особистості гідності та цінності;
- c) бути достатньо чіткими, щоб слугувати джерелом прав і обов'язків, які піддаються визначенню й здійсненню;
- d) передбачати, коли це доречно, реалістичний та ефективний механізм здійснення, включно із системами подання доповідей;
- e) користуватись усесторонньою міжнародною підтримкою [151].

Проаналізувавши загальнотеоретичні положення про міжнародні стандарти та керуючись попередніми напрацюваннями щодо сутності досліджуваного права, вважаємо за доцільне сформулювати власний погляд щодо визначення дефініції «міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє». Під останнім, на нашу думку, слід розуміти регламентовані фундаментальними міжнародними документами норми, що визначають мінімально необхідний обсяг реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на національному рівні, та орієнтують діяльність України на виконання позитивних обов'язків щодо його забезпечення.

Базою для формування системи міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є Статут Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1945 року [217]. Пункт «в» статті 55 наведеного міжнародного договору зобов'язує держави розвивати міжнародне співробітництво в цілях сприяння «загальній повазі і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови і релігії». Таким чином, цей основоположний міжнародний договір закріпив принцип поваги і дотримання прав людини в сучасному світовому співтоваристві, в тому числі незалежно й від мовних ознак.

Серед числа відомих та досить вагомих міжнародних джерел закріплення фундаментальних прав та свобод людини і громадянина, зокрема й досліджуваного права, є Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. Так, у ній вказується, що кожна людина повинна мати всі права і всі свободи, проголошені цією Декларацією, без будь-якої різниці у відношенні раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних чи інших переконань, національного або соціального походження, майнового, станового або іншого положення [48, ст. 2]. Крім того, кожна людина для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального звинувачення має право на основі повної рівності на те, щоб її справа була розглянута прилюдно і з додержанням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом [48, ст. 10]. Із аналізу вищезазначених положень випливає, що вказаний міжнародний договір визначив право особи на здійснення судочинства на основі рівності, у тому числі й мовної, тобто закріпив право на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє.

Досліджуване право регулюється також Міжнародним пактом про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. Зокрема, як вбачається із наведеного акту, кожен має право при розгляді будь-якого пред'явленого йому кримінального обвинувачення бути терміново і докладно повідомленим мовою, яку він розуміє, про характер і підставу пред'явленого йому обвинувачення; користуватися безоплатною допомогою перекладача, якщо він не розуміє мови, використовуваної в суді, або не говорить цією мовою [114, ст. 14]. Також доволі опосередковано досліджуване право охоплює стаття 27 вищезазначеного міжнародно-правового договору, яка вказує, що у тих країнах, де існують етнічні, релігійні та мовні меншості, особам, які належать до таких меншостей, не може бути відмовлено в праві разом із іншими членами тієї ж групи користуватися своєю культурою, сповідувати свою релігію і виконувати її обряди, а також користуватися рідною мовою [114, ст. 27].

Важливим документом, який заслуговує на увагу у контексті дослідження міжнародних стандартів забезпечення конституційного права на використання в

судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє, є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. Частина 2 статті 5 Конвенції відзначає, що кожен, кого заарештовано, має бути негайно поінформований зрозумілою для нього мовою про підстави його арешту і про будь-яке обвинувачення, висунуте проти нього [71, ст. 5]. Крім того, кожний обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення має право бути негайно і детально поінформованим зрозумілою для нього мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього, а також якщо він не розуміє мови, яка використовується в суді, або не розмовляє нею, одержувати безоплатну допомогу перекладача [71, ст. 6].

Звертаємо увагу на те, що положення вищенаведеного міжнародного документу поширюються лише на європейський континент. Попри це, право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є універсальним та знайшло своє відображення в актах інших світових регіонів.

Серед них заслуговує на увагу Американська конвенція про права людини, прийнята 22 вересня 1969 року. Статтею 1 цього регіонального документу про захист прав людини визначено, що американські держави, які підписали його, зобов'язуються поважати права і свободи та забезпечувати всім особам в рамках юрисдикції вільне і повне використання таких правил і свобод без дискримінації на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних та інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища, народження або будь-яких інших соціальних умов. Окрім того, пунктом «а» частини 2 статті 8 здійснено регламентацію досліджуваного права. Так, в ньому зазначається, що під час розгляду справи в суді обвинувачена особа, на основі повної рівності, серед іншого, має право на безкоштовну допомогу перекладача, якщо вона не розуміє і не розмовляє мовою судочинства [5].

Африканська хартія прав людини і народів від 27 липня 1981 року у статті 7 «Право на справедливий суд» прямо не вказує на право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Однак статтею 2 цього акту здійснено застереження, що кожна особа має право користуватися правами

і свободами, визнаними і гарантованими в цій Хартії, без різниці будь-якого виду, наприклад, раси, етнічної групи, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичної чи будь-якої іншої думки, національного та соціального походження чи будь-якого статусу [9].

Аналізуючи вищевказані міжнародні договори, можна дійти висновку, що вони закріплюють та гарантують конституційне право на використання рідної мови або мови, якою особа володіє, лише під час здійснення судочинства в кримінальних справах й лише щодо підозрюваної чи обвинуваченої особи, натомість не наводять відповідних положень для інших видів та учасників судочинства, що є негативним моментом, оскільки таким чином досліджуване право значно звужується, що є неприпустимим для здійснення справедливого судового розгляду.

Багато корінних народів по всьому світу відчувають наслідки історичної колонізації і вторгнення на їхні землі. Вони зазнають утисків через специфіку національної ідентичності, культури, способу життя. Україна, як багатонаціональна держава, пройшла тривалий історичний шлях формування соборної цілісної території та є батьківщиною низки корінних народів, зокрема кримських татар, які споконвічно проживали на території півострову Крим [96, с. 253]. Саме тому, досліджуючи міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, доцільно також звернути увагу на міжнародний договір, який регламентує використання регіональної мови або мови меншин, що, як правило, є відмінною для мови судочинства, а для окремої категорії населення – є рідною або такою, якою особа володіє. Так, Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 року містить зобов'язання сторін належно забезпечувати здійснення правосуддя в судових округах, де значна чисельність мешканців, що вживають регіональні мови або мови меншин, при розгляді кримінальних, цивільних та адміністративних справ шляхом здійснення провадження регіональними мовами або мовами меншин, гарантування та дозволу користуватися ними, а також подання документів і

доказів із залученням усних і письмових перекладачів без додаткових витрат для зацікавлених осіб у разі необхідності [46, ст. 9].

Україна як член Ради Європи зобов'язалась здійснювати ефективне співробітництво з метою збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є спільним надбанням її членів. Тому у процесі дослідження міжнародних стандартів, що забезпечують конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, варто звернути увагу й на рекомендації Ради Європи. Найбільш значущою при цьому є Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 року, оскільки вказаний правовий акт, на відміну від більшості міжнародних договорів, що закріплюють та гарантують досліджуване право, стосується всіх видів судочинства та його учасників [193, с. 527-528].

Будучи ухваленим Комітетом Міністрів Ради Європи на 68 засіданні заступників міністрів, вказаний документ рекомендує урядам держав-членів «вжити чи посилити, в залежності від обставин, всі заходи, які вони вважатимуть необхідними, з метою спрощення, прискорення і здешевлення судових проваджень з цивільних, господарських, адміністративних, соціальних або податкових справ» [152].

Один із способів для реалізації вказаного завдання, що безпосередньо впливає на реалізацію конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, викладено в пункті 6 частини В «Спрощення» Додатку до Рекомендації № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя. Так, згідно вказаного положення, якщо одна зі сторін недостатньо володіє мовою, якою здійснюється провадження, державі належить приділити особливу увагу питанню усного і письмового перекладу і забезпечити, щоб особи, які знаходяться у фінансовій скруті, не опинялися в несприятливому становищі з точки зору доступу до суду або участі в судовому процесі в силу

неспроможності говорити мовою, яка вживається в суді, чи розуміти її [205, с. 233].

В контексті даного дисертаційного дослідження заслуговує на увагу також пункт 6.2. Додатку до Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року, який вказує, що інформація, яка стосується справи та є необхідною для захисту інтересів та прав, має надаватись щойно потерпіла особа вступає у зв'язок з органами охорони правопорядку або кримінального правосуддя чи службами соціальної опіки або медичної допомоги. Вона має бути їй повідомлена усно, а також письмово та, за можливістю, мовою, зрозумілою потерпілій особі [45].

Важливо звернути увагу й на той факт, що при Раді Європи здійснює свою діяльність Консультативна рада європейських суддів, яка надає рекомендації та готує відповідні висновки для забезпечення реалізації досліджуваного права. Так, у Висновку № 9 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права від 8-10 листопада 2006 року вказується, що у сферах підготовки суддів із питань міжнародного та європейського права, доступу суддів до відповідної інформації, курсів іноземних мов та забезпечення перекладу Консультативна рада європейських суддів рекомендує наявність у судах якісних служб усного та письмового перекладу, що повинні фінансуватись окремо від звичайних витрат на функціонування, а також опановування суддями іноземних мов [26]. Також у Пояснювальній записці до Висновку №4 Консультативної ради європейських прокурорів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо взаємовідносин між суддями та прокурорами у демократичному суспільстві від 18 листопада 2009 року вказується, що саме прокурор, який отримує звіти слідчих, і суддя, який розглядає обвинувачення та зібрані докази, мають гарантувати, щоб кожен обвинувачений у вчиненні кримінального правопорушення був, зокрема,

негайно і докладно проінформований зрозумілою йому мовою про характер і причини обвинувачення, висунутого проти нього [25].

Аналізуючи наведені положення, можна дійти висновку, що Рада Європи виробила Рекомендації, які певним чином усувають прогалини забезпечення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, створивши передумови для її використання не лише у кримінальному провадженні, а й в інших видах судочинства для всіх його учасників [205, с. 233].

З огляду на амбітні прагнення України стати однією із держав-членів Європейського Союзу, важливого значення набувають стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вироблені Європейським Парламентом та Європейською Радою. Останні знайшли своє відображення у Директиві 2010/64/ЄС від 20 жовтня 2010 року та у Директиві 2012/13/ЄС від 22 травня 2012 року. Першою визначається специфіка забезпечення права підозрюваних або обвинувачених осіб на усний та письмовий переклад у кримінальному провадженні з метою забезпечення їх права на справедливий судовий розгляд [42]. Натомість другою встановлюються правила надання інформації особі, яка не володіє мовою правозастосовної діяльності правоохоронних та судових органів окремої держави, щодо її затримання, утримання під вартою та інших важливих юридичних фактів кримінального провадження [43]. Відмітимо, що наведені Директиви спрямовані на вдосконалення та уніфікацію національного законодавства держав-членів ЄС, адже в обов'язковому порядку мають бути додані до нього протягом визначеного терміну.

Розглянувши систему міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, видається доцільними вказати на набір їхніх ознак. Відмітимо, що наведені стандарти є різновидом міжнародних стандартів прав людини, тому при моделюванні слід враховувати загальноприйняті ознаки останніх. В цілому, на нашу думку, набір ознак міжнародних стандартів

забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, зводиться до наступних:

- закріпленість у міжнародних документах – міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, регламентовано у низці декларацій, пактів, хартій, конвенцій, рекомендацій, висновків та директив щодо прав та основоположних свобод людини й громадянина. Останні створювались у різні історико-правові періоди та мають дещо відмінні основні предмети регулювання. Водночас усі вони незмінно містять положення, що визначають специфіку забезпечення мовної рівності людини та громадянина у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема, при здійсненні судочинства;

- встановлюються за результатами міждержавного консенсусу – закріпленню міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, передують тривалі обговорення та дискусії серед представників різних держав щодо формулювання та подальшої інтерпретації майбутніх стандартів. Заключна редакція, як правило, проголошується на урочистому зібранні (конференції) держав-учасниць та оформлюється у відповідному міжнародному документі;

- є модельними, «взірцевими» для держав, які їх ратифікували, – наведені стандарти є видатним прикладом міжнародного нормотворення щодо забезпечення мовної рівності людини та громадянина у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема, при провадженні судочинства та обов'язково мають знаходити своє відображення у профільних національних актах держав, які взяли на себе відповідні позитивні зобов'язання;

- фіксують мінімальний рівень реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, тобто достатній для забезпечення процесуальних прав та обов'язків учасника судового процесу, який не володіє мовою його провадження, та справедливого правосуддя в цілому;

- можуть бути обов'язковими (виконуватись за будь-яких соціально-політичних умов) або рекомендаційними (мають бути виконані при досягненні

визначених соціально-політичних умов) для дотримання державами, які ратифікували такі міжнародні стандарти;

- впровадження та захист забезпечується плюралізмом інституціональних механізмів – формальними (конституційні акти, профільні акти у сфері судочинства) та неформальними (звичаї, угоди, домовленості) інституціями, які обумовлюють формування на національному рівні процесуальних правил реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а також санкцій та мір примусу за їхнє невиконання чи порушення;

- специфічність санкцій за порушення означених стандартів – останні здебільшого мають або політико-юридичний (щодо обов’язкових приписів), або суто політичний (щодо рекомендаційних приписів) характер у разі порушення державою-учасницею позитивних зобов’язань щодо ратифікованих міжнародних документів.

Беручи до уваги необхідність конструктивного дослідження окресленої в дисертаційному здобутку проблематики, видається доцільним здійснити класифікацію вищенаведеної системи міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. З огляду на те, що вказані стандарти базуються на нормах і принципах, закріплених в міжнародних документах, вважаємо за потрібне в якості класифікаційних критеріїв навести наступні.

Залежно від безпосередності закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в міжнародному документі, досліджувані міжнародні стандарти поділяються на:

- номінальні – закріплюють лише рівність людини та громадянина за мовною ознакою у всіх сферах життєдіяльності суспільства, зокрема при провадженні судочинства;

- змістовні – безпосередньо вказують на можливість учасника судового процесу, який не здатний належним чином сприймати та відтворювати

мову його провадження, користуватись рідною мовою або мовою, якою він володіє, в тому числі й за допомогою перекладача.

Залежно від ступеню обов'язковості міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, поділяються на:

- обов'язкові – реалізація є необхідною для держав, які ратифікували відповідні міжнародні документи за будь-яких соціально-політичних умов, оскільки забезпечується застосуванням міжнародних політико-юридичних санкцій;
- рекомендаційні – реалізація не має формальної обов'язковості, однак у разі досягнення визначених соціально-політичних умов їхнє виконання є бажаним з метою уникнення міжнародно-політичних (морально-політичних) санкцій.

Залежно від територіально-просторової дії міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, поділяються на:

- універсальні – їхня дія поширюється на всю територію земної кулі;
- регіональні – їхня дія поширюється лише на один конкретний регіон земної кулі.

Залежно від кола адресатів міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, поділяються на:

- загальні – поширюються на усіх учасників судового процесу, які не володіють мовою його провадження;
- спеціальні – поширюються на окремі групи учасників судового процесу, які не володіють мовою його провадження.

Залежно від суб'єкта встановлення міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, поділяються на:

- стандарти Організації Об'єднаних Націй;

- стандарти Ради Європи;
- стандарти інших міжнародних організацій та установ.

Вирішальну роль в процесі впровадження міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в національні правові системи держав-учасниць відповідних міжнародних договорів, має практика авторитетних судових установ. До останніх відносяться Європейський Суд з прав людини (далі – ЄСПЛ), Міжамериканський суд з прав людини та Африканський суд з прав людини і народів. Юрисдикція даних органів поширюється на розгляд справ щодо порушення прав людини, встановлених відповідним регіональним актом. З огляду на приналежність України до європейського континенту, вважаємо за доцільне зосередити свою увагу на практиці ЄСПЛ.

Європейський Суд з прав людини протягом всього часу свого існування розглянув цілу низку справ щодо порушення статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині недотримання мовної рівності учасників судочинства, які не володіють мовою його провадження, та сформував власну позицію з цього приводу. При цьому остання в силу розвитку демократичних процесів та зміни праворозуміння об'єктивної реальності неодноразово змінювалась.

Однак нині позиція ЄСПЛ щодо проблемних питань реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є сталою, а усю сукупність рішень, в яких вона сформована, можна поділити на наступні групи: щодо підстав та специфіки залучення перекладача, щодо визначення рівня володіння мовою, щодо обсягу перекладу, щодо якості перекладу, щодо оплатності послуг перекладача. Видається доцільним здійснити їхній глибинний аналіз.

Перша група стосується підстав та специфіки залучення перекладача для реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та представлена рішеннями ЄСПЛ у справах «Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» від 28 листопада 1978 року [166], «К.

проти Франції» від 7 грудня 1983 року [161], «Кускані проти Сполученого Королівства» від 24 вересня 2002 року [164], «Діалло проти Швеції» від 5 січня 2010 року [159], «Байтар проти Туреччини» від 14 січня 2015 року [154] та ін.

У наведених рішеннях ЄСПЛ наголошує на значимості реалізації досліджуваного права, з огляду на приналежність до права на справедливий суд та вказує, що підставою для його застосування є неможливість особи розуміти мову, яка використовується в суді, або говорити нею. Проте, встановлення факту базового рівня володіння мовою судочинства або третьою мовою, переклад на яку є легко доступним, не забороняє використовувати перекладача з мови, якою особа володіє достатньо добре, задля повноцінного розуміння сутності справи та активної участі в ній. Існує й застереження: зазначене право не може бути використано у разі, якщо особа в достатній мірі розуміє мову здійснення судочинства (тобто має можливість повноцінно розуміти сутність справи та активно брати в ній участь), але бажає використовувати у судовому процесі іншу мову, навіть якщо остання є рідною мовою чи мовою національної меншини.

ЄСПЛ зазначає, що допомога перекладача, як і адвоката, повинна надаватися з етапу розслідування, якщо не буде доведено, що існують вагомі причини для обмеження права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Важливим аспектом специфіки залучення перекладача для учасника, який не володіє мовою провадження, є те, що останній самостійно вирішує питання про необхідність використання послуг перекладу. Рішення про призначення/відмову від призначення перекладача не може бути прийняте судом, уповноваженою особою правоохоронного органу чи захисником. Однак при цьому суддя зобов'язаний впевнитись, що відсутність перекладача не перешкоджатиме повноцінній участі особи у судовому процесі, адже саме суд є основним гарантом справедливості провадження.

Відмова від призначення перекладача на окремому етапі здійснення судочинства не означає анулювання можливості використання його допомоги надалі. Протягом всього судового процесу за особою зберігається право подати

клопотання про залучення перекладача, при цьому процесуальні дії, що проведені без нього за ініціативою такого учасника, не можуть бути підставою для визнання порушення права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє, зміни чи скасування судового рішення.

Також у наведених рішеннях ЄСПЛ зазначає, що право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не може вважатися реалізованим у разі, якщо представник такої особи володіє мовою провадження судочинства. Попри те, що дане право більшою мірою спрямоване на забезпечення мовного зв'язку відповідного учасника справи та суду, неможливість спілкування такої особи із представником може сприйматись як обмеження права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та порушення пунктів «с» та «е» частини 3 статті 6 Конвенції. Вказане обумовлене необхідністю особи обговорювати та повідомляти представнику власну позицію щодо окремих питань та процесуальних дій, загальної позиції захисту [204, с. 208].

Наступна група рішень стосується визначення рівня володіння мовою та представлена рішеннями ЄСПЛ у справах «К. проти Франції» від 7 грудня 1983 року [161], «Бідо проти Франції» від 1 жовтня 1986 року [155], «Брозічек проти Італії» від 19 грудня 1989 року [156], «Камазінські проти Австрії» від 19 грудня 1989 року [162], «Стенфорд проти Сполученого Королівства» від 23 лютого 1994 року [170], «Гюнгер проти Німеччини» від 17 травня 2001 року [153], «Кускані проти Сполученого Королівства» від 24 листопада 2002 року [164], «Лагерблом проти Швеції» від 14 січня 2003 року [165], «Ермі проти Італії» від 10 жовтня 2006 року [160], «Катріш проти Франції» від 10 листопада 2010 року [163], «Шаман проти Туреччини» від 05 липня 2011 року [173], «Мартін проти Естонії» від 30 травня 2013 року [167], «Візгірда проти Словенії» від 28 серпня 2018 року [157] та ін.

Наведені рішення ЄСПЛ вказують на обов'язковість перевірки рівня володіння мовою провадження учасника судового процесу з точки зору забезпечення його мовних потреб та справедливості судового розгляду в цілому.

На думку ЄСПЛ, цей обов'язок не обмежується ситуаціями, коли іноземна особа прямо вимагає здійснення перекладу: останній виникає коли є підстави підозрювати, що особа недостатньо добре володіє мовою провадження (особа не є громадянином та резидентом країни, в якій ведеться провадження або для перекладу передбачається використання третьої мови).

Бажаючи в подальшому уникати порушення права особи на справедливий судовий розгляд та захист під час нього, ЄСПЛ звертає увагу, що в законодавстві країни повинен бути наявний механізм ідентифікації рівня володіння особою мови. При цьому, Суд ставить під сумнів припущення, що ґрунтується на національності як способі оцінити достатність перекладу, замість цього слід звертати увагу на конкретні заходи, вжиті для встановлення достатності.

Також слід зазначити, що ЄСПЛ не визначає перелік і сутність точних заходів, яких слід вживати національним органам для перевірки лінгвістичних навичок особи, яка недостатньо володіє мовою провадження. В залежності від різних факторів, зокрема, характеру правопорушення та повідомлення, які адресуються обвинуваченому від національних органів, для встановлення мовних потреб обвинуваченого достатньо поставити йому декілька відкритих запитань, які б надали змогу усвідомити рівень володіння відповідною мовою (про місце народження, проживання та праці, освіту, родинні зв'язки). За наявності інформації про недостатність розуміння мови провадження, компетентними органами держави має бути роз'яснено право на допомогу перекладача рідною мовою такої особи. Однак ЄСПЛ звертає увагу також на важливість фіксації в документації будь-якої застосованої процедури та прийнятого рішення щодо потреб у перекладачі, повідомленні про право на перекладача та наданої допомоги перекладача, зокрема, усного перекладу та усного стислого викладу документів, для уникнення сумнівів з цього приводу у подальших провадженнях [195, с.62].

Визначення обсягу перекладу судового процесу ЄСПЛ здійснив у власних рішеннях по наступним справам: «Людіке, Белкасем і Коч проти ФРН» від 28 листопада 1978 року [166], «Камазінські проти Австрії» від 19 грудня 1989 року

[162], «Гюнгер проти Німеччини» від 17 травня 2001 року [153], «Гусейн проти Італії» від 24 лютого 2005 року [158], «Гермі проти Італії» від 10 жовтня 2006 року [160], «Протопапа проти Туреччини» від 24 лютого 2009 року [169].

Аналіз зазначених рішень ЄСПЛ дає змогу зробити висновок, що допомога перекладача повинна лише забезпечити розуміння особі обставин справи проти неї та сприяти ведення захисту, зокрема, завдяки тому, що через перекладача особа має змогу висвітлювати власну версію подій. Тому достатнім обсягом перекладу в судовому процесі може вважатися лише усний переклад за умови його достатності для розуміння обвинувачення, подальшого захисту та можливості висвітлювати власну версію подій через перекладача. Письмовий переклад процесуальних або інших офіційних документів, що є у провадженні, не є обов'язковим. Разом з тим, рекомендованим є переклад такого процесуального документу як обвинувальний акт, оскільки його відсутність може поставити особу у несприятливе становище у зв'язку із нерозумінням суті висунутих обвинувачень.

Вказані рекомендації не означають, що переклад у судовому провадженні має бути тільки усним, а письмовий переклад як такий може не здійснюватися зовсім. ЄСПЛ лише підкреслює, що відсутність письмового перекладу документів при наявності усного, який дозволяє розуміти сутність справи та активно брати в ній участь, не є порушенням положень статей 6 та 14 Конвенції. Така позиція є справедливою з точки зору недопущення зловживань з боку сторін та є вірною з погляду дотримання розумності строків судового провадження.

Також, варто відмітити, що пункт «е» частини 3 статті 6 Конвенції в більшій мірі охоплює відносини між суддею та особою, яка обвинувачується у вчиненні кримінального правопорушення, оскільки саме суддя повинен переконатись у повному розумінні суті пред'явлених обвинувачень та подальшій комунікації з метою встановлення важливих обставин справи. Виходячи з цього, обвинувачений має самостійно обирати способи комунікації із захисником шляхом залучення такого, який володіє відповідною мовою або користуючись

послугами перекладу. При цьому суд зобов'язаний контролювати відсутність мовних перешкод у спілкування між обвинуваченим та захисником.

З огляду на наведені рекомендації ЄСПЛ, вважаємо за потрібне виділити наступні критерії обсягу перекладу задля належного забезпечення права особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє:

- незалежно від форми вираження (усної чи письмової), переклад в судовому процесі має бути достатнім для розуміння суті обвинувачення чи позовних вимог, подальшого захисту та можливості висвітлювати власну версію подій через перекладача;
- судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, мають надаватись особі у перекладі на її рідну або іншу мову, якою вона володіє;
- суд в кожному конкретному випадку повинен ретельно оцінювати необхідність задоволення клопотань про надання письмового перекладу «другорядних» документів з огляду на значимість останніх для розуміння суті обвинувачення чи позовних вимог, подальшого захисту та можливості висвітлювати власну версію подій через перекладача;
- переклад в судовому процесі насамперед має використовуватись для забезпечення комунікації між судом та учасником справи, який не володіє мовою провадження, однак суд зобов'язаний забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особи з представником.

Значно лаконічнішою є позиція ЄСПЛ щодо якості перекладу. Остання викладена у рішеннях по справам «Камазінські проти Австрії» від 19 грудня 1989 року [162], «Учак проти Сполученого Королівства» від 24 січня 2002 року [171], «Гусейн проти Італії» від 24 лютого 2005 року [158], «Гермі проти Італії» від 10 жовтня 2006 року [160] та ін.

Аналіз зазначених рішень ЄСПЛ дає змогу зробити висновок, що для визнання перекладу неякісним потрібні докази незадоволення перекладом безпосередньо під час судового процесу. Така позиція є вірною, адже сприяє недопущенню зловживань та маніпуляцій положеннями статей 6 та 14 Конвенції.

Видається, що відсутність доказів ставить під сумнів правомірність незгоди із якістю перекладу осіб, які не задоволені кінцевим рішенням суду.

ЄСПЛ вказує на необхідність здійснення контролю за якістю перекладу компетентними органами. Така рекомендація, в першу чергу, вказує на необхідність залучення лише кваліфікованих перекладачів та прийняття ними відповідної присяги, а також на те, що суддя повинен переконатися в розумінні особою суті справи, поданих доказів та можливості висвітлення власної версії подій.

Зважаючи на вищенаведене, вважаємо за доцільне сформулювати наступні критерії забезпечення якості перекладу з метою належної реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє:

- суд зобов'язаний переконатися в розумінні учасником, який не володіє мовою провадження, суті обвинувачення чи позовних вимог, поданих доказів, можливості висловлення власної думки;
- в судовий процес, з метою сприяння в реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, мають залучатись лише кваліфіковані перекладачі, останні повинні бути приведені до присяги та повідомлені про юридичну відповідальність за неправильний переклад або відмову від виконання покладених обов'язків перекладача без поважних причин;
- відмова від призначення перекладача на окремому етапі здійснення судочинства не означає анулювання можливості використання його допомоги надалі, при цьому процесуальні дії, що проведені без нього за ініціативою такого учасника, не можуть бути підставою для визнання порушення права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє, зміни чи скасування судового рішення.

Не всі вищевказані рекомендації відображені в чинному законодавстві, що обумовлює необхідність системного коригування вітчизняних нормативно-правових актів з метою приведення останніх у відповідність до практики ЄСПЛ щодо обсягу та якості перекладу, а також уніфікації українського законодавства

у сфері судочинства. З огляду на вищезазначене, видається доцільним запропонувати власну редакцію статті 10 ГПК України:

«Стаття 10. Мова господарського судочинства

- 1. Господарське судочинство в судах здійснюється державною мовою.*
- 2. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.*
- 3. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, з метою розуміння суті пред'явлених позовних вимог та реалізації процесуальних прав та обов'язків.*
- 4. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом.*
- 5. Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, мають надаватись особі у перекладі на її рідну або іншу мову, якою вона володіє. Переклад інших процесуальних документів судового провадження здійснюється виключно за клопотанням цієї особи або її представника.*
- 6. Суд зобов'язаний переконатися в розумінні учасником, який не володіє державною мовою, суті справи, поданих доказів, можливості висвітлення власної думки, а також забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особи зі своїм представником».*

Аналогічні зміни до частини третьої та додавання частин п'ятої та шостої, вважаємо за доцільне застосувати й щодо статті 15 КАС України та статті 9 ЦПК України, які регулюють мову провадження відповідного судочинства.

Також, пропонуємо доповнити статтю 29 КПК України частиною п'ятою в наступній редакції **«5. Суд зобов'язаний переконатися в розумінні учасником, який не володіє державною мовою, суті справи, поданих доказів, можливості**

висвітлення власної думки, а також забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особи з представником». (Виділено мною – В.В.) (додаток І).

Заключна група рішень ЄСПЛ, створених за результатами розгляду порушень статті 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод в частині недотримання мовної рівності учасників судочинства, які не володіють мовою його провадження, стосується оплатності послуг перекладача. До останньої відносяться рішення ЄСПЛ у справах «Людіке, Белкасем і Коч проти Німеччини» від 28 листопада 1978 року [166], «Феделе проти Німеччини» від 09 грудня 1987 року [172], «Озтюрк проти Німеччини» від 21 лютого 1984 року [168], «Ішяр проти Болгарії» від 20 листопада 2008 року [174] та ін.

У наведених рішеннях ЄСПЛ наголосив, що важливою гарантією реалізації права обвинуваченої особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є конвенційне закріплення обов'язку держави надати безкоштовну допомогу перекладача. Останній спрямований на недопущення обмежень використання вказаного права з огляду на матеріальне становище обвинуваченого, який не володіє мовою провадження. Разом з тим, відмітимо, що вищенаведений обов'язок не залежить від фінансового стану обвинуваченої особи, яка потребує допомоги перекладача: дані послуги належать до системи можливостей, які повинна мати кожна держава задля забезпечення провадження судочинства. Надалі забороняється стягувати з такої особи плату за витрати на переклад, винятком є лише неявка обвинуваченого без поважних причин в судове засідання, для участі в якому залучено перекладача [204, с. 209-210].

На завершення відмітимо, що міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, мають важливе значення не лише для конституціоналізму, а й для правозастосовної діяльності. По-перше, аргументуючи та приймаючи свої рішення на підставі таких стандартів, судовими органами реалізують конституційні положення щодо застосування

міжнародних договорів, які є частиною українського законодавства. По-друге, застосування досліджуваних міжнародних стандартів надає особі можливість користування під час провадження судового процесу рідною мовою або мовою, якою вона володіє, що є першоосновою для реалізації інших прав, які передбачені національними процесуальними актами, та сприяє дотриманню основних засад здійснення судочинства. Окрім того, в такому випадку виключається можливість дискримінації учасників судового розгляду за мовною ознакою.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 2

1. Аргументовано конституційну природу права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, з огляду на наявність у ньому формально-правової складової, змістовної складової та процесуальної складової.

Доведено, що формально-правову складову визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, утворюють зародження та реалізація досліджуваного права в межах дії позитивного права та визнання останнього на конституційному рівні. При цьому констатується, що сформувавшись в силу різних історичних подій, норми щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, отримали свій юридичний зміст лише з волею законодавця.

Визначено, що змістовна складова визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, пов'язана із закріпленням цього права в нормах чинного законодавства, насамперед Конституції України та низці міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

Обґрунтовано, що процесуальна складова конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, визначається порядком його реалізації в різних видах судового процесу, визначеним у профільних нормативно-правових актах.

2. Запропоновано поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як передбачену джерелами конституційного права країни можливість особи, яка не володіє мовою судочинства, використовувати для участі в ньому мову, яку вона засвоїла без спеціального навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі, або мову, яку вона може правильно сприймати та відтворювати для забезпечення своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством.

Аргументовано, що систему ознак конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, становлять: закріпленість в Конституції України, міжнародних договорах України та національних нормативно-правових актах; наділеність верховенством права, пряма дія та гарантований захист державою; базування на конституційному принципі рівності кожного перед законом і судом, і неможливість бути обмеженим чи скасованим; поширеність на осіб, які не володіють мовою судочинства; виникнення лише після відкриття судового провадження; нормативно визначений механізм реалізації.

Обґрунтовано, що за своєю правовою природою, конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, тісно взаємопов'язане із групою громадянських (особистих) прав і свобод людини, яка фактично охоплює усі фундаментальні аспекти свободи особи, висловлюючи гуманістичні принципи будь-якого демократичного суспільства. Серед них особливу увагу звернуто на співвідношення із правом на справедливий суд та правом на безоплатну правову допомогу.

Зокрема, аргументовано, що невід'ємним елементом права на справедливий суд є конституційне право особи на використання в судочинстві

рідної мови або мови, якою вона володіє, яке в його контексті наділене об'єктивним та суб'єктивним розумінням. Визначено, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є першоосновою для реалізації права на безоплатну правову допомогу учасника судового процесу, який не володіє українською мовою, а отже й можливості належного захисту останнім своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством.

3. Запропоновано розуміння міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як регламентованих фундаментальними міжнародними документами норм, що визначають мінімально необхідний обсяг реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на національному рівні, та таких, що орієнтують діяльність України на виконання позитивних обов'язків щодо його забезпечення.

Аргументовано, що відносно забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, специфічними ознаками міжнародних стандартів є: закріпленість у міжнародних документах; встановлення за результатами міждержавного консенсусу; модельність, «взірцевість» для держав, які їх ратифікували; фіксування мінімального рівня реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; обов'язковість (виконуватись за будь-яких соціально-політичних умов) або рекомендаційність (мають бути виконані при досягненні визначених соціально-політичних умов) для дотримання державами, які ратифікували такі міжнародні стандарти; забезпечення плюралізмом інституціональних механізмів; специфічність санкцій за порушення означених стандартів.

Удосконалено напрацьовані теоретико-правовою наукою знання щодо видового розмаїття міжнародних стандартів, зокрема, й щодо забезпечення конституційних прав на прикладі конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; здійснено класифікацію

останніх в залежності від ступеню обов'язковості, територіально-просторової дії, кола адресатів та суб'єктів встановлення.

Аргументовано, що позиція ЄСПЛ щодо проблемних питань реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, нині є сталою, а усю сукупність рішень, в яких вона сформована, класифіковано на окремі групи: щодо підстав та специфіки залучення перекладача, щодо визначення рівня володіння мовою, щодо обсягу перекладу, щодо якості перекладу, щодо оплатності послуг перекладача.

РОЗДІЛ 3. Змістовна характеристика особливостей реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві України рідної мови або мови, якою вона володіє

3.1. Нормативно-правове закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

Дослідження механізму правового регулювання прав людини є однією із найактуальніших проблем у сучасній теорії права. Теоретичного осмислення нормативно-правового закріплення потребує й конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Потреба глибокого вивчення правових засад наведеного права обумовлюється недосконалістю законодавства і правозастосовної практики, а також необхідністю приведенням їх у відповідність до міжнародних стандартів та підвищення ефективності дії вже існуючих норм.

У правовому регулюванні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, фундаментальне місце займає Конституція України від 28 червня 1996 року. Як вже неодноразово нами підкреслювалось, Основний Закон України визначає досліджуване право доволі опосередковано.

В цілому попри відсутність прямої конституційної норми, аналіз статей 10, 21, 24 та 129 Конституції України дає змогу виокремити опосередковане закріплення можливості для осіб, які беруть участь у справі, але не володіють мовою судочинства, використовувати під час провадження судового процесу рідну мову або мову, якою вони володіють. Більше того, положення статті 8 Основного Закону України дали змогу прямо закріпити специфіку реалізації досліджуваного права в різних видах судочинства [79].

В попередніх частинах даної дисертаційної роботи неодноразово наголошувалось, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, мало своє оформлення в конституційних актах радянського періоду та в перші роки незалежності. Однак при прийнятті чинної Конституції України 1996 року, дане право безпідставно втратило своє пряме закріплення. Наведене свідчить про недосконалість законодавчої техніки та вказує на необхідність усунення наявної прогалини.

На доцільність існування відповідної конституційної норми вказує також і численна практика європейських держав. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, знайшло відображення в конституційних актах Литовської Республіки, Естонської Республіки, Чеської Республіки, Італійської Республіки, Словенії, Румунії тощо. Варто зауважити, що законодавче формулювання досліджуваного права має певні відмінності у кожній із наведених держав. Однак незмінним залишається одне – гарантування для учасника, який не володіє мовою судочинства, можливості використовувати під час провадження судового процесу рідну мову або іншу мову, якою особа володіє.

З метою усунення законодавчої прогалини та прямого закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, видається доцільним внести зміни до Конституції України та у Розділ VIII «Правосуддя» додати статтю наступного змісту:

«Стаття 124-1. Судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою.

Рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою гарантується.

Особа, яка не володіє державною мовою, має право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді, заявляти клопотання та отримувати процесуальні документи й судові рішення рідною мовою або мовою, якою вона володіє, за допомогою перекладача. При розгляді кримінальних справ це право забезпечується за рахунок держави.» (додаток І).

Висвітливши конституційний рівень нормативно-правового закріплення досліджуваного права, вважаємо за доцільне відмітити, що проблематика конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не є виключно національною, а є об'єктом міжнародного інтересу та регулювання.

Як вбачається із статті 9 Конституції України, чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України [79]. В попередньому розділі даного дисертаційного здобутку нами з'ясовано, що світовою спільнотою за довгі роки правотворчої діяльності сформовано низку міжнародних стандартів щодо забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Останні зафіксовано в численних міжнародних документах, які в переважній більшості ратифіковані Україною. До них відносимо наступні: Статут Організації Об'єднаних Націй [217], Загальна декларація прав людини [48], Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [114], Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [71], Європейська хартія регіональних мов або мов меншин [46], Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя [152], Рекомендація Res (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів [45], Висновок № 9 Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права [26], Висновок № 4 Консультативної ради європейських прокурорів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо взаємовідносин між суддями та прокурорами у демократичному суспільстві [25] тощо.

Також, в контексті розгляду міжнародного рівня закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на нашу думку, слід звернути увагу й на Конвенцією про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і

кримінальних справах від 22 січня 1993 року (Мінська конвенція) [72]. Даний міжнародний договір має на меті забезпечення належного захисту прав і законних інтересів осіб, які проживають на територіях країн, що приєдналися до договору. У відповідності до ст. 17 Мінської конвенції установам юстиції було надано право використовувати російську мову у рамках вищевказаної конвенції. Протоколом до Мінської конвенції від 1997 року [148] вказана норма доповнилась положенням про те, що у разі створення документів державною мовою до них додаються засвідчені переклади російською мовою [194, с. 52].

Окрім того варто звернути увагу на нормативно-правові акти, що регулюють мовну політику в Україні як основу для використання в судочинстві рідної або мови, якою особа володіє. Відповідно до статті 10 Основного Закону застосування мов в Україні гарантується Конституцією України та визначається законом [79].

Законом України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII серед питань функціонування і застосування української мови як державної у сферах суспільного життя, у статті 14 визначається її специфіка її використання в судочинстві. У наведеній нормі вказується, що у судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою. У судовому процесі може застосовуватися інша мова, ніж державна, у порядку, визначеному процесуальними кодексами України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою у порядку, встановленому законом. Текст судового рішення складається з урахуванням стандартів державної мови [137].

Аналізуючи вищевказані положення, можна дійти висновку, що вони доволі опосередковано здійснюють нормативне регулювання та забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Крім того, останні мають низку недоліків, що ускладнюють реалізацію досліджуваного права, а також створюють перешкоди для здійснення законного і справедливого судочинства в цілому. Так, в

«мовному» Законі відсутні норми про переклад судових рішень та інших процесуальних документів на рідну мову або мову, якою особа володіє, з використанням стандартів такої мови, та конкретні способи реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє [200, с. 35].

З огляду на вищезазначене, видається доцільним запропонувати власну редакцію статті 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної»:

«Стаття 14. Застосування державної мови в судочинстві

1. У судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою.

*2. У судовому процесі може бути використано іншу мову, ніж державна, в порядку, встановленому процесуальним законодавством України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». **Право учасників судового процесу користуватись під час судового процесу рідною мовою або мовою, якою вони володіють, гарантується.***

3. Особам, які беруть участь у розгляді справи в суді, надається право вчиняти усні процесуальні дії, а також подавати документи і докази рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, із залученням перекладача.

*4. Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою в порядку, встановленому законодавством. Текст судового рішення створюється із урахуванням стандартів державної мови. **За клопотанням особи або її представника судові рішення та інші процесуальні документи можуть бути надані їй у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє, що повинен провадитись із урахуванням стандартів відповідної мови»** [200, с. 35] (Виділено мною – В.В.) (додаток І).*

Питання законодавчого закріплення права особи на використання рідної мови або мови, якою вона володіє, знаходить своє відображення також в інших нормативно-правових актах, зокрема, й у сфері здійснення правосуддя.

Яскравим прикладом цьому є Закон України «Про судоустрій та статус суддів» від 02 червня 2016 року, яким у статті 9 визначено, що правосуддя в Україні здійснюється на засадах рівності всіх учасників судового процесу перед законом і судом незалежно від раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, мовних та інших ознак.

Крім того, врегулюванню конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, присвячена окрема стаття вказаного нормативно-правового акту. Так, статтею 12 визначено, що судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою. Суди забезпечують рівність прав громадян у судовому процесі за мовною ознакою та використовують державну мову в процесі судочинства, гарантуючи при цьому право громадян на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють [145].

Наведені положення, на нашу думку, теж потребують редагування. Так, вказана норма встановлює рівність за мовною ознакою у судовому процесі та можливість використання в судовому процесі рідної мови або мови, якою особа володіє, лише для громадян. Таке формулювання значним чином обмежує конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, адже апріорі учасниками судового процесу, окрім громадян, нерідко є іноземці та особи без громадянства. Також, у статті 12 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» не визначаються конкретні способи реалізації досліджуваного права. Окреслені недоліки «йдуть в розріз» із процесуальним законодавством та ускладнюють реалізацію конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Грунтуючись на зазначеному, пропонуємо наступну редакцію вищенаведеної статті.

«Стаття 12. Мова судочинства і діловодства в судах

1. Судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою.

2. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

3. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують учасникам судового процесу право на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

4. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому процесуальним законом.

5. Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою в порядку, встановленому законодавством. Текст судового рішення створюється із урахуванням стандартів державної мови. За клопотанням особи або її представника судові рішення та інші процесуальні документи можуть бути надані їй у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє, що повинен здійснюватися із урахуванням стандартів відповідної мови.» (Виділено мною – В.В.) (додаток І).

Ключове значення для нормативно-правового закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є відображення останнього в спеціальних нормативно-правових актах, які визначають особливості здійснення окремих видів судочинства. ГПК України [30], КАС України [68], КПК України [89] та ЦПК України [243] містить чимало норм, що гарантують досліджуване право та визначають специфіку його реалізації. В попередній частині даної дисертаційної роботи здійснено класифікацію усієї сукупності норм, які регламентують досліджуване право. В цілому останні є доволі прогресивними, однак не всі рекомендації міжнародної спільноти відображені в чинному законодавстві. У підрозділі 2.3. цієї роботи вказується на необхідність системного коригування вітчизняних нормативно-правових актів з метою приведення останніх у відповідність до практики ЄСПЛ щодо обсягу та якості перекладу, а також

уніфікації українського законодавства у сфері судочинства. З огляду на вказане, запропоновано власну редакцію статей «Мова судочинства та діловодства» у наведених процесуальних актах.

Також звернено увагу, що попри доволі значний об'єм процесуальних норм щодо реалізації досліджуваного права в адміністративному, господарському, кримінальному та цивільному судочинстві, Закон України «Про Конституційний Суд України» не містить такого різноманіття. Статтею 74 наведеного акту доволі обмежено регламентуються питання мови конституційного провадження. Зокрема, лише зазначаються окремі елементи процесуального статусу перекладача (ч. 2 ст. 72, ч. 5 ст. 74), вимоги щодо кваліфікації перекладача порядок його допуску в конституційне провадження (ч.ч. 4, 5 ст. 74) та наслідки порушення порядку або вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до Конституційного Суду (ч. 4 ст. 73). Однак в останньому не закріплюються положення про рівність учасників конституційного провадження перед судом та законом за мовною ознакою, чітко не визначено конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а також не регламентуються підстави, порядок та наслідки відводу (самовідводу), специфіка участі перекладача під час вчинення окремих процесуальних дій судом, порядок відшкодування витрат перекладача та оплати його послуг [143]. Вказане однозначно є законодавчою прогалиною.

Тому, з метою належної реалізації досліджуваного права в конституційному провадженні, враховуючи здобутки вітчизняного правотворення та міжнародні стандарти забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вважаємо за доцільне внести наступні зміни до Закону України «Про Конституційний Суд України».

«Стаття 74. Мова конституційного провадження

1. Конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга подаються до Суду державною мовою.

2. Проведення у Суді ведеться державною мовою. Суд забезпечує рівність прав учасників конституційного провадження за мовною ознакою та гарантує право на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє.

3. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача за рахунок Державного бюджету України.

4. Суд ухвалює рішення та оприлюднює їх державною мовою. Текст судового рішення створюється із урахуванням стандартів державної мови. За клопотанням особи або її представника судові рішення та інші процесуальні документи можуть бути надані їй у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє, що повинен провадитись із урахуванням стандартів відповідної мови».

Стаття 74-1. Перекладач

1. Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється конституційного провадження, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

2. Перекладач допускається ухвалою Сенату чи Великої палати за заявою учасника справи або призначається з ініціативи Сенату чи Великої палати. Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху/мовлення. Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

3. Перекладач не може брати участі в конституційному провадженні і підлягає відводу (самовідводу):

1) якщо він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав правничу

допомогу стороні чи іншим учасникам конституційного провадження в цьому чи іншому судовому провадженні;

2) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників конституційного провадження, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам правничу допомогу у цій справі;

3) він перебував або перебуває в службовій або в іншій залежності від учасників конституційного провадження;

4) з'ясування обставин, які мають значення для конституційного провадження, виходить за межі сфери його знань;

5) якщо він прямо чи опосередковано заінтересований в результаті розгляду конституційного провадження;

б) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності перекладача.

4. Питання про відвід перекладача вирішується Сенатом чи Великою палатою невідкладно. У разі задоволення відводу (самовідводу) перекладача, в конституційне провадження залучається інший перекладач у порядку, встановленому частиною другою цієї статті.

5. Перекладач має право відмовитися від участі в конституційному провадженні, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до Суду, на ознайомлення із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь й подання до них зауважень, а також на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

6. Перекладач зобов'язаний з'являтися до Суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються

сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час конституційного провадження без дозволу уповноваженої особи та/ або суду, а також заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності.

7. За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, встановлену законом». (Виділено мною – В.В.) (додаток І).

Нормативно-правове закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, частково здійснено також у Кодексі України про адміністративні правопорушення (далі – КУпАП). Зокрема, стаття 248 містить положення про рівність учасників провадження у справах про адміністративні правопорушення за мовною ознакою. Окрім того, у статті 268 вказаного акту серед прав особи, яка притягається до адміністративної відповідальності, закріплено право такого учасника виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо останній не володіє мовою, якою ведеться провадження. Також КУпАП доволі обмежено визначає порядок допуску перекладача та його процесуальний статус (ст. 274) та особливості порядку відшкодування витрат на перекладача та оплату його послуг (ст. 275). Однак наведений акт не визначив конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а також не регламентує підстави залучення, вимоги щодо кваліфікації перекладача, порядок та наслідки відводу (самовідводу), специфіку участі перекладача під час вчинення окремих процесуальних дій судом та наслідки неявки в судові засідання [69].

З огляду на вищезазначене, з метою належної реалізації досліджуваного права при розгляді справи про адміністративні правопорушення та враховуючи здобутки вітчизняного правотворення та міжнародні стандарти забезпечення

конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вважаємо за доцільне внести наступні зміни до КУпАП.

У частині 1 статті 268 КУпАП норму «виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження» викласти в такій редакції: *«робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, якщо особа не володіє або недостатньо володіє державною мовою»*. (Виділено мною – В.В.) (додаток І).

Статтю 274, яка регламентує процесуальний статус перекладача при розгляді справи про адміністративне правопорушення, пропонуємо викласти в наступній редакції:

«Стаття 274. Перекладач

Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється провадження у справах про адміністративні правопорушення, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Перекладач допускається за рішенням органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, за заявою учасника справи або за власною ініціативою. Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, одним із учасників якого є особа з порушенням слуху/мовлення. Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

Перекладач має право відмовитися від участі в розгляді справи про адміністративне правопорушення, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат,

пов'язаних із викликом до органу (посадової особи), на ознайомлення із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, й подання до них зауважень, а також на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний з'являтися до органу (посадової особи) за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час розгляду справи про адміністративне правопорушення без дозволу органу (посадової особи), а також заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності» (Виділено мною – В.В.) (додаток І).

Також, з метою належної реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, при розгляді справи про адміністративні правопорушення, вважаємо за доцільне в КУпАП додати статті наступного змісту:

«Стаття 274-1. Відводи (самовідводи) експерта, спеціаліста, перекладача

Експерт, спеціаліст, перекладач не може брати участі в розгляді справи про адміністративне правопорушення і підлягають відводу (самовідводу):

1) якщо він брав участь у справі як свідок, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав правничу допомогу стороні чи іншим учасникам справи про адміністративне правопорушення в цій чи іншій справі про адміністративне правопорушення;

2) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників справи про

адміністративне правопорушення або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі;

3) він перебував або перебуває в службовій або в іншій залежності від учасників справи про адміністративне правопорушення;

4) з'ясування обставин, які мають значення для справи про адміністративне правопорушення, виходить за межі сфери його знань;

5) якщо він прямо чи опосередковано зацікавлений в результаті розгляду справи про адміністративне правопорушення;

б) за наявності інших обставин, які викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності експерта, спеціаліста, перекладача.

Питання про відвід експерта, спеціаліста, перекладача вирішується органом (посадовою особою), який розглядає справи про адміністративне правопорушення, невідкладно. У разі задоволення відводу (самовідводу) експерта, спеціаліста, перекладача для розгляду справи про адміністративне правопорушення залучається інший експерт, спеціаліст, перекладач у порядку, встановленому цим Кодексом.

Стаття 274-2. *Наслідки неявки свідка, експерта, спеціаліста, перекладача*

Якщо для розгляду справи про адміністративне правопорушення не з'явилися свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, орган (посадова особа), що, розглядає справи про адміністративне правопорушення, заслуховує думку учасників справи про можливість продовження розгляду справи про адміністративне правопорушення за відсутності свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися, та постановляє рішення про продовження розгляду справи про адміністративне правопорушення або про відкладення розгляду справи про адміністративне правопорушення. Одночасно орган (посадова особа) вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася». (Виділено мною – В.В.) (додаток I).

Відмітимо, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на національному рівні забезпечується

також й підзаконними нормативно-правовими актами. Серед них заслуговує на увагу Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» від 1 липня 1996 року № 710. Пунктом 6-1 цього акту визначаються розміри винагороди перекладача, якщо виконана робота не є його службовим обов'язком, в залежності від виду перекладу (усний, письмовий), тривалості надання послуг перекладу, та регіональних коефіцієнтів. Окрім того, визначено й максимальний розмір виплат за надання послуг усного та письмового перекладу [141].

Інструкція з діловодства в місцевих та апеляційних судах України, затверджена наказом Державної судової адміністрації України від 20 серпня 2019 року № 814 є ще одним підзаконним нормативно-правовим актом, який регламентує конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. У пункті 8 наведеного акту закріплено, що діловодство в суді ведеться державною мовою, крім випадків, передбачених законодавством України. Окрім цього, вказується, що усі документи суду мають бути складені державною мовою. У випадках, передбачених міжнародним договором України, суд складає процесуальний документ мовою, передбаченою відповідним міжнародним договором України або додає до нього завірений відповідно до законодавства України переклад на таку мову. Іноземною мовою можуть складатися документи суду, які адресуються безпосередньо міжнародній або іноземній організації, підприємству, установі, посадовій особі, іноземному громадянину. При складанні документа іноземною мовою також обов'язково складається примірник цього документа державною мовою. Документи іноземною мовою складаються (перекладаються) працівником суду, при наявності відповідного сертифікату (документу про освіту), що підтверджує вільне володіння іноземною мовою, або надаються перекладачу (бюро

перекладів) за погодженням із керівництвом суду. Також, у діловодстві суду можуть використовуватися вхідні документи, викладені іноземною мовою, відповідно до вимог чинного законодавства [140].

В контексті дослідження вітчизняного регламентування конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, привертає увагу й Постанова Конституційного Суду України «Про Регламент Конституційного Суду України» від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018. Даним нормативно-правовим актом деталізуються положення статті 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» та визначається специфіка правового статусу перекладача як учасника конституційного провадження [144].

Розкриваючи нормативно-правове закріплення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вважаємо за доцільне звернути увагу на рішення Ради суддів України. Серед численних правозастосовних актів цього органу в контексті даного дисертаційного дослідження заслуговує на увагу рішення Ради суддів України «Про залучення перекладачів у кримінальному провадженні» від 09 червня 2016 року № 48. Даним рішенням піднімається проблематика низки питань, що стосуються реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Серед них питання розмірів компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди перекладача, а також щодо залучення останнього [138].

Грунтуючись на викладеному, доходимо висновку, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, отримало нормативно-правове закріплення у численних вітчизняних актах. Попри це, профільна норма відсутня у Конституції України та й в самих нормативно-правових актах наявні прогалини та неточності, обумовлені недоліками законодавчої техніки. Видається, що наведене певним чином обмежує реалізацію досліджуваного права, а тому автором запропоновано низку рекомендацій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства.

3.2. Гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

Сучасний український конституціоналізм базується на поняттях та принципах, притаманних романо-германській правовій сім'ї, й розвивається в дусі європейської конституційної традиції, ядро якої становлять права та свободи людини, закріплені на конституційному рівні. Обсяг останніх є маркером демократичності державного ладу країни та беззаперечно вказує на рівень домінування в ній верховенства права. Однак одного лише безпосереднього закріплення прав та свобод людини в конституційному акті недостатньо для їх ефективної та належної реалізації.

Важливим засобом реального забезпечення конституційних прав і свобод людини разом із їх визнанням, дотриманням і повагою, є гарантування. Тому статтею 22 Конституції України закріплено, що конституційні права і свободи гарантуються та не можуть бути скасовані [79]. Наведене положення поширюється й на конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Разом з тим, гарантіям досліджуваного права у юридичній літературі належна увага не приділена, тому ця проблематика набуває конститутивного значення.

Передусім відмітимо, що поняття «гарантія» походить від французького терміну «garantie», що у перекладі на українську мову тлумачиться як «забезпечення; записка; умова, що забезпечує що-небудь» [230, с. 180]. В юридичній літературі відсутнє однозначне розуміння гарантій прав та свобод людини, що обумовлено багатоманітністю цієї категорії. Не вдаючись до дискусії, видається доцільним при дослідженні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, віддати перевагу широкому, а не вузькому розумінню поняття гарантій цього права, адже для його гарантування вагомими будуть не лише юридичні гарантії.

Тому вважаємо за доцільне під гарантіями конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, розуміти закріплену нормами Конституції та законів України систему політичних, соціальних, економічних, культурних та юридичних умов, способів і засобів, які спрямовані на забезпечення кожної людини рівними можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє.

Відзначимо, що у вітчизняній юридичній науці на сьогодні відсутня єдина думка відносно систематизації гарантій прав та свобод людини. Однак загалом останні науковцями поділяються на дві групи – загальні та спеціальні, зміст яких корегується в залежності від змісту права, що розглядається. В цілому погоджуючись із загальнонауковою тенденцією, вважаємо за доцільне при дослідженні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в залежності від змісту та виду виокремлювати загальні та спеціальні гарантії.

Загальні гарантії прав та свобод людини являють собою сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що спрямовані на практичне здійснення прав і свобод громадян, усунення можливих причин і перешкод для їх неповного чи неналежного здійснення, а також захисту від можливих порушень [74, с. 132]. У складі загальних гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, слід виокремити наступні різновиди: політичні, соціальні, економічні та культурні. Видається доцільним розглянути їх більш детально.

Політичні гарантії являють собою нормативно регламентовані політичні умови, способи та засоби, що забезпечують можливість для особи використовувати в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє. Останні визначають обов'язки держави, її органів та інших суб'єктів політичної системи суспільства по створенню умов, застосування способів і використанню засобів здійснення досліджуваного права. Мета їхнього здійснення полягає в

ефективному регулюванню індивідуальних, групових і загальних інтересів, наявних у вітчизняному суспільстві для досягнення загальної згоди.

Розкриваючи систему політичних гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, розділяємо точку зору С.В. Осауленко, яка справедливо до політичних гарантій відносить «демократичний державний режим, республіканізм, політичний плюралізм, належний рівень політичної культури інститутів громадянського суспільства, залученням громадян до участі в управлінні державними та місцевими справами» [117, с. 18]. В цілому наведені гарантії припускають проведення такої політики в державі, яка сприятиме політичній стабільності, досягнення громадянської злагоди і розвитку демократії.

Стосовно конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, роль наведених політичних гарантій виражається у забезпеченні здійснення державної влади в Україні на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Існуючий в державі політичний режим має підтримувати незалежність судової гілки влади від будь-яких пріоритетів (держави, соціальних груп, партій, рухів тощо), орієнтувати суддів як суб'єктів провадження правосуддя на безстороннє (неупереджене) здійснення правосуддя, а також забезпечувати належні умови щодо організації та здійснення судочинства.

Соціальні гарантії являють собою нормативно регламентовані нормами соціальні умови, способи та засоби, що забезпечують можливість для особи використовувати в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє. Соціальні гарантії пов'язані із конституційним закріпленням України як соціальної держави та передбачають здійснення соціально-орієнтованої державної політики, заснованої на принципах рівності всіх перед законом, поваги прав і законних інтересів, соціального партнерства, а також взаємодії членів громадянського суспільства у всіх соціально значимих сферах (праця, охорона здоров'я, освіта, житлово-комунальне господарство, допомога різним категоріям соціально-вразливих верств населення, пенсійне забезпечення тощо).

Найважливіше значення соціальних гарантій полягає у наданні кожній особі гарантованого мінімального рівня матеріального і соціального забезпечення, мінімальних соціальних стандартів, соціальної допомоги та підтримки. Соціально незахищеним верствам населення має забезпечуватися гідне життя і реальні можливості для активної і повноцінної участі в суспільному житті. Перед державою ставиться завдання створити ефективний механізм перерозподілу доходів з метою подолання соціального розриву. Реалізуючи збалансовану соціальну політику, публічна влада встановлює різні пільги і форми підтримки, захищаючи соціально вразливі категорії індивідів, а також прямо або побічно стимулюючи здійснення соціально корисної діяльності.

Відносно конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, соціальні гарантії забезпечують можливість для кожного члена суспільства, у разі неволодіння мовою провадження, користуватись під час судового процесу послугами перекладача. При цьому у разі, якщо особа в силу соціальної незахищеності не має змоги здійснити їхню оплату, державою гарантується надання відповідних правових послуг за рахунок коштів Державного бюджету України, місцевих бюджетів та інших джерел. Для реалізації своїх прав особа має звернутися по правову допомогу до відповідного центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги. У такий спосіб забезпечуються рівні можливості для різних верств населення щодо використання процесуальних прав та здійснення процесуальних обов'язків.

Із соціальними гарантіями конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, тісно пов'язані економічні. Останні являють собою нормативно регламентовані економічні умови, способи та засоби, що забезпечують можливість для особи використовувати в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє. Економічні гарантії спрямовані на створення належної матеріальної основи, за якої можлива повноцінна реалізація досліджуваного права. Вважаємо за доцільне до системи економічних гарантій конституційного права особи на

використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, віднести: стабільність економічної системи суспільства, виважену систему податків та зборів, ринкову економіку, різноманіття форм власності, підтримку конкуренції, свободу економічної діяльності, захист і охорону всіх форм та суб'єктів економічної діяльності, створення єдиного законодавства, що визначає правила поведінки господарюючих суб'єктів, контроль за дотриманням встановлених правил, а також їх захист від будь-яких порушень.

Задля набуття, реалізації, охорони та захисту конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, наведені гарантії забезпечують належне фінансування діяльності вітчизняних судових органів за рахунок коштів Державного бюджету України, матеріальну підтримку суддів та працівників судової системи, а також надання правових послуг учасникам судочинства, в тому числі перекладу, за рахунок коштів державного або місцевих бюджетів та інших джерел.

Також для належної реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, вагоме значення мають культурні гарантії. Останні являють собою регламентовані конституційними нормами культурні умови, способи та засоби, що забезпечують можливість використання досліджуваного права. Культурні гарантії забезпечують духовний розвиток особистості та втілюються в законодавчому закріпленні існуючої системи цінностей в суспільстві, системи освіти, науки, культури та вільного доступу до них, свободи різних видів творчості, вільного розвитку, використання і захисту державної мови, мов національних менших, міжнародного спілкування та застосування інших мов, свободи віросповідання, ідеологічної багатоманітності, заборони на монополізацію ідеології, розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі.

Серед наведеної системи культурних гарантій основоположним для практичного застосування досліджуваного конституційного права є гарантування вільного розвитку, використання і захисту державної мови, мов національних менших, міжнародного спілкування та застосування інших мов.

Останнє є підґрунтям для формування в суспільстві належного рівня правової культури населення та виховання терпимості й толерантного ставлення до осіб, які не володіють державною мовою, а також є основою для визнання та подальшого закріплення на законодавчому рівні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, й створення відповідних механізмів його реалізації.

Проголосивши себе правовою державою, Україна зобов'язалась здійснювати всю свою діяльність, в тому числі й у сфері прав і свобод людини, виключно у правовому просторі. Тому в окресленій системі неможливо заперечити важливість спеціальних (юридичних) гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Останнім притаманна наявність доволі ґрунтового нормативного регулювання даного права, а також спрямованість на безпосередню реалізацію досліджуваного права та його охорону від протиправних посягань. Вказане й обумовлює головне призначення юридичних гарантій – створення стійкого правового середовища здійснення прав і свобод людини.

У вітчизняній фаховій літературі протягом багатьох років тривала дискусія щодо розуміння сутності юридичних (або як їх ще називають «правових») гарантій. В цілому, усю сукупність наукових поглядів щодо окресленого питання Я.П. Кузьменко справедливо звела до трьох основних напрямків:

- «юридичні гарантії є сукупністю спеціальних правових засобів, умов, які забезпечують реалізацію прав, свобод й обов'язків людини і громадянина;
- юридичні гарантії становлять принципи та норми, які здійснення прав і свобод шляхом належної регламентації порядку їх здійснення, а також їх охорони і захисту;
- юридичні гарантії являють собою специфічні правові засоби забезпечення, реалізації, охорони та захисту прав людини і громадянина, які першочергового значення набувають при практичній реалізації суб'єктивних прав громадян» [95, с. 28].

Не підтримуючи жоден із вказаних напрямків, вважаємо за доцільне надати авторське бачення та визначити спеціальні (юридичні) гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як нормативно регламентовані юридичні умови, способи та засоби, що забезпечують можливість для особи використовувати в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє.

З огляду на вказане, вважаємо, що змістовне наповнення юридичних гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, становлять:

- правові норми, що закріплюють конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- діяльність спеціальних органів і суб'єктів права, покликаних забезпечувати конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- безпосередня діяльність судових органів щодо забезпечення реалізації, охорони та відновлення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- спеціальні юридичні процедури реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє;
- юридична відповідальність за порушення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Видається доцільним розкрити кожен із вищевказаних елементів більш детально.

Ефективність забезпечення прав і свобод людини залежить від наявності чи відсутності відповідних положень Конституції та чинних нормативно-правових актів. З метою створення оптимальних юридичних умов для безперешкодної реалізації особою можливості використовувати під час здійснення судового процесу рідну мову або мову, якою вона володіє, держава в поточному законодавстві створює правові норми, якими визначаються межі досліджуваного права та детально конкретизується його зміст. Останні є

обов'язковими не лише для індивідів, які не володіють державною мовою, а й для усіх органів публічної влади та їхніх посадових осіб, діяльність яких пов'язана із реалізацією конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Особливе місце в юридичних гарантіях конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, займає правозастосовна діяльність компетентних органів забезпечувального або охоронного характеру. Остання стосується діяльності Верховної Ради України щодо декларування досліджуваного права, Президента України щодо гарантування його реалізації, Кабінету Міністрів України щодо забезпечення проголошеного права, а також Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо здійснення парламентського контролю за додержанням даного конституційного права.

При дослідженні спеціальних гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не можна оминати питання щодо безпосередньої діяльності судових органів щодо його забезпечення реалізації, охорони та відновлення. Наведене обумовлюється суспільною роллю судової влади в демократичному суспільстві: забезпечення панування права в ході розв'язання різноманітних юридичних конфліктів [35, с. 80]. З цією метою судові органи виконують не лише функції розгляду справи як такої, але є гарантами законних прав та інтересів осіб, що звернулися до суду. Тому, суд забезпечує реалізацію конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не за рахунок винесення рішення, в якому здійснено формулювання правової позиції щодо необхідності вчинити ті чи інші дії або правової оцінки щодо правомірності тих чи інших вчинених дій, а й за допомогою судового контролю безпосередньо під час здійснення судового розгляду. Зокрема, перед початком процесуальної дії слідчий суддя чи суд за наявності відповідних передумов (іноземне громадянство, приналежність до національних меншин, порушення слуху/мовлення тощо) має пересвідчитись у рівні володіння учасниками процесу

державної мови та за необхідності залучити перекладача. Надалі вказаний суб'єкт має пересвідчитись в особі і компетентності перекладача, з'ясувати його стосунки із сторонами провадження. Також протягом всього судового процесу слідчий суддя, суд має постійно переконуватись в розумінні учасником, який не володіє державною мовою, суті справи або пред'явленого обвинувачення, поданих доказів, можливості висвітлення власної думки, а також забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особою з представником.

Також заслуговують на окрему увагу й спеціальні юридичні процедури реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, адже останні слугують формою реалізації відповідних матеріальних гарантій, визначаючи конкретні шляхи й методи їх здійснення в певних життєвих ситуаціях. До останніх насамперед відноситься:

- імперативний обов'язок органів досудового розслідування щодо повідомлення особи про підозру у вчиненні кримінального правопорушення рідною мовою або мовою, якою вона достатньо володіє;
- імперативний обов'язок слідчого судді, суду щодо забезпечення учасникам судового процесу, які не володіють мовою судочинства, права робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють;
- імперативний обов'язок слідчого судді, суду щодо вручення учасникам судового процесу, які не володіють мовою судочинства, судових рішень та інших процесуальних документів, забезпечених повним письмовим перекладом на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють, у разі якщо обов'язковість вручення таких документів встановлена процесуальним законом;
- імперативний обов'язок слідчого судді, суду щодо забезпечення учасникам судового процесу, які не володіють мовою судочинства, перекладу всього ходу судового розгляду і його результатів на рідну мову або мову, якою вони володіють.

Продовжуючи аналіз змістовного наповнення юридичних гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, варто звернути увагу на те, що останнім часом в юридичній науці спостерігається посилення інтересу до значення юридичної відповідальності як гарантії захисту прав та свобод людини. В контексті дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, юридична відповідальність передусім стосується перекладача як суб'єкта, який зобов'язаний належним чином здійснювати свої процесуальні обов'язки з метою забезпечення учаснику, який не володіє державною мовою, можливості використання у судовому процесі рідної мови або мови, якою він володіє. При цьому юридична відповідальність є дієвою гарантією захисту наведеного права тільки в тому випадку, коли забезпечуються такі її соціально-правові характеристики, як невідворотність, законність, обґрунтованість, справедливість, індивідуалізація, гуманізм тощо.

Варто зауважити, що спеціальні (юридичні) гарантії реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не можна розглядати у відриві від загальних гарантій. Їх взаємозв'язок і взаємозумовленість проявляються в наступному. Чим вищим є рівень політичного, економічного, соціального розвитку суспільства, духовної культури населення, його ідейність, тим нетерпиміше воно відноситься до порушення досліджуваного права. У той же час юридичні гарантії спрямовані на вільний розвиток особистості та поступове перетворення правових норм щодо реалізації даного конституційного права особи у норми суспільного саморегулювання.

Підбиваючи підсумки, можна відмітити наступне. Належна реалізація конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як і будь-якого іншого права людини, значною мірою залежить від законодавчого декларування та практичного застосування системи гарантій. Останню формують політичні, соціальні, економічні, культурні та юридичні гарантії, які автором розділені на дві групи: загальні та спеціальні.

3.3. Механізм реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє

Формування правової держави є однією із центральних проблем вітчизняного суспільства. Досягнення окресленої цілі неможливе без поваги до закону та суворого дотримання юридичних норм. У зв'язку з цим особливої практичної значимості набуває проблематика реалізації прав людини, в тому числі й конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Являючи собою інтелектуально-вольову діяльність суб'єктів права, спрямовану на використання, виконання, дотримання та застосування правових норм, реалізація досліджуваного конституційного права здійснюється задля встановлення істини у справі та забезпечення справедливості правосуддя в цілому. Окрім того, остання сприяє досягненню результатів правового регулювання, проголошеного законодавцем в процесі правотворчості.

Реалізація конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є складним та тривалим процесом, що отримав своє відображення у відповідному механізмі. Останній, як вже зазначалось у підрозділі 2.2. даного дисертаційного дослідження, є невід'ємною його ознакою. Під механізмом реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, пропонуємо розуміти визначений Конституцією України, міжнародними договорами та національними законодавчими актами комплекс взаємозалежних та взаємозумовлюючих способів, засобів та умов практичного здійснення юридичних вимог щодо забезпечення можливості особи, яка не володіє українською мовою, використовувати для участі в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє. Ґрунтуючись на викладеному, вважаємо за доцільне надати детальну характеристику усім його елементам.

Головним елементом механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є його способи. Аналіз чинного вітчизняного законодавства у сфері провадження судочинства дає змогу виділити наступні способи:

- надання показань;
- заявлення клопотань та подання скарг;
- виступ у суді;
- одержання процесуальних документів, судових рішень у перекладі

на рідну мову або мову, якою особа володіє.

Кожний із окреслених способів має власну специфіку, що обумовлена процесуальною природою.

Надання показань як спосіб реалізації досліджуваного конституційного права передбачає повідомлення учасником судового процесу, який не володіє державною мовою, відомостей відносно обставин, що мають значення для встановлення істини у справі, рідною мовою або мовою, якою вона володіє. Як правило, такий спосіб застосовується у процесі допиту відповідного учасника.

Останньому передують низка дій, спрямованих на визначення процесуального статусу такого учасника. Серед них встановлення головуючим суддею особи, яка не володіє державною мовою, її віку, роду занять, місця проживання, відношення до справи та стосунки зі сторонами та іншими учасниками справи, роз'яснення процесуальних прав та обов'язків, попередження про відповідальність за завідомо неправдиві показання і відмову від дачі показань (за винятком свідчень щодо себе, членів сім'ї чи близьких родичів). Повідомлення особою особистих відомостей та тлумачення судом елементів процесуального статусу здійснюється шляхом спілкування учасника із головуючим суддею, яке також неодмінно має забезпечуватись перекладом з/на рідну мову такого учасника або мову, якою він володіє.

Хочемо зауважити, що забезпечення можливості використання рідної мови або мови, якою особа володіє, під час надання показань поширюється не лише на усну форму: перекладу на державну мову також підлягають письмові

показання, а також записи відповідного учасника, які стосуються справи та пов'язані з будь-якими обчисленнями та іншими даними, які важко зберегти в пам'яті. Переклад засвідчується підписом перекладача.

Доволі дискусійним є питання перекладу документів під час дистанційного судового засідання. Як справедливо вказує О.В. Гаран, «інформаційні відносини розвиваються надзвичайно динамічно майже у всіх сферах суспільного життя, а тому система судочинства має відповідати вимогам часу. Основними тенденціями сучасності є великий вплив на усі суспільні відносини електронних джерел інформації. Тому позитивним кроком є законодавче закріплення електронних доказів на національному рівні, що безумовно визначає новий етап у доказовому процесі та надає додаткові можливості учасникам судового процесу захищати свої права в суді» [28, с. 132]. Разом з тим, нині переклад судових документів можливий лише шляхом безпосереднього перекладу паперового зразка документа, що негативно впливає на оперативність. Вирішення вказаної проблеми очікується лише в майбутньому в разі ефективного функціонування підсистеми «Електронний суд» у рамках ЄСІТС, за допомогою якої можна розробити та забезпечити механізм електронного перекладу процесуальних та інших документів шляхом створення «Кабінету перекладача» [196, с. 25].

Наступним способом реалізації механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є заявлення клопотань та подання скарг. Клопотання та скарги мають важливе значення не тільки для вставлення істотних обставин справ, а для забезпечення та відстоювання прав та законних інтересів учасників процесу. Своєчасність ініціювання перед судом клопотання чи скарги про здійснення процесуальних дій, чи прийняття рішень є передумовою для отримання ефективного захисту від суду. З огляду на це, законодавець закріпив можливість для учасника, який не володіє державною мовою, можливість офіційного заявлення прохань про сприяння реалізації прав та інтересів та подання вимог про їх поновлення чи захист суду на рідній мові або мові, якою він володіє.

Клопотання та скарги, які заявляються та подаються недержавною мовою, можуть виражатись як в усній, так і в письмовій формі. При цьому, письмові документи обов'язково мають містити усі законодавчо-встановлені реквізити. В такому випадку, на наш погляд, для реалізації наведеного способу перекладач має забезпечити не лише спілкування відповідного учасника із судом, а й із представником (адвокатом), який допоможе належно оформити потрібний документ. Видається, що таким чином не лише покращується якість судового процесу з точки зору ефективності захисту прав та процесуальної економії, а й зникають передумови для різного роду процесуальних зловживань учасником, який не володіє державною мовою.

Ще одним способом реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, що закріплений на законодавчому рівні, є виступ у суді. Останній передбачає можливість для особи, яка не володіє державною мовою, висловлювати власну остаточну аргументовану позицію, заперечення проти перекручених фактів, обставин чи помилкових висловлювань інших учасників та проголошувати останнє слово (у кримінальному процесі) рідною мовою або мовою, якою особа володіє. Наведений спосіб застосовується на завершальному етапі судового розгляду та знову ж таки передбачає використання послуг перекладача.

Привертає увагу й такий спосіб реалізації досліджуваного права як одержання процесуальних документів та судових рішень у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє. Останній передбачає різні ступені обов'язковості застосування. Так, судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, обов'язково мають бути надані учаснику судового процесу у перекладі на рідну мову або мову, якою він володіє. Разом з тим, переклад інших процесуальних документів здійснюється лише за клопотанням вказаних осіб. Як і у випадку із письмовими свідченнями, переклад засвідчується підписом перекладача.

Продовжуючи аналіз механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на наш

погляд, варто зупинитись на наступних його елементах – засобах. Огляд чинного законодавства свідчить, що в якості останніх виступають процесуальні дії перекладача щодо надання лінгвістичної допомоги учаснику судового процесу, який не володіє державною мовою (перекладу). З огляду на вказане, вважаємо за доцільне зосередити детальну увагу на перекладачі як суб'єкті, який забезпечує реалізацію досліджуваного права.

Передусім відмітимо, що чинне процесуальне законодавство визначає перекладача як особу, що вільно володіє мовою, якою здійснюється судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особу, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми. Наведене тлумачення є доволі обмеженим та створює низку дискусійних питань щодо вимог до особи як ймовірного перекладача в судовому процесі. Вважаємо за доцільне висловити власний погляд щодо окресленої проблематики.

Забезпечення справедливого правосуддя за участі особи, яка не володіє державною мовою, потребує здійснення якісного судового перекладу. На наше переконання, досягнення поставленої мети можливе у разі відповідності перекладача лінгвістичним та нормативним вимогам.

Перша група вимог стосується професійної перекладацької компетенції особи, яка бажає брати участь у судовому процесі як перекладач. У фаховій лінгвістичній літературі остання визначається як «готовність та здатність передавати (як у письмовій, так і в усній формі) спеціалізовану інформацію однієї мови іншою з урахуванням відмінностей між двома текстами, комунікативними ситуаціями та культурами. Ця компетентність містить в собі професійні знання (теоретичні, процедурні, інтегративні), відповідні професійні вміння й навички, професійно важливі якості перекладача професійно орієнтованих текстів» [224, с. 9].

Як бачимо, професійна перекладацька компетентність – це складне поняття. Тому здійснення судового перекладу як поліфункціональної діяльності перекладача вимагає значно більше професійних вмінь та навичок, ніж просте

володіння кількома мовами. Так, на нашу думку, перекладач як учасник судового процесу повинен володіти базовими знаннями, навичками та уміннями для ефективного виконання професійної діяльності (знання мовного матеріалу, знання теорії перекладу та суміжних дисциплін; володіння технікою перекладу; уміння професійно перекладати в межах одного або декількох жанрів та стилів письмового та /або усного перекладу; навички роботи з довідковими джерелами інформації, уміння передати мовою перекладу соціокультурні відомості та реалії, пов'язані з життям та побутом країни, мова якої задіяна в перекладі та ін. [92, с. 171]), а також спеціальними (юридичними) знаннями, навичками та уміннями щодо використання правової термінології задля еквівалентної та адекватної передачі змісту тексту засобами мови перекладу із врахуванням мовної та культурної різниці.

Вважаємо, що наведений рівень професійної підготовки перекладача повинен мати об'єктивне вираження, тобто документальне підтвердження. Необхідність надання документів, що підтверджують кваліфікацію перекладача як учасника конституційного провадження, передбачена в частині 3 статті 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» [143]. КПК України у частині 4 статті 68 обмежується лише вказівкою на обов'язок суду пересвідчитись в компетентності перекладача без конкретизації відповідних засобів [89]. Як правило, в якості останніх у кримінальному процесі використовується диплом про здобуття вищої освіти за спеціальністю «Філологія» [237, 241]. КУпАП взагалі не містить вимог щодо кваліфікації перекладача.

Нормативно-правові акти, що визначають особливості провадження адміністративного, господарського та цивільного судочинства, вказують лише на необхідність підтвердження кваліфікації сурдоперекладача відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством. Роль вказаного документу виконує посвідчення перекладача жестової мови та додаток до нього, видані Всеукраїнською громадською організацією інвалідів «Українське товариство глухих» (далі – УТОГ) (Додаток А). Останні здобуваються лише за

результатами атестації, проведеної відповідно до Положення про атестацію перекладачів жестової мови, затвердженого Постановою президії ЦП УТОГ № 222 від 30 серпня 2016 року [125].

Попри неоднозначність законодавчої позиції, науковці вказують на необхідність підтвердження професійної перекладацької компетентності та дискутують щодо засобів. Зокрема, на переконання О.В. Махревки, «підтвердження «фаховості» перекладача здійснюється дипломом чи іншим установленим законом документом про володіння певною мовою» [110, с. 9]. Дещо іншим є погляд Т.М. Кузик: науковець вважає, що «підтвердженням компетентності перекладача є сертифікація останнього Міністерством юстиції України як судового перекладача із конкретної мови» [94, с. 9]. Згідно з міркуваннями Р.М. Савчука, підтвердження професійних компетентностей перекладача здійснюється завдяки «диплому про відповідну філологічну освіту та складанню спеціального кваліфікаційного іспиту з обов'язковою сертифікацією Міністерством юстиції України» [184, с. 10].

Підтримуючи думку теоретиків та практиків щодо обов'язковості підтвердження кваліфікації перекладача, вважаємо, що професійна перекладацька компетентність особи, яка бажає брати участь у судовому процесі як перекладач, формується на основі теоретичних знань, що здобуваються у навчальних закладах, які надають освітні послуги за спеціалізацією «Філологія», а тому наявність документа, що засвідчує здобуття філологічної освіти задля підтвердження кваліфікації перекладача, має бути обов'язковою. З метою реалізації наведених пропозицій на практиці пропонуємо внести зміни до частини 2 статті 72 ГПК України, частини 2 статті 71 КАС України та частини 2 статті 75 ЦПК України, виключивши займенник «такого» із речення: *«Кваліфікація такого перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством»* (Виділено мною – В.В.). Таке редагування дасть змогу усунути існуючу нормативну прогалину та уніфікувати законодавчу позицію щодо підтвердження кваліфікації перекладача та сурдоперекладача у всіх різновидах судового процесу. Окрім того, видається

доцільним при формулюванні норми КУпАП щодо правового статусу перекладача закріпити положення про обов'язкове підтвердження кваліфікації останнього відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

З огляду на те, що перекладач в судовому процесі має активно використовувати юридичну термінологію, вважаємо, що рівень його підготовки для здійснення окресленої діяльності, за аналогією із сурдоперекладачем, також має підтверджуватись посвідченням перекладача та додатком до нього, виданим Міністерством юстиції України за результатами відповідного атестування. З цією метою вважаємо за необхідне найближчим часом Міністерством юстиції України розробити та затвердити «Положення про атестацію перекладачів».

На наше переконання, окрім лінгвістичних до перекладача має висуватись і низка нормативних вимог. Вказана група вимог спрямована на забезпечення законності та справедливості судового розгляду, а також неупередженості та об'єктивності перекладача під час його провадження. Аналіз положень чинного процесуального законодавства дозволяє зробити висновок, що до системи нормативних вимог варто віднести:

- відсутність службової чи іншої залежності від учасників судового провадження;
- відсутність прямої чи опосередкованої зацікавленості в результаті розгляду справи;
- несуміщення функцій перекладу із іншими функціями в судовому процесі.

Також перекладачем не може бути особа, якщо вона є членом сім'ї або близьким родичем сторони або інших учасників розгляду справи, або осіб, які надавали стороні, або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі.

В процесі дослідження механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не можна оминати увагою питання порядку залучення перекладача в судовий процес. Огляд чинного законодавства, що регламентує специфіку провадження

адміністративного, господарського, кримінального та цивільного судочинства, дає змогу зробити висновок, що перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду. В конституційному судочинстві ініціатива щодо залучення перекладача має виходити виключно від учасника, який не володіє державною мовою, натомість при розгляді справ про адміністративне правопорушення – від органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває така справа.

Вважаємо, що положення КУпАП є дещо колізійними та обмежують можливість реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, при розгляді справ про адміністративні правопорушення та створюють передумови для його порушення. В такому випадку особа, яка не володіє державною мовою, яка статтею 268 КУпАП наділена правом виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, обмежена в можливості ініціювання залучення перекладача, а тому її здатність розуміти сутність справи та реалізовувати права й обов'язки залежать від волі владного суб'єкта, яка нерідко в силу різних об'єктивних та суб'єктивних причин, може й не здійснитись. З огляду на вказане пропонуємо частину 1 статті 274 КУпАП викласти в наступній редакції: *«Перекладач допускається за рішенням органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, за заявою учасника справи або власною ініціативою».*

Норми Закону України «Про Конституційний Суд України» також відрізняються від загальної законодавчої практики. Останнє може негативно відобразитись на реалізації досліджуваного права, адже у разі, якщо учасник, який не володіє державною мовою, в силу об'єктивних та суб'єктивних причин не має змоги запропонувати Суду належну кандидатуру перекладача, він фактично позбавляється можливості розуміти суть конституційного провадження та реалізовувати права й обов'язки. Тому з метою вдосконалення реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, при розгляді конституційних проваджень та

уніфікації чинного законодавства вважаємо за доцільне викласти частину 4 статті 74 Закону України «Про Конституційний Суд України» в наступній редакції: *«Перекладач допускається ухвалою Сенату чи Великої палати за заявою учасника справи або призначається з ініціативи Сенату чи Великої палати. Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху/мовлення. Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством»* (додаток І).

Задля вирішення проблематики залучення перекладача 11 березня 2013 року Наказом Міністерства внутрішніх справ України № 228 було затверджено Порядок ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів [142]. Доступ до відомостей вказаного реєстру провадиться на офіційному веб-сайті Державної міграційної служби України: www.dmsu.gov.ua. Створення Довідково-інформаційного реєстру перекладачів стало кроком в напрямку реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Окрім того, існування останнього також спрямоване на полегшення роботи суду щодо пошуку перекладача для його наступної участі в провадженні.

Разом з тим, навіть по проходженню восьми років вказаний реєстр майже не використовується на практиці ані учасниками судового провадження, ані судами. Така ситуація, як справедливо підмітила В.В. Рогальська, «викликана системними недоліками ведення такого реєстру, а також незручністю користування ним, так як він знаходиться у закритому доступі, а інформацію з нього можна отримати тільки шляхом відповідного запиту про конкретну особу» [179, с. 153]. На недосконалість Довідково-інформаційного реєстру перекладачів у своєму рішенні «Про залучення перекладачів у кримінальному провадженні» від 09 червня 2016 року № 48 наголошувала й Рада суддів України. Зокрема, акцентовано увагу на неможливість визначення відповідності перекладача критеріям фахівця з огляду на специфіку юридичної термінології на основі

інформації, відображеної у даному реєстрі. Окрім того, проблемним є виклик перекладача, відомості про якого зазначені в реєстрі, в іншу місцевість, адже такий виклик для останнього не є обов'язковим [138].

Як свідчить судова практика, існують випадки, коли залучення перекладача (сурдоперекладача) є проблемним, що не залежить від суду та учасників провадження. Вказаний факт негативно впливає на дотримання процесуальних прав особи, яка не володіє державною мовою, та в цілому на реалізацію конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Яскравим прикладом для цього є кримінальне судочинство. Так, попри загальну спрямованість чинного законодавства на захист прав учасників кримінального провадження, подібні ситуації судами вирішується індивідуально з урахуванням всіх обставин справи. Зокрема, з одного боку, суд бере до уваги недотримання розумних строків судового розгляду у випадку неможливості залучення перекладача та з урахуванням дотримання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, враховує інші права учасників процесу. Натомість, в інших випадках, суд беручи до уваги відсутність перекладача та тривалу неможливість його залучення, а також враховуючи обставини справи, не змінює обвинуваченому забіжний захід на більш м'який та систематично відкладає розгляд справи по суті [198, с. 173-174]

З метою отримання емпіричних відомостей про специфіку та стан реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, 15 червня 2020 року дисертантом в порядку статті 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» подано запит до Державної судової адміністрації України (Додаток Б). Серед питань, що стосуються досліджуваної проблематики, поставлено було й питання щодо процедури залучення перекладачів судами. Узагальнивши здобуті емпіричні відомості, вважаємо за доцільне представити відповідь на запит щодо окресленого питання, надану Маньківським районним судом Черкаської області від 23 червня 2020 року № 1/7/7/2020 (Додаток В). Як вбачається із вказаної

відповіді, у разі виникнення потреби в залученні перекладача в судовий процес, судді:

- залучають філологів – вчителів загальноосвітніх навчальних закладів шляхом направлення листів керівникам цих закладів з проханням направити в судове засідання відповідного філолога або шляхом спілкування із керівником такого закладу в телефонному режимі;
- направляють ухвали про залучення перекладача до Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги;
- самостійно здійснюють пошук бюро перекладів або перекладача в довідково-інформаційному реєстрі перекладачів.

Також цікавим видається досвід П'ятого апеляційного адміністративного суду. Як вбачається із представленої судом відповіді на запит від 18 червня 2020 року № 21338/20 (додаток Г), П'ятий апеляційний адміністративний суд з питань забезпечення участі перекладачів у судових засіданнях співпрацює із фізичною особою-підприємцем Калюжною І.А., ТОВ «Ексклюзив консалтинг груп» та ТОВ «Аппрайс констант». Для організації проведення таких засідань суддя-доповідач, в провадженні якого перебуває адміністративна справа, на ім'я керівника апарату суду завчасно готує службову записку із зазначенням мови, з якої потрібно здійснювати переклад на українську мову, та зазначенням дати, на яку потрібен перекладач. Після отримання такої службової записки, керівник апарату суду направляє на електронну адресу підприємства, з яким підписано договір, лист, в якому обов'язково зазначає номер справи, по якій необхідна участь перекладача, мову, з якої потрібно здійснювати переклад на українську мову, та дату, на яку потрібен перекладач.

У день отримання листа підприємство згідно умов договору, підписаного із П'ятим апеляційним адміністративним судом, вживає необхідних заходів щодо забезпечення участі перекладача у судовому засіданні.

Привертає увагу й відповідь на вказаний запит Івано-Франківського апеляційного суду від 19 червня 2020 року № 07-12/21/23/2020 (Додаток Д). В останньому голова суду акцентує увагу на проблемність залучення перекладача

з мови, яка не має широкого розповсюдження (наприклад – вірменська, грузинська та ін). Також останнім наголошується, що у зв'язку із нечітким регулюванням даної законодавчої процедури, виклик перекладача часто здійснюється навіть з інших регіонів держави, що зумовлює затягування судового розгляду та тягне за собою надмірні витрати з державного бюджету.

Водночас, значно кращою є ситуація із залученням у судовий процес сурдоперекладача. На сьогоднішній день Українським товариством глухих створено Реєстр перекладачів жестової мови, який успішно функціонує та за допомогою якого створена можливість залучення до судового процесу атестованого сурдоперекладача. Вищезазначений Реєстр містить відомості виключно про перекладачів жестової мови, які пройшли атестацію в Українському товаристві глухих на рівень володіння жестовою мовою [206, с. 150.] Згідно даного Реєстру, лише окремим перекладачам жестової мови надано право перекладу в юридичній сфері. Станом на 01 січня 2021 року переклад в юридичній сфері можуть здійснювати 123 перекладачі жестової мови, які представляють обласні організації УТОГ на всій території України [150].

Суди, здійснюючи призначення сурдоперекладача для участі в судовому процесі, можуть звертатися до обласних організацій УТОГ для забезпечення явки перекладача жестової мови в судові засідання. Як приклад, ухвалою Заводського районного суду м. Запоріжжя від 07 лютого 2019 року за справою № 332/368/19 керівництву Запорізької обласної організації Українського товариства глухих доручено забезпечити явку сурдоперекладача в судові засідання [236].

Слід зазначити, що реєстр перекладачів жестової мови до недавнього часу в Україні був відсутнім, що ускладнювало залучення сурдоперекладача до судового процесу та в деяких випадках зумовлювало порушення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. З аналізу Єдиного державного реєстру судових рішень вбачається, що існували випадки, коли сурдоперекладачами виступали родичі учасників судочинства, які не розуміють термінології й мають лише базові

знання слів [206, с. 151]. Прикладом цьому слугує Постанова Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 18 листопада 2018 року у справі № 559/2482/18, з якої вбачається, що перекладачем у правопорушника була власна донька, оскільки відповідного фахівця в Дубенському районі Рівненської області не було, а саме спілкування відбувалось шляхом листування [133].

Грунтуючись на викладеному, доходимо висновку, що ситуація із залученням перекладачів з метою забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в Україні є доволі складною. Тому з метою її покращення вважаємо за доцільне звернути увагу на Висновок Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права від 8-10 листопада 2006 року № 9. В останньому вказується, що у сферах підготовки суддів із питань міжнародного та європейського права, доступу суддів до відповідної інформації, курсів іноземних мов та забезпечення перекладу Консультативна рада європейських суддів рекомендує наявність у судах якісних служб усного та письмового перекладу, що повинні фінансуватись окремо від звичайних витрат на функціонування, а також опановування суддями іноземних мов [26].

Аналізуючи положення вказаного Висновку щодо можливості використання його рекомендацій в Україні, варто відзначити, що опанування суддями іноземних мов не співвідноситься з положеннями чинного законодавства, оскільки судочинство в Україні провадиться виключно державною мовою. Окрім того, вважаємо, що навіть гіпотетичне використання суддею іноземної мови для провадження судочинства може поставити в нерівне положення учасників судового процесу, які не володіють такою мовою.

Тому, з огляду на вітчизняне законодавство, на нашу думку, варто прийняти до уваги рекомендацію щодо створення якісних служб судового перекладу. З метою забезпечення належної реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє,

та усунення проблем із залученням перекладача в судовий процес, пропонуємо при Державній судовій адміністрації України та її територіальних управліннях створити Відділи судового перекладу. Представляється, що у разі виникнення потреби залучення перекладача, суд направлятиме відповідну ухвалу до Територіального управління Державної судової адміністрації України та новостворений відділ здійснюватиме пошук перекладача відповідної мови контактуючи з бюро перекладів.

Фактично існуючий порядок залучення перекладача в судовий процес не зазнає ґрунтовних змін, однак таким чином із суду зніметься непритаманна йому функція з пошуку такого учасника судового процесу, та й саме залучення має стати набагато ефективнішим та оперативнішим, оскільки відділ судового перекладу матиме низку контактів перекладачів, які працюють як в межах регіону, так і поза ним.

В контексті дослідження механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, видається необхідним здійснити аналіз чинного вітчизняного законодавства на предмет належності нормативного закріплення основних елементів процесуального статусу перекладача (прав, обов'язків та відповідальності). Наведена потреба обумовлена взаємозалежністю останнього та досліджуваного конституційного права. Так, конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, обумовлює участь перекладача в судовому процесі, та є підставою для формування відповідного процесуального статусу. Разом з тим, належне виконання перекладачем прав та обов'язків створює можливість для особи надавати показання, заявляти клопотання та подавати скарги, виступати у суді та одержувати процесуальні документи, судові рішення у перекладі на рідну мову або мову, якою вона володіє й таким чином реалізовувати конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Розкриваючи права як елемент процесуального статусу перекладача, передусім варто зауважити відсутність єдиного законодавчого підходу щодо їхнього визначення у різних видах судочинства.

Система прав перекладача у адміністративному, господарському та цивільному судовому процесі регламентується відповідними процесуальними актами та включає в себе наступні права:

- ставити питання з метою уточнення перекладу;
- відмовитися від участі у судовому процесі, якщо перекладач не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу;
- на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

В кримінальному процесі наведена система прав перекладача додатково доповнюється правами останнього на ознайомлення з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, подання до них зауважень, а також на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Водночас слід застерегти, що при провадженні конституційного судочинства та розгляді справ про адміністративні правопорушення, права перекладача дещо обмежені. Зокрема, як вбачається із параграфа 66 Постанови Конституційного Суду України «Про Регламент Конституційного Суду України» від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018, перекладач має право ставити запитання з метою уточнення перекладу та відмовитися від участі у конституційному провадженні, якщо він не володіє достатніми знаннями мови або техніки спілкування з глухими, німими або глухонімими, необхідними для перекладу [144]. Разом з тим, КУпАП у статті 275 не містить окремих деталізованих положень про права перекладача під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, натомість лише зазначається право на відшкодування у встановленому порядку витрат, що їх вони зазнали у зв'язку з явкою до суду, а також вказується, що за ними зберігається у

встановленому порядку середній заробіток за місцем роботи за час їх відсутності у зв'язку із явкою до суду [68].

Як бачимо, система прав перекладача в судовому процесі в процесуальних нормативно-правових актах не є уніфікованою. Окреслена ситуація стає причиною їхнього недотримання при провадженні того чи іншого виду судочинства та негативно впливає на реалізацію досліджуваного конституційного права учасником, який не володіє державною мовою.

Відзначимо, що вище висловлений висновок співвідноситься з іншими доктринальними поглядами щодо процесуального статусу перекладача як учасника судового процесу. Зокрема, Т.В. Степанова вказує на необхідність доопрацювання положень ГПК України шляхом доповнення статусу перекладача низкою процесуальних прав та обов'язків [220, с. 25].

Резюмуючи наведене, на нашу думку, загальна система прав перекладача як учасника будь-якого різновиду судового процесу має включати в себе:

- право ставити питання з метою уточнення перекладу;
- право відмовитися від участі у судовому процесі, якщо перекладач не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу;
- право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду;
- право на ознайомлення з протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь та подання до них зауважень;
- право на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Розглядаючи обов'язки перекладача, які останній має виконувати для належної реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, також можна відмітити відсутність однорідного нормативного закріплення останніх у профільному законодавстві. Зокрема, система обов'язків перекладача при провадженні адміністративного, господарського, цивільного та конституційного судочинства включає:

- з'явлення до суду за його викликом;

- здійснення повного і правильного перекладу;
- посвідчення правильності перекладу власним підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють.

Знову ж таки, розширені обов'язки перекладача представлено в КПК України. Зокрема, окрім виконання вище наведених обов'язків, перекладач під час провадження кримінального судочинства також зобов'язується заявити самовідвід за наявності обставин, передбачених вказаним актом, та не розголошувати без дозволу слідчого, прокурора, суду відомості, які безпосередньо стосуються суті кримінального провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час провадження, і які стали відомі у зв'язку з виконанням професійних обов'язків [89]. Натомість КУпАП у статті 274 визначає обов'язки перекладача під час здійснення проваджень у справах про адміністративні правопорушення доволі лаконічно та вказує, що перекладач зобов'язаний з'явитися на виклик органу (посадової особи) і зробити повно й точно доручений йому переклад [68].

На нашу думку, загальна система обов'язків перекладача, які останній має виконувати для належної реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, у різних видах судочинства має бути уніфікована у відповідності до положень КПК України. Наведене обумовлюється необхідністю збереження відомостей, що безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час провадження, а також забезпечення неупередженості та об'єктивності перекладача під час надання лінгвістичної допомоги учаснику судового процесу, який не володіє державною мовою.

Отже, загальна система обов'язків перекладача як учасника будь-якого різновиду судового процесу має включати в себе:

- обов'язок з'явлення до суду за його викликом;
- обов'язок здійснення повного і правильного перекладу;

- обов'язок посвідчення правильності перекладу власним підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють;
- обов'язок нерозголошення відомостей, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час провадження без дозволу уповноваженої особи та/або суду;
- обов'язок заявлення самовідводу за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності.

Належна реалізація визначених систем прав та обов'язків перекладача можлива лише у разі наявності відповідних законодавчих приписів. З метою їхнього створення, пропонуємо:

- частину 3 статті 72 ГПК України, частину 3 статті 71 КАС України та частину 4 статті 75 ЦПК України, доповнити словами такого змісту: *«на ознайомлення із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь й подання до них зауважень та на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом»;*
- перше речення частини 4 статті 72 ГПК України, частини 4 статті 71 КАС України та частини 3 статті 75 ЦПК України, доповнити словами такого змісту: *«не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час провадження без дозволу уповноваженої особи та/або суду, заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності»;*
- доповнити Закон України «Про Конституційний Суд України» нормами такого змісту: *«Перекладач має право відмовитися від участі в конституційному провадженні, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до Суду, на ознайомлення із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь,*

й подання до них зауважень, а також на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний з'являтися до Суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час конституційного провадження без дозволу уповноваженої особи та/ або суду, а також заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності».

- статтю 274 КУпАП доповнити нормами такого змісту: *«Перекладач має право відмовитися від участі в розгляді справи про адміністративне правопорушення, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до органу (посадової особи), на ознайомлення із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь й подання до них зауважень, а також на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.*

Перекладач зобов'язаний з'являтися до органу (посадової особи) за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час розгляду справи про адміністративне правопорушення без дозволу органу (посадової особи), а також заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності» (Виділено мною – В.В.) (додаток І).

У реаліях українського судочинства наявні непоодинокі випадки недобросовісного виконання перекладачами покладених на них обов'язків, що негативно впливає на реалізацію конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а також низки процесуальних прав та обов'язків. Зокрема, перекладачі часто відмовляються брати участь в судовому засіданні у зв'язку з невеликою оплатою їх праці, тиском з боку учасників справи, підкупом учасниками провадження чи з інших причин. Існують випадки здійснення перекладачами неповного чи неточного перекладу [208, с. 107].

Аналізуючи Єдиний державний реєстр судових рішень, можна знайти ухвали про відкладення розгляду справи, зупинення провадження у зв'язку із неявкою перекладача, що й окрім вищевказаного права особи значним чином порушує таку засаду судочинства, як дотримання розумних строків. Зокрема, як вбачається із ухвали Рахівського районного суду Закарпатської області від 6 червня 2018 року у справі № 307/312/16-к, у зв'язку із неявкою перекладача підготовче судове засідання було відкладено [240]. Також, як вбачається із ухвали Одеського окружного адміністративного суду від 3 червня 2014 року у справі № 815/2141/14, у зв'язку з повторною неявкою перекладача у судове засідання було продовжено строк, на який зупинено провадження по адміністративній справі [238].

Тому, невід'ємним елементом процесуального статусу перекладача є відповідальність за порушення ним обов'язків при здійсненні перекладу в судовому процесі. Остання, як справедливо вказує О.М. Миколенко, обумовлена каральною функцією права, що полягає «у застосуванні до особи заходу юридичної відповідальності (позбавлень морального, майнового та організаційного характеру), який пропорційний ступеню і характеру суспільної небезпеки вчиненого нею протиправного діяння» [112, с. 72]. Аналізуючи чинне законодавство, можна дійти до висновку, що нині за порушення своїх обов'язків при реалізації особою права на використання в судочинстві рідної мови або мови,

якою вона володіє, перекладач може бути притягнутий до адміністративної та кримінальної відповідальності.

Відповідно до положень ст. 384 Кримінального кодексу України (далі – КК України), перекладач за порушення обов'язків, що виразились у завідомо неправильному перекладі, зробленому під час здійснення судового процесу, може бути притягнутий до кримінальної відповідальності та зазнати покарання у виді виправних робіт на строк до двох років або арешту на строк до шести місяців, або обмеження волі на строк до двох років. При цьому об'єктивна сторона цього діяння передбачає перекручення змісту мовлення при перекладі чи замовчуванні окремих, важливих для з'ясування суті справи, обставин.

Частина 2 ст. 384 КК України передбачає спеціальний випадок порушення перекладачем права на використання особою в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, а саме завідомо неправильний переклад, поєднаний з обвинуваченням у тяжкому чи особливо тяжкому злочині, або зі штучним створенням доказів обвинувачення чи захисту, а також вчинення з корисливих мотивів. За вчинення вказаних діянь санкція передбачає для перекладача покарання у виді виправних робіт на строк до двох років або обмеження волі на строк до п'яти років, або позбавлення волі на строк від двох до п'яти років.

Також, відповідно до ч. 1 ст. 385 КК України, перекладач за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків у суді може бути притягнутий до кримінальної відповідальності та зазнати покарання у виді штрафу від п'ятдесяти до трьохсот неоподатковуваних мінімумів доходів громадян або арешту на строк до шести місяців. Вказана відмова може проявлятися як в усній, так і в письмовій формі та являти собою відкрите небажання залученого перекладача здійснювати передбачені законодавством обов'язки, що пов'язані із реалізацією особою свого конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Разом з тим, як зазначено у ч. 2 ст. 385 КК України, не підлягає кримінальній відповідальності особа за відмову давати показання під час провадження

досудового розслідування або в суді щодо себе, а також членів її сім'ї чи близьких родичів, коло яких визначається законом [87].

Що стосується адміністративної відповідальності, то відповідно до ст. 185-3 КУпАП, адміністративно караним є злісне ухилення перекладача від явки в суд, що тягне за собою стягнення у виді штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян. Крім того, дана стаття містить покарання й за спеціальний випадок порушення перекладачем права на використання особою в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Так, відповідно до ч. 4 ст. 185-3 КУпАП, неповага до Конституційного Суду України з боку перекладача, що виразилася у злісному ухиленні від явки на засідання, пленарне засідання Сенату, Великої палати Конституційного Суду України або в непідкоренні цих та інших осіб розпорядженню головуючого чи в порушенні порядку під час таких засідань, а так само вчинення будь-яких дій, які свідчать про явну зневагу до Конституційного Суду України, тягне за собою накладення штрафу від двадцяти до ста неоподатковуваних мінімумів доходів громадян [69].

При цьому, на нашу думку, варто визначити, які дії слід розуміти під злісним ухиленням перекладача від явки в суд. Зокрема, як зазначається у Рекомендаціях щодо притягнення до відповідальності за неповагу до суду, що є додатком до рішення Ради суддів України від 04 листопада 2016 року № 74, злісним ухиленням перекладача від явки в суд є повторне без поважних причин ухилення від явки в суд. При цьому вказано, що не може визнаватись правопорушенням і не тягне за собою адміністративної відповідальності одноразова навмисна неявка в суд перекладача без поважних причин [176].

При дослідженні механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, не можна оминати питання оплати перекладачу за виконану ним роботу та компенсації витрат, пов'язаних з викликом до суду.

Як вбачається з Постанови Кабінету Міністрів України «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати

винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів» від 01 липня 1996 року № 710 (далі – Інструкція), розмір винагороди перекладача, якщо виконана робота не є його службовим обов’язком, становить: за годину надання послуг з усного перекладу – 15 відсотків прожиткового мінімуму для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року; надання послуг з письмового перекладу у кількості 1860 друкованих знаків разом із пробілами – 10 відсотків прожиткового мінімуму для працездатних осіб, розмір якого встановлено на 1 січня календарного року. Загальний розмір виплати не може перевищувати трикратного розміру прожиткового мінімуму для працездатних осіб [141].

Станом на 01 січня 2021 року прожитковий мінімум для працездатних осіб становить 2270 гривень [136], а отже 1 година усного перекладу коштує 340 гривень 50 копійок, натомість надання послуг з письмового перекладу коштує 227 гривень. Максимальна сума за здійснення сурдоперекладу може скласти 6810 гривень.

З метою отримання емпіричних відомостей про специфіку та реальний стан реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, 10 березня 2021 року дисертантом в порядку статті 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» подано запит до Державної судової адміністрації України (Додаток Е). Серед питань, що стосуються досліджуваної проблематики, було постановлено питання щодо суми, витраченої з державного бюджету України на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) та об’єму профінансованих виплат за 2020-2021 роки, а також середньої вартості однієї години перекладу та одного аркушу перекладу з іноземної мови на українську мову та навпаки, що були залучені за кошти державного бюджету в судовому процесі.

Слід зазначити, що вказані питання ставились дисертантом також і в запиті від 15 червня 2020 року. Тому, узагальнивши здобуті емпіричні відомості щодо поставлених питань, можна зауважити, що можливість учасників судового процесу, які не володіють державною мовою, використовувати послуги перекладача для реалізації досліджуваного конституційного права протягом 2017-2020 років було забезпечено в повному обсязі за рахунок державного бюджету України. Наведене також підтверджується узагальненими відомостями Державної судової адміністрації України, наданими у відповідях від 12 червня 2020 року № інф./С2956/20-597/20 (додаток Є) та від 16 березня 2020 року № інф./С.333-21-286/21 (додаток Ж). Як вбачається із останніх:

- у 2017 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) призначено 1631,9 тис. грн., витрачено 1625,8 тис. грн.;
- у 2018 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) призначено 2811,1 тис. грн., витрачено 2641,5 тис. грн.;
- у 2019 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) призначено 4431,8 тис. грн., витрачено 4200,6 тис. грн.;
- у 2020 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) призначено 1384,3 тис. грн., витрачено 947,4 тис. грн.;
- у 2021 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) призначено 4378,6 тис. грн.

Разом з тим, суми витрат на залучення перекладачів та середня вартість однієї години перекладу, одного аркушу перекладу з іноземної мови на українську мову та навпаки варіюється в різних судах в силу різних суб'єктивних та об'єктивних причин (мова перекладу, компетенція перекладача, тривалість надання послуг, регіон залучення перекладача).

З метою формування цілісного уявлення щодо поставлених питань, вважаємо за доцільне представити досвід одного суду, який найбільш точно та детально надав запитувану інформацію – П'ятого апеляційного адміністративного суду. Як вбачається із відповідей даного суду від 18 червня 2020 року № 21338/20 (додаток Г) та від 23 березня 2021 року № 10552/21 (додаток З):

- у 2018 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) витрачено 40 000 грн.; середня вартість однієї години перекладу складала 484 грн.;
- у 2019 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) витрачено 145 000 грн.; середня вартість однієї години варіювалась від суб'єкта, який надає послуги перекладу, та в загальному складала 735 грн.;
- у 2020 році на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) витрачено 69 900 грн.; середня вартість однієї години перекладу складала 794 грн.;
- у січні-лютому 2021 року на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) витрачено 2 410 грн.; середня вартість однієї години перекладу складала 803 грн.

Таким чином, на сьогоднішній день розмір виплати винагороди перекладачам, встановлений в Інструкції, не відповідає реальній вартості цих послуг, тому з метою належної реалізації конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, положення вказаного акту варто переглянути.

Доцільно звернути увагу на специфіку компенсації витрат, пов'язаних із явкою в судові засідання, що особливо актуально для перекладачів, які залучаються для перекладу із різних регіонів держави. Як вбачається із положень Інструкції, якщо виконання процесуальних функцій пов'язане з перебуванням за межами населеного пункту постійного проживання, компенсуються (відшкодовуються) такі витрати: вартість проїзду до місця виклику і назад;

витрати, пов'язані з найманням жилого приміщення; добові. Такі витрати не можуть перевищувати встановлені законодавством норми відшкодування витрат на відрядження.

Підпунктом «а» пункту 170.9.1 Податкового кодексу України, визначено, що розмір добових для відряджень в Україні встановлюється в розмірі не більш ніж 0,1 розміру мінімальної заробітної плати, визначеної станом на 1 січня податкового року, за кожен день відрядження [124]. Станом на 01 січня 2021 року максимальна сума добових становить 600 грн.

Варто відмітити, що витрати, пов'язані із залученням перекладачів при здійсненні кримінального судочинства, несе сторона кримінального провадження, яка заявила клопотання про виклик перекладача. Однак у разі залучення перекладача для надання показань підозрюваного, обвинуваченого, потерпілого, цивільного позивача та цивільного відповідача, представника юридичної особи, щодо якої здійснюється провадження, витрати оплачуються за рахунок коштів Державного бюджету України [89].

Натомість у адміністративному, господарському та цивільному судочинстві [68, 30, 243] вказані витрати сплачуються учасником, який залучив перекладача попередньо, або суд в порядку забезпечення судових витрат стягує ці суми на користь перекладача зі сторони, визначеної судом відповідно до правил про розподіл судових витрат. Варто відмітити, що у другому випадку розмір витрат на оплату робіт залученого стороною перекладача має бути співмірним із складністю відповідної роботи, її обсягом та часом, витраченим ним на виконання робіт. У разі недотримання вимог щодо співмірності витрат суд може, за клопотанням іншої сторони, зменшити розмір витрат на оплату послуг перекладач, які підлягають розподілу між сторонами.

У разі участі особи як перекладача при розгляді справи про адміністративне правопорушення, за нею зберігається у встановленому порядку середній заробіток за місцем роботи за час відсутності у зв'язку з явкою в орган (до посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення [69].

Разом з тим, Закон України «Про Конституційний Суд України» не визначає специфіку реалізації вищенаведеного питання. З огляду на вказане, вважаємо за доцільне статтю 74 цього акту доповнити положенням про оплату перекладачу за виконану ним роботу та компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до Суду за рахунок Державного бюджету.

Цікавим з погляду аналізу механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є такий елемент як умови надання лінгвістичної допомоги учаснику судового процесу, який не володіє державною мовою. Останні спрямовані на забезпечення технічних та організаційних аспектів здійснення перекладу.

Передусім, приступаючи до здійснення перекладу в судовому процесі задля забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, суб'єкт, що залучає перекладача, повинен обрати та узгодити техніку надання лінгвістичної допомоги з урахуванням різноманітних суб'єктивних та об'єктивних факторів.

Лінгвістами виділяються дві техніки здійснення перекладу – синхронний дослівний переклад та послідовний дослівний переклад. Синхронний дослівний переклад є вкрай енерговитратним, оскільки практично неможливо зберігати точність, швидкість і концентрацію довше 45 хвилин. Тому такий режим перекладу повинен здійснюватися командою, що складається з двох перекладачів, які змінюють один одного приблизно кожні 30 хвилин. Синхронний переклад, як правило, виконується за допомогою спеціального обладнання для синхронного перекладу (наушники, мікрофони, підсилююча апаратура) у звукоізолюючому приміщенні. Якщо суд не оснащений вказаним обладнанням та приміщенням, синхронний переклад бажано здійснювати напівголосно, щоб не заважати іншим учасникам слухати судове засідання.

Послідовний дослівний переклад передбачає поступовий переклад фраз з однієї мови на іншу. Така техніка є значно простішою й менш затратною, оскільки для її виконання достатнього одного перекладача без спеціального обладнання. При її здійсненні у перекладача зберігається точність, швидкість і

концентрація безперервно протягом декілька годин. Окрім того, послідовний дослівний переклад найменше дезорієнтує учасника судового процесу, який не володіє державною мовою, під час надання свідчень або перехресному допиті [70, с. 72-74].

Перед початком надання лінгвістичної допомоги перекладач повинен коротко ознайомитися з особливостями мовних та комунікаційних навиків учасника, що реалізовує конституційне право на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою він володіє. Щоб запобігти можливим похибкам, перекладач може домовитися з учасниками комунікації про спосіб, що буде при необхідності використовуватися для ненав'язливого переривання занадто довгих висловлювань, наприклад, якимось жестом. Особу, яка не володіє державною мовою, також необхідно попередити про те, що не можна заводити окремий діалог з перекладачем: всі висловлювання повинні бути адресовані або суду, або іншим учасникам судового провадження.

У разі використання в судовому процесі терміну або фрази, що, на думку перекладача, може ввести в оману учасника, який не говорить державною мовою, перекладач повинен повідомити про це суд. Подібні випадки можуть зустрічатися, коли певне поняття не існує в рідній культурі такої особи або коли термін набуває двозначність при перекладі. Також перекладач по можливості має утримуватись від використання складних та термінологічних слів. Якщо перекладач в якийсь момент зрозумів, що випадково зробив помилку, яку відразу не помітили (наприклад, у разі переведення слова, у якого є два значення, перекладач спочатку вибрав одне з них, а потім зрозумів, що потрібно було вибрати інше), необхідно негайно повідомити суд про те, що в переклад закралася помилка і що перекладач хотів би її виправити. Також останній повинен повідомляти про будь-які складнощі, пов'язані з діалектами і спеціальною термінологією, і, якщо ці складнощі не вдається швидко вирішити, перекладачеві слід відмовитися від завдання.

Також, слід відзначити, що у процесі здійснення перекладу, перекладач повинен зосереджуватись безпосередньо на процесі відтворення інформації

засобами іншої мови, зберігаючи при цьому єдність змісту і форми. В даному контексті перекладача як учасника судового процесу видається доцільним співвіднести із медіатором. Як справедливо вказує О.М. Миколенко, «на відміну від судді чи правозахисника медіатор зосереджується саме на інтересах сторін і на способах їх задоволення, а не на юридичних нюансах регулювання спірного питання, не пропонує сторонам варіантів вирішення або розв'язання спору. Він покликаний лише налагодити процес комунікації між сторонами, побудувати довіру, яка була втрачена через конфліктну ситуацію (скоєння кримінального правопорушення) і створити сприятливу атмосферу» [113, с. 82].

Окремо, на нашу думку, слід зосередити детальну увагу на специфічних умовах здійснення перекладу сурдоперекладачем. Як вірно вказує М.М. Ясинок, «наявність фізичних недоліків у німих, глухих, глухонімих і визначає специфіку їх психологічної діяльності: вона характеризується особливістю сприйняття обставин та їх відтворення, особливістю мислення та передачі світовідчуття при спілкуванні» [249, с. 108].

Крім того, таким особам притаманна підозрілість та недовірливість, тому сурдоперекладачу важливо встановити з ними психологічний контакт до початку судового засідання.

З метою ефективної участі сурдоперекладача в судовому процесі, в залі судових засідань варто створити відповідні умови, зокрема, гарне освітлення для видноти жестів та простір для зручного, чіткого та повного вираження жестів [206, с. 153].

Під час здійснення судового процесу за участі сурдоперекладача слід робити короткі перерви, оскільки постійна концентрація такої особи на жести та міміку особи із важкими вадами слуху втомлює зір та гальмує мислення, що може призвести до неправильного, неточного перекладу, що своєю чергою порушує конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Також доволі важливим є те, що у зв'язку з особливостями мови жестів, сурдоперекладач по можливості має утримуватись від використання складних та термінологічних слів, а учасники судового процесу

мають за необхідності ставити уточнюючі питання та уникати двозначних висловлювань [206, с. 153].

Також в контексті розгляду умов як елементу механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на нашу думку, варто звернути увагу на їхню специфіку в умовах надзвичайної ситуації у сфері охорони здоров'я, викликаній спалахом гострого респіраторного синдрому SARS-CoV-2.

Реагуючи на світову пандемію, Кабінет Міністрів України затвердив Постанову «Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2» від 11 березня 2020 року № 211, відповідно до якої встановлено карантинні обмеження через загрозу епідемії коронавірусної інфекції в Україні [139]. Вказане рішення стало «відправною точкою», що зумовила корективи та створила виклики для гарантування та реалізації конституційних прав.

Через карантинні обмеження процес здійснення правосуддя зазнав змін, що зумовило пошук альтернативних рішень, які, з одного боку, не створили б жорстких обмежень доступу до правосуддя, а з іншого – забезпечили б безпеку його учасників [196, с. 23].

З метою напрацювання максимально сприятливого виходу із ситуації Рада суддів України 17 березня 2020 року ухвалила рішення № 19, в якому визначено рекомендації щодо встановлення особливого режиму роботи судів України з метою забезпечення умов, не сприятливих для поширення коронавірусної хвороби. Серед зазначених рекомендацій особливе значення має розгляд судом справ у режимі відеоконференції [177].

В сучасних правових умовах під час здійснення електронного судочинства особливу увагу варто зосередити на забезпеченні конституційних прав особи. Серед системи вказаних прав, з метою дотримання справедливості судового провадження, рівності та змагальності його учасників, важливе значення має конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. Реалізація даного права під час провадження електронного

судочинства передбачає залучення перекладача в судове засідання в режимі відеоконференції для осіб, які не володіють мовою судового процесу [253, с. 224].

Проведення дистанційного судового засідання та переклад у ньому на період дії карантину, встановленого Кабінетом Міністрів України, з метою запобігання поширенню коронавірусної хвороби (COVID-19), у адміністративному, господарському, цивільному судочинстві забезпечується участю перекладача у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно у приміщенні суду. Натомість у статті 336 КПК України відзначається, що учасники кримінального провадження (яким є і перекладач (відповідно до п. 25, ч. 1 ст. 3 КПК України) та особа, яка потребує перекладу) можуть брати участь у судовому провадженні дистанційно, знаходячись у приміщенні, розташованому на території, яка перебуває під юрисдикцією суду, або на території міста, в якому розташований суд [89, ст. 336]. Таким чином, у КПК України фактично закріплена можливість перекладача та особи, яка користується його послугами, брати участь у дистанційному судовому провадженні, знаходячись при цьому не в приміщенні суду, а в будь-якому іншому, обраному на власний розсуд, оскільки конкретизації місця дане положення не містить [203, с. 66].

З огляду на відсутність ЄСІТС нині для проведення дистанційного судового засідання учасники судового процесу можуть використовувати будь-яку систему [197, с. 25]. Аналіз судової практики свідчить, що суди використовують систему «EasyCon», програму «Skype» та додаток «Zoom». При цьому Верховний Суд 12 червня 2020 року на своїй офіційній вебсторінці наголосив на тому, що відповідно до кримінального процесуального законодавства для забезпечення відеоконференцзв'язку в кримінальних провадженнях використовується система «TrueConf» [120].

З урахуванням специфіки судового перекладу, у процесі відеоконференцзв'язку необхідно забезпечити належний інтернет-зв'язок та комп'ютерне обладнання для підтримки відмінної якості зображення та звуку між учасниками процесу, а також безпеки передачі інформації мережею

Інтернет. Тому з огляду на вказану необхідність, видається доцільним створення та використання електронних систем з можливістю залучення за допомогою них перекладача для участі в дистанційному судовому засіданні [253, с. 224].

Грунтуючись на викладеному, доходимо висновку, що механізм реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, складається із низки елементів (способів, засобів та умов), які є взаємозалежними. Кожен із цих елементів має власну специфіку, яка, на жаль, не завжди має відповідне нормативне закріплення. Тому чинне законодавство, що регулює специфіку здійснення різних видів судочинства, потребує ґрунтовних змін задля належного регулювання механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

ВИСНОВКИ ДО РОЗДІЛУ 3

1. Обґрунтовано, що у правому регулюванні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, фундаментальне місце займає Конституція України, що досліджуване право визначає опосередковано.

Із урахуванням історичного та зарубіжного досвіду правотворення запропоновано доповнити Основний Закон України статтею 124-1 наступного змісту:

«Судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою.

Рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою гарантується.

Особа, яка не володіє державною мовою, має право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді, заявляти клопотання та отримувати

процесуальні документи й судові рішення рідною мовою або мовою, якою вона володіє, за допомогою перекладача. При розгляді кримінальних справ це право забезпечується за рахунок держави».

Констатовано, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, зафіксовано в численних міжнародних документах, які в переважній більшості ратифіковані Україною, а також в низці національних нормативно-правових актів.

В процесі дослідження наведених нормативно-правових актів встановлено низку недоліків щодо регулювання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та запропоновано низку системних змін до чинного законодавства з метою вдосконалення реалізації наведеного права.

2. Сформульовано авторське визначення поняття «гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як закріпленої нормами Конституції та законів України системи політичних, соціальних, економічних, культурних та юридичних умов, способів і засобів, що спрямовані на забезпечення кожної людини рівними можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Визначено систему гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та розподілено останню в залежності від змісту та виду на загальні (політичні, соціальні, економічні та культурні) та спеціальні (юридичні) гарантії.

3. Запропоновано під механізмом реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, розуміти визначений Конституцією України, міжнародними договорами та національними законодавчими актами комплекс взаємозалежних та взаємозумовлюючих способів, засобів та умов практичного здійснення юридичних вимог щодо забезпечення можливості особи, яка не володіє

українською мовою, використовувати для участі в судочинстві України рідну мову або мову, якою вона володіє.

Доведено, що способами реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є: надання показань; заявлення клопотань та подання скарг; виступ у суді; одержання процесуальних документів, судових рішень у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє. Кожний із окреслених способів має власну специфіку, що обумовлена процесуальною природою.

В якості засобів реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як складового механізму його реалізації визначаються процесуальні дії перекладача щодо надання лінгвістичної допомоги учаснику судового процесу, який не володіє державною мовою (перекладу).

Доопрацьовано твердження щодо необхідності для перекладача відповідати низці вимог для участі в судовому процесі з метою забезпечення кваліфікованого надання лінгвістичної допомоги, неупередженості та об'єктивності. Запропоновано у якості останніх розуміти лінгвістичні та нормативні вимоги.

Наголошено на складності сучасної ситуації щодо залучення перекладачів в Україні задля забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та запропоновано при Державній судовій адміністрації України та її територіальних управліннях створити Відділи судового перекладу.

Допрацьовано сформовані теоретико-правовою наукою знання щодо таких елементів правового статусу перекладача, як права та обов'язки перекладача як учасника судового процесу. Представлено узагальнені системи прав та обов'язків перекладача з метою уніфікації чинного законодавства, що регламентує особливості реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Аргументовано, що умови як елемент механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, спрямовані на забезпечення технічних та організаційних аспектів здійснення перекладу. Наголошено на необхідності створення та використання електронних систем з можливістю залучення за допомогою них перекладача для участі в дистанційному судовому засіданні.

ВИСНОВКИ

У дисертації здійснено вирішення наукового завдання, що виявляється у розробці теоретичних положень конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, практичних рекомендацій щодо його реалізації в Україні, а також у формулюванні та обґрунтуванні пропозицій з вдосконалення чинного законодавства задля забезпечення уніфікованої регламентації даного права у відповідності до міжнародних стандартів. Основними результатами дослідження є такі висновки.

1. Обґрунтовано, що у правовій науці наявні лише фрагментарні дослідження окремих елементів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, які здійснювались протягом трьох послідовних періодів.

Аргументовано, що під час першого періоду – «дорадянського» (до 1919 року) правниками не підіймалось питання про рівність, в тому числі й за мовною ознакою, з огляду на законодавчий поділ населення на певні класи, групи, та наділення їх у відповідності до цього окремими процесуальними привілеями чи обмеженнями. Визначено, що під час другого періоду «радянського» (1919-1991 роки) на основі законодавчого формування нормативно-правової бази щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, активізувались дослідження щодо проблематики останнього. Разом з тим, констатується, що наукові праці радянського періоду мали фрагментарний характер та повною мірою не визначали правову природу та специфіку конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, оскільки були зосередженні на висвітленні принципу національної мови судочинства. Констатовано, що третій період «незалежності» (з 1991 року) представлений не значним обсягом наукових праць щодо досліджуваної проблематики, що обумовлено розвитком нормативно-правового регулювання процесуальних аспектів реалізації конституційного

права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та відсутністю належного теоретичного обґрунтування.

2. Удосконалено концептуальні положення щодо розуміння методології конституційних досліджень, зокрема визначено поняття «методологія дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як систему методологічних підходів, загальнотеоретичних принципів та наукових методів, що застосовуються задля отримання нових та обмірковування вже існуючих знань під час наукового дослідження конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Також наголошено на необхідності використання для дослідження конституційних явищ, процесів та прав, зокрема й конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, історичного, логічного, герменевтичного, порівняльного, системного та комплексного підходів, принципів об'єктивності, усебічності, обґрунтованості, розвитку та історизму, причинності, термінологічного та принципу органічного поєднання теорії та практики, а також базових методів наукового пізнання: діалектичного, аналізу та синтезу, індукції та дедукції, абстрагування, узагальнення, системного, історичного, логіко-семантичного (формально-логічного), компаративіського (порівняльно-правового), герменевтичного, спеціально-юридичного та догматичного (формально-юридичного).

3. На основі історіографічного аналізу конституційних актів та нормативно-правових актів щодо провадження судочинства, дія яких поширювалась на українські землі, здійснено періодизацію конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на три послідовних та взаємопов'язаних періоди («дорадянський», «радянський», «незалежності»).

Доведено, що зародження окремих аспектів конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, відбувалось у дорадянський період шляхом визначення у процесуальних актах

норм про мову здійснення судочинства, й можливість участі перекладача (сурдоперекладача) в судовому процесі. Подальший розвиток досліджуване право здобуло в радянський період, відмінною рисою якого є повноцінне нормативне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, спочатку в актах, які регламентували судоустрій та процесуальні особливості судочинства, а згодом і на конституційному рівні. Період незалежності відзначається відсутністю прямої регламентації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в Основному Законі України та неоднозначністю норм щодо його реалізації у профільних актах.

4. Аргументовано конституційну природу права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, з огляду на наявність у ньому формально-правової складової, змістовної складової та процесуальної складової.

Доведено, що формально-правову складову визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, утворюють зародження та реалізація досліджуваного права в межах дії позитивного права та визнання останнього на конституційному рівні. При цьому констатується, що сформувавшись в силу різних історичних подій, норми щодо конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, отримали свій юридичний зміст лише з волею законодавця.

Визначено, що змістовна складова визначення конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, пов'язана із закріпленням цього права в нормах чинного законодавства, насамперед Конституції України та низці міжнародних договорів, ратифікованих Україною.

Обґрунтовано, що процесуальна складова конституційної природи права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє,

визначається порядком його реалізації в різних видах судового процесу, визначеним у профільних нормативно-правових актах.

5. Запропоновано поняття «конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як передбачену джерелами конституційного права країни можливість особи, яка не володіє мовою судочинства, використовувати для участі в ньому мову, яку вона засвоїла без спеціального навчання, перебуваючи у відповідному мовному середовищі, або мову, яку вона може правильно сприймати та відтворювати для забезпечення своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством.

Аргументовано, що систему ознак конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє, становлять: закріпленість в Конституції України, міжнародних договорах України та національних нормативно-правових актах; наділеність верховенством права, прямою дією та гарантованим захистом державою; базування на конституційному принципі рівності кожного перед законом і судом та неможливість бути обмеженим чи скасованим; поширеність на осіб, які не володіють мовою судочинства; виникнення лише після відкриття судового провадження; нормативно визначений механізм реалізації.

Обґрунтовано, що за своєю правовою природою конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, тісно взаємопов'язане із групою громадянських (особистих) прав і свобод людини, яка фактично охоплює усі фундаментальні аспекти свободи особи, висловлюючи гуманістичні принципи будь-якого демократичного суспільства. Серед них особливу увагу звернуто на співвідношення із правом на справедливий суд та правом на безоплатну правову допомогу.

Зокрема, аргументовано, що невід'ємним елементом права на справедливий суд є конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, яке в його контексті наділене об'єктивним та суб'єктивним розумінням. Визначено, що конституційне право

особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є першоосновою для реалізації права на безоплатну правову допомогу учасника судового процесу, який не володіє українською мовою, а отже й можливості належного захисту останнім своїх прав та інтересів, а також виконання обов'язків, передбачених процесуальним законодавством.

6. Запропоновано розуміння міжнародних стандартів забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як регламентованих фундаментальними міжнародними документами норм, що визначають мінімально необхідний обсяг реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, на національному рівні, та орієнтують діяльність України на виконання позитивних обов'язків щодо його забезпечення.

Аргументовано, що відносно забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, специфічними ознаками міжнародних стандартів є: закріпленість у міжнародних документах; встановлення за результатами міждержавного консенсусу; модельність, «взірцевість» для держав, які їх ратифікували; фіксування мінімального рівня реалізації права особи на використання в судочинстві рідної мови, або мови, якою вона володіє; обов'язковість (виконуватись за будь-яких соціально-політичних умов) або рекомендаційність (мають бути виконані при досягненні визначених соціально-політичних умов) для дотримання державами, які ратифікували такі міжнародні стандарти; забезпечення плюралізмом інституціональних механізмів; специфічність санкцій за порушення означених стандартів.

Удосконалено напрацьовані теоретико-правовою наукою знання щодо видового розмаїття міжнародних стандартів, зокрема, й щодо забезпечення конституційних прав на прикладі конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє; здійснено класифікацію останніх в залежності від ступеню обов'язковості, територіально-просторової дії, кола адресатів та суб'єктів встановлення.

Аргументовано, що позиція ЄСПЛ щодо проблемних питань реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, нині є сталою, а усю сукупність рішень, в яких вона сформована, класифіковано на окремі групи: щодо підстав та специфіки залучення перекладача, щодо визначення рівня володіння мовою, щодо обсягу перекладу, щодо якості перекладу, щодо оплатності послуг перекладача.

7. Обґрунтовано, що у правому регулюванні конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, фундаментальне місце займає Конституція України, що визначає досліджуване право опосередковано.

Із урахуванням історичного та зарубіжного досвіду правотворення запропоновано доповнити Основний Закон України статтею 124-1 наступного змісту:

«Судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою.

Рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою гарантується.

Особа, яка не володіє державною мовою, має право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді, заявляти клопотання та отримувати процесуальні документи й судові рішення рідною мовою або мовою, якою вона володіє, за допомогою перекладача. При розгляді кримінальних справ це право забезпечується за рахунок держави».

Констатовано, що конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, зафіксовано в численних міжнародних документах, які в переважній більшості ратифіковані Україною, а також в низці національних нормативно-правових актів.

В процесі дослідження наведених нормативно-правових актів встановлено низку недоліків щодо регулювання конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та

запропоновано низку системних змін до чинного законодавства з метою вдосконалення реалізації наведеного права.

8. Сформульовано авторське визначення поняття «гарантії конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» як закріпленої нормами Конституції та законів України системи політичних, соціальних, економічних, культурних та юридичних умов, способів і засобів, які спрямовані на забезпечення кожної людини рівними можливостями для набуття, реалізації, охорони та захисту конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє.

Визначено систему гарантій конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та розподілено останню в залежності від змісту та виду на загальні (політичні, соціальні, економічні та культурні) та спеціальні (юридичні) гарантії.

9. Запропоновано під механізмом реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, розуміти визначений Конституцією України, міжнародними договорами та національними законодавчими актами комплекс взаємозалежних та взаємозумовлюючих способів, засобів та умов практичного здійснення юридичних вимог щодо забезпечення можливості особи, яка не володіє українською мовою, використовувати для участі в судочинстві рідну мову або мову, якою вона володіє.

Доведено, що способами реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, є: надання показань; заявлення клопотань та подання скарг; виступ у суді; одержання процесуальних документів, судових рішень у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє. Кожний із окреслених способів має власну специфіку, що обумовлена процесуальною природою.

В якості засобів реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, як складового механізму його реалізації визначаються процесуальні дії перекладача щодо надання

лінгвістичної допомоги учаснику судового процесу, який не володіє державною мовою (перекладу).

Доопрацьовано твердження щодо необхідності для перекладача відповідати низці вимог для участі в судовому процесі з метою забезпечення кваліфікованого надання лінгвістичної допомоги, неупередженості та об'єктивності. Запропоновано у якості останніх розуміти лінгвістичні та нормативні вимоги.

Наголошено на складності сучасної ситуації щодо залучення перекладачів задля забезпечення конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, та запропоновано при Державній судовій адміністрації України та її територіальних управліннях створити Відділи судового перекладу.

Допрацьовано сформовані теоретико-правовою наукою знання щодо таких елементів правового статусу перекладача, як права та обов'язки перекладача як учасника судового процесу. Представлено узагальнені системи прав та обов'язків перекладача з метою уніфікації чинного законодавства, що регламентує особливості реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє.

Аргументовано, що умови як елемент механізму реалізації конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, спрямовані на забезпечення технічних та організаційних аспектів здійснення перекладу. Наголошено на необхідності створення та використання електронних систем з можливістю залучення за допомогою них перекладача для участі в дистанційному судовому засіданні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Абдуллаев Н.А. Принцип национального языка производства по делу в советском уголовном процессе: дис. канд. юрид. наук. Душанбе, 1970. 178 с.
2. Абрамова Д.С. Правове регулювання державної мовної політики у сфері захисту прав національних меншин. *Геополітика України: історія та сучасність. Збірник наукових праць*. 2019. № 1 (22). С. 226-261.
3. Авронин В.А. Двужычье и школа // Проблемы двуязычия и многоязычия / Отв. ред. П. А. Азимов, Ю. Д. Дешериев, Ф. П. Филин. М: Наука, 1972. 219 с.
4. Алексеев С.С. Философия права. Москва: Изд-во НОРМА, 1999. 336 с.
5. Американська конвенція про права людини від 22 вересня 1969 року. URL: https://online.zakon.kz/Document/?doc_id=39605365#pos=9;-52
6. Андрійчук В.Г. Сутнісний аспект методології наукових досліджень. *Економіка АПК*. 2016. № 7. С. 87-94.
7. Андронов І.В. Мова цивільного судочинства та судового рішення у цивільній справі. *Наукові праці НУ «ОЮА»*. 2012. № 12. С. 312-320.
8. Арбітражний процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
9. Африканська хартія прав людини і народів від 27 липня 1981 року. URL: <https://www.achpr.org/legalinstruments/detail?id=49#:~:text=The%20African%20Charter%20on%20Human, freedoms%20in%20the%20African%20continent.>
10. Аширбекова М.Т. Принцип национального языка уголовного судопроизводства: дис. ... канд. юрид. наук. Саратов, 1984. 177 с.
11. Бакаянова Н.М., Билиця І.О. Адвокатура у системі надання безоплатної правової допомоги: навчально-методичний посібник з навчальної

дисципліни «Адвокатура у системі безоплатної правової допомоги» (галузь знань 08 «Право», другий (магістерський рівень) для студентів I курсу денної форми навчання. Одеса : Фенікс, 2020. 84 с.

12. Беликов В.И., Крысин Л.П. Социолінгвістика: учебник. Москва: Изд-во Рос. гос. гуманит. ун-та, 2001. 437 с.

13. Бережна І.А. Адміністративно-деліктне провадження як сфера об'єктивізації участі перекладача. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Право*. 2013. № 22. Ч. 1. Т. 2. С. 100–106.

14. Бережна І.А. Зарубіжний досвід нормативного закріплення засад участі перекладача в адміністративно-деліктному провадженні та шляхи запозичення. *Přední vědecké novinky – 2013: materiály mezinárodní vědecko-praktická konference*. Praha : Publishing House Education and Science, 2013.

15. Бережна І.А. Перекладач в адміністративно-деліктному провадженні: дис. канд. юрид. наук: 12.00.07, Запоріжжя, 2013. 190 с.

16. Бережна І.А. Принципи діяльності перекладача в адміністративно-деліктному провадженні. *Актуальные вопросы современного права. Пути теоретического решения проблем* : материалы международного юридического саммита. Киев : Consensus omnium, 2013. С. 131–134.

17. Бережна І.А. Процесуальний статус перекладача в системі суб'єктів адміністративно-деліктного провадження. *Держава і право. Збірник наукових праць*. 2012. № 58. С. 288–297.

18. Березняк В.С. Проблемі питання, пов'язані із залученням перекладача під час видачі осіб (екстрадиції). *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2015. № 1. С. 409-416.

19. Богданова Н.А. Система науки конституційного права. Москва: Юристь, 2001. 256 с.

20. Боголюбов С.А. Соціолінгвістика. Київ: Атіка, 2017. 382 с.

21. Большой толковый словарь русского языка / Под ред. С.А.Кузнецова. СПб.: Норинт, 2001. 1536 с.

22. Васильєва-Шаламова Ж.В. Роль та місце перекладача у реалізації принципу мови судочинства у цивільному процесі України. *Вісник Академії адвокатури України*. 2015. Т. 12, № 1. С. 61– 69.
23. Вахтин Н. Б., Головки Е. В. Социолінгвістика и социология языков. Санкт-Петербург: ИЦ «Гуманитарная Академия»; Изд-во Европейского университета в Санкт-Петербурге, 2004. 336 с.
24. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Ірпінь: ВТФ «Перун», 2003. 1427 с.
25. Висновок № 4 Консультативної ради європейських прокурорів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо взаємовідносин між суддями та прокурорами у демократичному суспільстві від 18 листопада 2009 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/\(print\)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/(print)/58F4A4DD76AACFD0C2257D87004971A6)
26. Висновок № 9 (2006) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо ролі національних суддів у забезпеченні ефективного застосування міжнародного та європейського права від 8-10 листопада 2006 року. URL: [https:// court.gov.ua/userfiles/visn_9_2006.pdf](https://court.gov.ua/userfiles/visn_9_2006.pdf)
27. Гайдай В.В. Особливості перекладу судових рішень як виду юридичних текстів. *Держава та регіони. Серія: Гуманітарні науки*. 2016. № 3-4. С. 48-51.
28. Гаран О.В. Спеціальні ознаки електронних доказів у площині когнітивного консонансу. *Вісник ОНУ імені І. І. Мечникова. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 1 (34). С. 125-136.
29. Городовенко В.В. Принцип державної мови судочинства і діловодства в судах України: проблеми правозастосування. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 4. С. 161-169.
30. Господарський процесуальний кодекс України від 6 листопада 1991 року № 1798-ХІІ. *Відомості Верховної Ради України*. 1992. № 6. Ст. 56.
31. Гражданский процессуальный кодекс УССР от 1 января 1923 года. URL: <https://www.prlib.ru/item/324033>

32. Грамота до всього українського народу від 29 квітня 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0003300-18#Text>
33. Гусарев С.Д., Тихомиров О.Д. Юридична деонтологія (Основи юридичної діяльності): навч. посіб. 3-тє вид., перероб і доп. Київ: Знання, 2008. 495 с.
34. Декларація про державний суверенітет України від 16 липня 1990 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1990. № 31. Ст.42.
35. Авер'янов В. Б. Державне управління: проблеми адміністративно-правової теорії та практики. Київ: Факт, 2003. 384 с.
36. Деякі питання залучення перекладачів (сурдоперекладачів) для забезпечення надання безоплатної вторинної правової допомоги: Постанова Кабінету Міністрів України від 24 червня 2016 року № 401. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/401-2016-%D0%BF>
37. Джафаркулиев М.А. Принцип национального языка и процессуальное положение переводчика в уголовном процессе : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.715. Москва, 1972. 17 с.
38. Джафаркулиев М.А. Язык судопроизводства в многонациональном государстве. Москва, 1992. 279 с.
39. Джафаркулиев, М.А. Проблемы национального языка в судопроизводстве. Баку: Азернешр, 1989. 208 с.
40. Джафаркулиев, М.А. Роль и правовое положение переводчика в судопроизводстве. Баку: АН Азерб. ССР, 1990. 72 с.
41. Дзюбишина-Мельник Н.Я. Поняття «рідна мова» в контексті сучасних реалій. Мовознавство: доп. та повідомл. на IV Міжнар. конгресі українців. Київ : Унів. вид-во «Пульсари», 2002. С. 155-158.
42. Директива Європейського Парламенту та Європейської Ради 2010/64/ЄС від 20 жовтня 2010 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:L:2010:280:0001:0007:en:PDF>

43. Директива Європейського Парламенту та Європейської Ради 2012/13/ЄС від 22 травня 2012 року. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex:32012L0013>

44. Договори і постанови прав і свобод військових між Ясновельможним Його Милості паном Пилипом Орликом, новообраним гетьманом Війська Запорізького, і між генеральними особами, полковниками і тим же Військом Запорізьким з повною згодою з обох сторін від 05 квітня 1710 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1710.html>

45. Додаток до Рекомендації Rec (2006) 8 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо допомоги потерпілим від злочинів від 14 червня 2006 року. URL: [http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/\\$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20\(2006\)%208.pdf](http://www.scourt.gov.ua/clients/vsu/vsu.nsf/7864c99c46598282c2257b4c0037c014/7442a47eb0b374b9c2257d8700495f8b/$FILE/%D0%A0%D0%B5%D0%BA%D0%BE%D0%BC%D0%B5%D0%BD%D0%B4%D0%B0%D1%86%D1%96%D1%8F%20Rec%20(2006)%208.pdf)

46. Європейська хартія регіональних мов або мов меншин від 5 листопада 1992 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_014#Text

47. Жукевич І.В. Проблеми визначення поняття «процесуальне право» в правовій науці України. *Науково-інформаційний вісник*. 2015. № 12. С. 47-53.

48. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text

49. Закон о государственном арбитраже в СССР от 30 ноября 1979 года. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data02/tex13789.htm>

50. Закон про державну мову в Українській Народній Республіці від 18 січня 1919. URL: [рокуhttps://constituanta.blogspot.com/2012/08/1919_28.html](https://constituanta.blogspot.com/2012/08/1919_28.html)

51. Закон СССР «О языках народов СССР» от 24 апреля 1990 года. URL: <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10935.htm>

52. Закон СССР о судеустройстве СССР, союзных и автономных республик от 16 августа 1938 года. URL: <http://xn--e1aaejmenosxq.xn--p1ai/node/13830>

53. Закон СССР об утверждении Основ гражданского судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 8 декабря 1961 года. URL: <http://xn--e1aaejmenosxq.xn--p1ai/node/13893>
54. Закон СССР об утверждении Основ законодательства о судостроительстве Союза ССР, союзных и автономных республик от 25 декабря 1958 года. URL: <http://xn--e1aaejmenosxq.xn--p1ai/node/13868>
55. Закон УРСР «Про мови в Українській РСР» від 28 жовтня 1989 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8312-11#Text>
56. Закон УРСР «Про судостроїть» від 5 червня 1981 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2022-10#Text>
57. Закони про тимчасовий державний устрій України від 29 квітня 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0004300-18#Text>
58. Іванишин В.П., Радевич-Винницький Я.К. Мова і нація. Дрогобич: Видавнича фірма «Відродження», 1994. 218 с.
59. Іванський А.Й. Окремі аспекти застосування мови у цивільному судочинстві України. *Наше право*. 2014. № 3. С. 169-176.
60. Іванюк І.Д. Проблеми вдосконалення статусу перекладача в контексті протидії зловживання правом у кримінальному процесі України. *Університетські наукові записки*. 2011. № 3. С. 337-346.
61. Игнатьев М.Е. Принцип причинности как прикладное правило установления причинно-следственных связей в расследовании преступлений. *Вестник Краснодарского университета МВД России*. 2018. № 2 (40) С. 30-34.
62. Калиновський Б.В., Кулик Т.О. Методологія дослідження конституційно-правових засад функціонування та розвитку місцевої демократії в Україні. *Філософські та методологічні проблеми права*. 2018. № 1-2 (15-16). С. 45-55.
63. Канарик Ю.С. Проблема принципу мови судочинства у господарському процесі. *Інтернаука. Серія: Юридичні науки*. 2017. № 4. С. 40-43.

64. Кармазіна К.Ю., Гончарук Ю.О. Надання безоплатної правової допомоги засудженим особам в Україні. *Правова держава*. 2018. № 32. С. 66-78.
65. Касяненко Д. С. Перекладач у суді: специфіка роботи та вимоги до кваліфікації. *Мовні і концептуальні картини світу*. 2015. Вип. 51. С. 240-244.
66. Квасневська Н.Д. Адміністративно-правове забезпечення реформування судоустрою, судочинства та суміжних правових інститутів України: автореф. дис док. юрид. наук. спец.: 12.00.07. Київ, 2016. 42 с.
67. Клименко Л.С. Законодавче регулювання мовної політики у сфері судочинства та діловодства України. *Науковий часопис НПУ ім. М.П.Драгоманова. Серія 18: Економіка і право*. 2010. Вип. 12. С. 48-55.
68. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35-36, 37. Ст.446.
69. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст.1122.
70. Колин Дж., Моррис Р. Переводчики и судебный процесс. Waterside Press, 1996. 97 с.
71. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
72. Конвенція про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_009
73. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик от 5 декабря 1936 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1936.htm#9>
74. Конституційне право України: підручник / В.П. Колісник, Ю.Г. Барабаш. Харків: Право, 2008. 416 с.
75. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 30 січня 1937 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/001_001/ed19370130#Text

76. Конституція (Основний Закон) Союзу Радянських Соціалістичних Республік від 7 жовтня 1977 року. URL: [https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_\(%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD\)_%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0_1977_%D1%80./1981](https://uk.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D1%96%D1%8F_(%D0%9E%D1%81%D0%BD%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%97%D0%B0%D0%BA%D0%BE%D0%BD)_%D0%A1%D0%A0%D0%A1%D0%A0_1977_%D1%80./1981)

77. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки від 20 квітня 1978 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09/ed19780420#Text>

78. Конституція (Основний Закон) Української Соціалістичної Радянської Республіки від 15 травня 1929 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-29#Text>

79. Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

80. Конституция (Основной Закон) Союза Советских Социалистических Республик от 31 января 1924 года. URL: [https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_\(1924\)_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F#%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_VII_%D0%9E_%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BC_%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B5_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%B0_%D0%A1%D0%A1%D0%A0](https://ru.wikisource.org/wiki/%D0%9A%D0%BE%D0%BD%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%82%D1%83%D1%86%D0%B8%D1%8F_%D0%A1%D0%A1%D0%A1%D0%A0_(1924)_%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B2%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B0%D1%8F_%D1%80%D0%B5%D0%B4%D0%B0%D0%BA%D1%86%D0%B8%D1%8F#%D0%93%D0%BB%D0%B0%D0%B2%D0%B0_VII_%D0%9E_%D0%92%D0%B5%D1%80%D1%85%D0%BE%D0%B2%D0%BD%D0%BE%D0%BC_%D0%A1%D1%83%D0%B4%D0%B5_%D0%A1%D0%BE%D1%8E%D0%B7%D0%B0_%D0%A1%D0%A1%D0%A0)

81. Конституція Української Соціалістичної Радянської Республіки від 10 березня 1919 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0001316-19#Text>

82. Король В.В. Законодавче регулювання питання про мову, якою здійснюється кримінальне провадження: шляхи усунення суперечностей. *Науково-інформаційний вісник. Право*. 2015. № 11. С.159-161.
83. Коропатов О.М. Деякі питання залучення перекладача в адміністративне судочинство. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2017. 2017. № 3. С. 85-89.
84. Костіна Л.А. Участь перекладача у кримінальному судочинстві. *Право України*. 2003. № 8. С. 106-110.
85. Кравченко С.П. Мова як фактор правоутворення та законотворення: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Одеса, 2000. 20 с.
86. Краткий политический словарь / Л.А. Оников, Н.В. Шишлина. М: Политиздат, 1980. 413 с.
87. Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 року № 2341-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25-26. Ст.131.
88. Кримінальний процесуальний кодекс України : науково-практичний коментар: у 2 т. / [Є.М. Блажівський, Ю.М. Грошевий, Ю.М. Дьомін та ін.] ; за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, А.В. Портнова. Х. : Право, 2012. Т. 1. 767 с.
89. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9-10, № 11-12, № 13. Ст.88.
90. Кримінально-процесуальний кодекс УРСР від 28 грудня 1960 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1001-05#Text>
91. Крусян А.Р. Сучасний український конституціоналізм: монографія. Київ: Юрінком Інтер, 2010. 560 с.
92. Кузенко Г.М. Перекладацька компетентність у професійній діяльності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2016. № 25. Том 2. С. 169-172.
93. Кузик Т.М. Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні: дис. канд. юрид. наук. Одеса, 2012. 213 с.

94. Кузик Т.М. Теоретико-правові та процесуальні аспекти участі перекладача у кримінальному провадженні: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук: спец.12.00.09. Одеса, 2014. 20 с.
95. Кузьменко Я.П. Загальна характеристика юридичних гарантій права людини на життя. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2014. Вип. 29. Том 1. С. 27-32.
96. Кулі-Іванченко К.К., Афанасьєва М.В., Кормич Л.І. Національне представництво кримськотатарського народу: історична ретроспектива ХХ – ХХІ ст. *Сторінки історії*. 2019. № 48. С. 264-276.
97. Кучук А.М. Феномен правового поліцентризму: загальнотеоретичний і методологічний аспекти: автореф. дис. докт. юрид. наук. спец. 12.00.01. Івано-Франківськ, 2017. 36 с.
98. Леоненко М.І. Особливості проведення слідчих дій за участю перекладача у кримінальному процесі України. *Вісник Академії митної служби України. Серія : Право*. 2009. № 2. С. 153–159.
99. Леоненко М.І. Принцип національної мови у кримінальному судочинстві України: дис. к. ю. н. спец. спеціальність 12.00.09. 2001. 20 с.
100. Лобода Ю.А. Перекладач у кримінальному провадженні: термінологічна невизначеність та проблеми компетентності. *Science and Education a New Dimension. Philology*. 2018. № 128. С. 33-35.
101. Луцький Р.П. Форми виразу позитивного права та їх ієрархічність. *Європейські перспективи*. 2012. № 2. Ч. 1. С. 74-78.
102. Макбрайд Д. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ: «К.І.С.», 2010. 576 с.
103. Маляренко В.Т. Про державну мову та перекладача у кримінальному процесі України. *Голос України*. 2006. № 175. С. 5.
104. Мархевка О.В. Критерії допустимості участі перекладача у кримінальному судочинстві. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія юридична*. 2013. Вип. 4. С. 392-401.

105. Мархевка О.В. Підстави та умови залучення перекладача до участі в кримінальному провадженні. *Митна справа*. 2014. № 2 (2.2). С. 259-265.
106. Мархевка О.В. Залучення перекладача до проведення судової експертизи у кримінальному провадженні. *Сучасні погляди на актуальні питання правових наук*: збірник тез доповідей міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 27-28 листопада 2015 р.). Запоріжжя : Істина, 2015. С. 137–128.
107. Мархевка О.В. Засада мови, якою здійснюється кримінальне провадження. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія : Юридичні науки*. 2013. № 2. Том 1. С. 107–109.
108. Мархевка О.В. Участь перекладача у провадженні процесуальних дій. *Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ*. 2012. Вип. 4 С. 350–361.
109. Мархевка О.В. Участь у кримінальному судочинстві осіб, що володіють навичками сурдоперекладу. *Матеріали звітної науково-практичної конференції факультету з підготовки слідчих* (м.Львів, 23 берез. 2012 р.). Львів: ЛьВДУВС, 2012. С. 180-182.
110. Мархевка О.В. Участь перекладача під час провадження досудового розслідування: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.09. Ірпінь: [б.в.], 2015. 19 с.
111. Методологія наукових досліджень: навч. посіб. / С.В. Каламбет, С.І. Іванов, Ю.В. Півняк Ю.В. Дн-вськ: Вид-во Маковецький, 2015. 191 с.
112. Миколенко О.М. Каральна функція адміністративно-деліктного права. *Правова держава*. 2019. № 33. С. 71-77.
113. Миколенко О.М. Медіатор і його правовий статус у кримінальному процесі України. *Держава та регіони. Серія: Право*. 2020. № 1 (67). С. 81-84.
114. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text
115. Новий тлумачний словник сучасної української мови : у 3 т. / В. В. Яременко, О.М. Сліпушко. 2-ге вид., випр. Київ : Аконіт, 2008. 911 с.

116. Об утверждении основ уголовного судопроизводства Союза ССР и союзных республик от 25 декабря 1958 года. URL: <http://zaki.ru/pagesnew.php?id=1749&page=3>
117. Осауленко С.В. Конституційне право на свободу об'єднання у політичні партії: автореф. дис. д.ю.н. спец. 12.00.02 . Одеса, 2020. 34 с.
118. Основы законодательства Союза ССР и союзных республик о судостроительстве от 13 ноября 1989 года. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_16015.htm
119. Основы судостроительства Союза ССР и союзных республик от 29 октября 1924 года. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_2224.htm
120. Офіційна веб-сторінка Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/>
121. Петрухин И.Л. Национальный язык судопроизводства. Конституционные основы правосудия в СССР. Москва: Наука, 1981. 360 с.
122. Петрухин И.Л. Принцип национального языка в советском уголовном процессе. *Социалистическая законность*. 1972. № 2. С. 56-59.
123. Погорілко В.Ф., Федоренко В.Л. Конституційне право України: Академічний курс: підр. у 2 т. Т.1. Київ: Юридична думка, 2006. 544 с.
124. Податковий кодекс України від 2 грудня 2010 року № 2755-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 13-14, № 15-16, № 17. Ст.112.
125. Положення про атестацію перекладачів жестової мови: Постанова президії ЦП УТОГ № 222 від 30 серпня 2016 року. URL: <https://utog.org/assets/uploads/files/pdf/polozhennia/polozhennia-pro-atestaciiu-perekladachiv-zhestovoi-movi.pdf>
126. Положення Про судостроїть УСРР від 15 квітня 1931 року. URL: http://www.libussr.ru/doc_ussr/ussr_3125.htm
127. Положення про судостроїть УСРР від 23 жовтня 1925 року. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/KP250018.html

128. Полховська І.К. Конституційний принцип рівності людини і громадянина в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.02. Харків, 2007. 20 с.
129. Постанова Верховного Суду у справі № 176/407/17 від 03 липня 2018 року. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/75186523>.
130. Постанова Верховного Суду у справі № 520/6952/19 від 19 грудня 2019 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/86460303>
131. Постанова Верховного Суду у справі № 823/2164/17 від 10 травня 2018 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/73901607>
132. Постанова Верховного Суду у справі № 826/7282/17 від 14 травня 2020 року. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89217180>
133. Постанова Дубенського міськрайонного суду Рівненської області від 18 листопада 2018 року у справі № 559/2482/18. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/77817017>
134. Прієшкіна О.В. Забезпечення прав людини в Україні: стан та перспективи. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. С. 109-114.
135. Про безоплатну правову допомогу: Закон України від 2 червня 2011 року № 3460-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2011. № 51. Ст.577.
136. Про Державний бюджет України на 2021 рік: Закон України від 15 грудня 2020 року № 1082-IX. *Голос України* від 30.12.2020. № 242.
137. Про забезпечення функціонування української мови як державної: Закон України від 25 квітня 2019 року № 2704-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2019. № 21. Ст. 81.
138. Про залучення перекладачів у кримінальному провадженні: рішення Ради суддів України від 09 червня 2016 року № 48. URL: <http://www.rsu.gov.ua/ua/events/risenna-rsu-no-48-vid-09062016-pro-zalucenna-perekladaciv-u-kriminalnomu-provadženni>
139. Про запобігання поширенню на території України гострої респіраторної хвороби COVID-19, спричиненої коронавірусом SARS-CoV-2:

Постанова Кабінету Міністрів України від 11 березня 2020 року № 211. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/211-2020-%D0%BF>.

140. Про затвердження Інструкції з діловодства в місцевих та апеляційних судах України: Наказ Державної судової адміністрації від 20 серпня 2019 року № 814. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0814750-19#Text>

141. Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплат винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів: Постанова Кабінету Міністрів України від 1 липня 1996 року № 710. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/710-96-%D0%BF#Text>

142. Про затвердження Порядку ведення Державною міграційною службою України Довідково-інформаційного реєстру перекладачів: Наказ Міністерства внутрішніх справ України від 11 березня 2013 року № 228. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0801-13#Text>

143. Про Конституційний Суд України: Закон України від 13 липня 2017 року № 2136-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 35. Ст.376.

144. Про Регламент Конституційного Суду України: Постанова Конституційного Суду України від 22 лютого 2018 року № 1-пс/2018. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0001710-18#Text>

145. Про судоустрій і статус суддів: Закон України від 2 червня 2016 року № 1402-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 31. Ст.545.

146. Про судоустрій України від 7 лютого 2002 року № 3018-III. *Відомості Верховної Ради України*. 2002. № 27-28, Ст.180 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3018-14#top>

147. Проклямація Української Національної Ради від 19 жовтня 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0007300-18#Text>

148. Протокол до Конвенції про правову допомогу та правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/997_018

149. Прут Ю.А. Цивільний процесуальний статус перекладача при реалізації принципу мови судочинства в цивільних справах. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право*. 2016. Вип. 37 (2). С. 36-40.

150. Реєстр перекладачів жестової мови. URL: <https://utog.org/perekladachi/reestr-perekladachiv>

151. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Встановлення міжнародних стандартів у сфері прав людини» № 41/120 від 4 грудня 1986 року. URL: <http://www.worldlii.org/int/other/UNGA/1986/215.pdf>

152. Рекомендація № R (81) 7 Комітету Міністрів Ради Європи державам-членам щодо заходів, що полегшують доступ до правосуддя від 14 травня 1981 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_133#Text

153. Рішення ЄСПЛ у справ «Гюнгер проти Німеччини» від 17 травня 2001 року, заява № 31540/96. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-32436%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-32436%22])

154. Рішення ЄСПЛ у справі «Байтар проти Туреччини» від 14 жовтня 2015 року, заява № 45440/04). URL: <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-147468>

155. Рішення ЄСПЛ у справі «Бідо проти Франції» від 01 жовтня 1986 року, заява № 11261/84. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-76848%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-76848%22])

156. Рішення ЄСПЛ у справі «Брозічек проти Італії» від 19 грудня 1989 року, заява № 10964/84). URL: <https://canestrinilex.com/assets/Uploads/pdf/f4b9a62135/Brozicek-vs-Italia-Coerte-EDU-1989-canestriniLex.pdf>

157. Рішення ЄСПЛ у справі «Візгірда проти Словенії» від 28 серпня 2018 року, заява № 59868/08. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:\[%22001-185306%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:[%22001-185306%22])

158. Рішення ЄСПЛ у справі «Гусейн проти Італії» від 24 лютого 2005 року, заява № 18913/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-71267%22>}

159. Рішення ЄСПЛ у справі «Діалло проти Швеції» від 5 січня 2010 року, заява № 13205/07. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-96885%22>}

160. Рішення ЄСПЛ у справі «Ермі проти Італії» від 10 жовтня 2006 року, заява № 18114/02. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-77543%22>}

161. Рішення ЄСПЛ у справі «К. проти Франції» від 07 грудня 1983 року, заява № 10210/82. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-74176%22>}

162. Рішення ЄСПЛ у справі «Камазінські проти Австрії» від 19 грудня 1989 року, заява № 9783/82. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:%22001-57614%22>}

163. Рішення ЄСПЛ у справі «Катріш проти Франції» від 10 листопада 2010 року, заява № 22575/08. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-101583>

164. Рішення ЄСПЛ у справі «Кускані проти Сполученого Королівства» від 24 вересня 2002 року, заява № 32771/96. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:%22001-60643%22>}

165. Рішення ЄСПЛ у справі «Лагерблом проти Швеції» від 14 січня 2003 року, заява № 26891/95. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-60884%22>}

166. Рішення ЄСПЛ у справі «Людіке, Белкасем і Коч проти ФРН» від 28 листопада 1978 року, заяви № 6210/73, № 6877/75, № 7132/75. URL: <http://www.echr.ru/documents/doc/2461416/2461416.htm>

167. Рішення ЄСПЛ у справі «Мартін проти Естонії» від 30 травня 2013 року, заява № 35985/09. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%22itemid%22:%22001-119973%22>}

168. Рішення ЄСПЛ у справі «Озтюрк проти Німеччини» від 21 лютого 1984 року, заява № 8544/79. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57553%22%5D%7D>

169. Рішення ЄСПЛ у справі «Протопапа проти Туреччини» від 24 лютого 2009 року, заява № 16084/90. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-91499%22%5D%7D>

170. Рішення ЄСПЛ у справі «Стенфорд проти Сполученого Королівства» від 23 лютого 1994 року, заява № 16757/90. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-57874%22%5D%7D>

171. Рішення ЄСПЛ у справі «Учак проти Сполученого Королівства» від 24 січня 2002 року, заява № 44234/98. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-22168%22%5D%7D>

172. Рішення ЄСПЛ у справі «Феделе проти Німеччини» від 09 грудня 1987 року, заява № 11311/84. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-376>

173. Рішення ЄСПЛ у справі «Шаман проти Туреччини» від 05 липня 2011 року, заява № 35292/05. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-104355%22%5D%7D>

174. Рішення ЄСПЛ у справі «Ішяр проти Болгарії» від 20 листопада 2008 року, заява № 391/03. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng#%7B%22itemid%22:%5B%22001-89745%22%5D%7D>

175. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» від 28 лютого 2018 року № 2-р/2018. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>

176. Рішення Ради суддів України «Роз'яснення щодо конфлікту інтересів» від 04 листопада 2016 року № 74. URL: <http://rsu.gov.ua/ua/documents?id=43&page=2&per-page=8>

177. Рішення Ради суддів України від 17 березня 2020 року № 19. URL: <http://rsu.gov.ua/uploads/news/risenna-rsu-no19-vid-170320-sodo-3139072992.pdf>

178. Роботинська В.О. Розвиток принципу гласності цивільного процесу на українських землях польсько-литовського періоду (середина XIV – середина XVII ст.). *Судова апеляція*. 2015. № 2 (39). С. 6-13.

179. Рогальська В.В. Регламентация та реалізація права на переклад у контексті забезпечення справедливого судочинства. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2019. № 2. С. 150-157.

180. Русакова І.Г. Історія становлення судової влади в Київській Русі. *Молодий вчений*. 2014. № 12 (15). С. 278-281.

181. Рябченко Ю.Ю. Суб'єкт цивільного процесуального права у сучасній парадигмі права: дис. док. юрид. наук. спец.: 12.00.03. Харків, 2018. 450 с.

182. Савчин М.В. Пряма дія Конституції та імплементація її положень в адміністративному судочинстві. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 3. С. 419-425.

183. Савчук Р.М. Участь перекладача в адміністративному судочинстві: лінгвістичні, правові та організаційні питання. *Прикарпатський юридичний вісник*. 2016. Вип. 6. С. 132-134.

184. Савчук Р.М. Перекладач як учасник адміністративного судочинства: процесуальний статус, компетентність, неупередженість: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.07. Одеса, 2018. 24 с.

185. Савчук Р.М. Залучення та відвід перекладача як учасника адміністративного судочинства: зарубіжний досвід та українські реалії. *Право і суспільство*. 2017. № 2. Ч. 2. С. 101-104.

186. Савчук Р.М. Неволодіння мовою судочинства як підстава залучення перекладача до участі в адміністративному судочинстві. *Науковий вісник публічного та приватного права*. 2016. Вип. 6 Т. 2. С. 22-24.

187. Савчук Р.М. Участь перекладача в адміністративному судочинстві як гарантія забезпечення засади мови судочинства в адміністративних судах. *Верховенство права*. 2017. № 4. С. 92-97.

188. Саркісянц Г.П. Переводчик в советском уголовном процессе. Ташкент: Фан, 1974. 90 с.
189. Сердюк І.А. Інтерпретація поняття «методологічний підхід» у сучасній правничій науці. *Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ*. 2018. № 4. С. 52-58.
190. Сидорець Б.В. Обмеження прав людини (в контексті співвідношення Конституції України та Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод). *Вибори та демократія*. 2012. № 1 (31). С. 63–69.
191. Сіренко О.В. Участь перекладача у кримінальному провадженні: зарубіжний досвід. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 3. С. 408-411.
192. Скорич О.П. Особливості процесуального статусу перекладача в цивільному процесі України. *Підприємництво, господарство і право*. 2017. № 9. С. 47-50.
193. Сліпенюк В.В. До питання про полегшення доступу до правосуддя в Україні. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня 2018 р.)*. Одеса, 2018. С. 526-530.
194. Сліпенюк В.В. До питання про правомірність використання в українському судочинстві російської мови. *Вісник Одеської адвокатури*. 2021. № 1. С. 51-54.
195. Сліпенюк В.В. ЄСПЛ про визначення рівня володіння особою мовою. *Матеріали 74-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова (м. Одеса, 27–29 листопада 2019 р.)*. Одеса, 2019. С. 60-63.
196. Сліпенюк В.В. Забезпечення конституційного права на використання в судочинстві України рідної мови або мови, яку особа розуміє, на період

пандемії COVID-19. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4. Том 2. С.21-28.

197. Сліпенюк В.В. Забезпечення права на використання рідної мови громадянину України, який не розуміє мови судочинства. *Матеріали 73-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І.І. Мечникова* (м. Одеса, 28–30 листопада 2018 р.). Одеса, 2018. С. 63-66.

198. Сліпенюк В.В. Залучення перекладача у кримінальне судочинство: ризики та можливості для сторони захисту. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Харків, 17 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 172-175.

199. Сліпенюк В.В. Конституційне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в радянський період. *Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України*: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.). Ужгород, 2021. С. 188-192.

200. Сліпенюк В.В. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку вона розуміє, в «мовному» Законі України. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 30-37.

201. Сліпенюк В.В. Неконституційність мовного закону та її наслідки. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Перші юридичні читання*: матеріали Всеукраїнської дистанційної конференції, присвяченої 20-річчю створення економіко-правового ф-ту (м. Одеса, 27 квітня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 21-24.

202. Сліпенюк В.В. Новий «мовний» закон про мови судочинства в Україні. *Другі економіко-правові студії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м.Одеса, 10 жовтня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 85-88.

203. Сліпенюк В.В. Особливості здійснення дистанційного перекладу в кримінальному судочинстві. *Матеріали 75-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова* (м. Одеса, 25–27 листопада 2020 р.). Одеса, 2020. С. 65-68.

204. Сліпенюк В.В. Погляд Європейської конвенції з прав людини на мовне питання при здійсненні судочинства. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 6 (34). С. 208-213.

205. Сліпенюк В.В. Правове забезпечення права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2018. Т. 23. Вип. 1 (32). С. 230-240.

206. Сліпенюк В.В. Сурдоперекладач у процесі реалізації конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 1(34). С. 146-157.

207. Сліпенюк В.В. Щодо проблематики визначення поняття конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції* (м. Запоріжжя, 26-27 березня 2021 р.). Запоріжжя, 2021. С. 39-43.

208. Сліпенюк В.В., Кармазіна К.Ю. Перекладач як засіб забезпечення дотримання розумних строків розгляду справи. *Вісник Одеської адвокатури*. 2019. № 2-3. С. 106-108.

209. Словарь русского языка / А. П. Евгеньева. Москва : Рус. яз., 1959. 964 с.

210. Словарь русского языка : около 67 000 слов / С. И. Ожегов ; ред. Н. Ю. Шведовой. 18-е изд. Ленинград : Лениздат, 1968. 312 с.

211. Словарь современного русского литературного языка / Под ред. А. М. Бабкина и др. Москва: Изд-во АН СССР, 1961. 972 с.

212. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Т.1. Київ: Наукова думка, 1970-1980. 840 с.
213. Словник української мови: в 11 т. / за ред. І. К. Білодіда. Т.8. Київ: Наукова думка, 1977. 1345 с.
214. Соборное уложение 1649 года. URL: <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/1649.htm>
215. Сорока А. З. Окремі аспекти залучення перекладача до проведення слідчих дій. *Право і суспільство*. 2011. № 6. С. 237-242.
216. Старчук О. В. Щодо поняття принципів права. *Часопис Київського університету права*. 2012. № 2. С. 40-43.
217. Статут Організації Об'єднаних Націй від 24 жовтня 1945 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_010#Text
218. Степанова Т.В. Правовой статус переводчика в хозяйственном процессе Украины. *Правова держава*. 2009. № 11. С. 50-53.
219. Степанова Т.В. Теоретико-правові засади процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві: дис. док. юрид. наук. спец. 12.00.04. Одеса, 2017. 542 с.
220. Степанова Т.В. Теоретико-правові засади процесуального статусу учасників позовного провадження у господарському судочинстві: автореф. дис. док. юрид. наук. спец. 12.00.04. Одеса, 2017. 39 с.
221. Стрекалов А. Є. Обмеження основних прав та свобод людини і громадянина як інститут конституційного права України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2010. 20 с.
222. Усенко І.Б. Судова влада в Україні: історичні витоки, закономірності, особливості розвитку. Київ: Наукова думка, 2014. 506 с.
223. Терлюк І. Я. Історія держави і права України: Навчальний посібник. Київ: Атіка, 2011. 944 с.
224. Тер-Минасова С. Язык и межкультурная коммуникация. Москва: Слово, 2000. 262 с.

225. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої австро-угорської монархії, від 13 листопада 1918 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/n0009300-18#Text>

226. Тищик Б.В. До питання про маловідомий проект конституції Української Народної Республіки 1920 р. *Вісник Львівського університету. Серія юридична*. 2013. Вип. 57. С. 134 –145.

227. Ткаченко Є.В. Конституційно-правове регулювання мовних відносин: порівняльний аспект: автореф. дис. канд. юрид. наук: 12.00.02. Харків, 2009. 19 с.

228. Тлумачний словник української мови / За ред. В. С. Калашника. Харків: Прапор, 2002. 992 с.

229. Товт М.М. Деякі аспекти регулювання мовних відносин та реалізація мовних прав у світлі Закону 2012 року. *Часопис Київського університету права*. 2013. № 3. С. 357-363.

230. Тодыка Ю.Н., Тодыка О.Ю. Конституционно-правовой статус человека и гражданина в Украине. Киев: Ін Юре, 2004. 368 с.

231. Толковый словарь русского языка / под ред. Д. Н. Ушакова. Москва: Гос. изд-во иностр. и нац. слов., 1939. 1424 с.

232. Третій Універсал Української Центральної Ради від 7 (20) листопада 1917 року. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/universal-3.html>

233. Уголовно-процессуальный кодекс УССР от 20 июля 1927 года. URL: http://www.library.univ.kiev.ua/ukr/elcat/new/detail.php3?doc_id=730984

234. Устав гражданского судопроизводства от 20 ноября 1864 года. URL: https://books.google.com.ua/books?redir_esc=y&hl=ru&id=C1gMAAAAYAAJ&q=%D0%BF%D0%B5%D1%80%D0%B5%D0%B2%D0%BE%D0%B4#v=onepage&q=%D1%80%D1%83%D1%81%D1%81%D0%BA%D0%B8%D0%BC&f=false

235. Устав уголовного судопроизводства от 20 ноября 1864 года. URL: <http://constitution.garant.ru/history/act1600-1918/3137/>

236. Ухвала Заводського районного суду м. Запоріжжя від 07 лютого 2019 року по справі №332/368/19. URL: <http://www.reyestr.court.gov.ua/Review/79765381>
237. Ухвала Любомльського районного суду Волинської області від 11 травня 2020 року у справі № 163/1372/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/89269858>
238. Ухвала Одеського окружного адміністративного суду від 3 червня 2014 року. у справі № 815/2141/14. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/39136134>
239. Ухвала П'ятого апеляційного адміністративного суду від 06 січня 2021 року у справі № 420/6418/20. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/95006695>
240. Ухвала Рахівського районного суду Закарпатської області від 6 червня 2018 року. у справі № 307/312/16к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/58444512>
241. Ухвала Центрального районного суду м. Миколаєва від 12 лютого 2019 року у справі № 490/9506/18. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80242222>
242. Федоренко В.Л. Суб'єкти конституційно-правових відносин в Україні та їх система. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. 2011. № 4. С. 27-34.
243. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року N 1618-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40-41, 42. Ст.492.
244. Цивільний процесуальний кодекс УРСР від 18 липня 1963 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1501-06#Text>
245. Черник Н.С. Християнські засади судочинства періоду Директорії УНР та ЗУНР. *Науково-інформаційний вісник*. 2013. № 8. С. 99-104.
246. Шевченко В.П. Становлення інституту державної мови в Україні. *Підприємництво, господарство і право*. 2019. № 3. С. 241-245.

247. Шульга М. Базові принципи і цінності європейських стандартів мовної політики. Київ: Основи, 2000. 219 с.

248. Щерба Л.В. Преподавание иностранных языков в средней школе. Общие вопросы методики. 2-е изд. Москва: Высш. школа, 1974. 112 с.

249. Ясинок М. М. Участь глухонімих у цивільному процесі. *Право і безпека*. 2006. № 5'3. С. 107-109.

250. Collins Cobuild Advanced Learner's English Dictionary: mother tongue. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/mother-tongue>

251. Helen Doron ТОП-5 найпопулярніших мов світу. URL: <https://helendoron.ua/top-languages/>

252. Longman Dictionary of Contemporary English: mother language. URL: <https://www.ldoceonline.com/dictionary/modern-language>

253. Veselovska N., Slipeniuk V., Yasynok D., Zhukevych I., Gorbenko A. Electronic proceedings in modern legal conditions. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol.21. № 8. P. 224-228.

254. The Constitution of The Republic of Lithuania of 25 October 1992. URL: <https://www.wipo.int/edocs/lexdocs/laws/en/lt/lt045en.pdf>

255. The Constitution of the Italian Republic of 22 December 1947. URL: https://www.senato.it/documenti/repository/istituzione/costituzione_inglese.pdf

256. The Constitution of the Republic of Slovenia of 23 December 1991. URL: <https://www.us-rs.si/media/constitution.pdf>

257. Estonia's Constitution of 28 June 1992. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Estonia_2015.pdf?lang=en

258. The Constitution of The Czech Republic of 16 December 1992. URL: https://www.constituteproject.org/constitution/Czech_Republic_2002.pdf

259. The Constitution of Romania of 29 October 2003. URL: <https://www.presidency.ro/en/the-constitution-of-romania>

ЗРАЗОК ПОСВІДЧЕННЯ

ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ІНВАЛІДІВ
«УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ГЛУХИХ»
РЕГІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ УТОГ
ПОСВІДЧЕННЯ
перекладача жестової мови
 (перекладача-дактилолога _____ категорії)

ФОТО
30X40

№ _____

ПРИЗВИЩЕ

Ім'я По батькові

ВИДАНО « _____ » _____ 20__ року

ДІЙСНЕ ДО « _____ » _____ 20__ року

М.П.

Голова УТОГ

П.І.Б.

ДЕТАЛІ НА ЗВОРОТІ

Дане посвідчення є службовим документом, що підтверджує право на здійснення професійної діяльності з надання послуг перекладу (інтерпретації) між українською жестовою мовою (у тому числі знаковими системами) та словесною мовою на всій території України в усіх сферах життєдіяльності, крім юридичної.

Право на здійснення професійної діяльності у юридичній сфері (нотаріальні, слідчі та судові дії, судові засідання тощо) підтверджується наявністю окремого Додатка до цього посвідчення.

Власник посвідчення внесений до Єдиного реєстру діючих перекладачів жестової мови, атестованих Українським товариством глухих, під № _____ та має Свідоцтво державного зразка про присвоєння (підвищення) робітничої кваліфікації за професією «Перекладач жестової мови» серія _____ № _____ від _____

Додаткову інформацію можна знайти
на офіційному web-сайті УТОГ: <http://utog.org>

Додаток А (продовження)

ЗРАЗОК ДОДАТКА

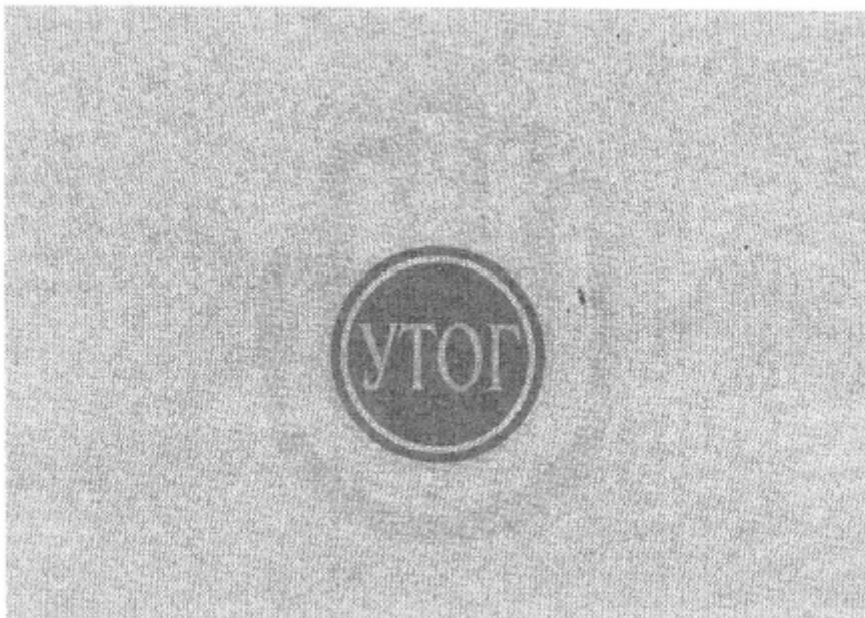
ВСЕУКРАЇНСЬКА ГРОМАДСЬКА ОРГАНІЗАЦІЯ ІНВАЛІДІВ
«УКРАЇНСЬКЕ ТОВАРИСТВО ГЛУХИХ»
РЕГІОНАЛЬНА ОРГАНІЗАЦІЯ УТОГ

ДОДАТОК ДО ПОСВІДЧЕННЯ
перекладача жестової мови
(перекладача-дактилолога _____ категорії)
№ _____

БЕЗ ПОСВІДЧЕННЯ НЕДІЙСНИЙ
ПРИЗВИЩЕ
Ім'я По батькові

Надано право на здійснення перекладу (інтерпретації) між українською жестовою мовою
(у тому числі знаковими системами) та словесною мовою в юридичній сфері
(нотаріальні, слідчі та судові дії, судові засідання тощо) на всій території України.

Голова УТОГ П.І.Б.
М.П.



Додаток Б

Державна судова адміністрація України
вул. Липська 18/5, м. Київ, 01601

Сліпенюка Василя Володимировича

аспірант
Кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
v.slipeniuk@gmail.com

ЗАПИТ НА ІНФОРМАЦІЮ

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», у зв'язку із написанням наукової роботи щодо стану забезпечення осіб права на використання в судочинстві України рідної мови або мови, яку особа розуміє, прошу надати наступну інформацію.

1. Яку суму було витрачено з державного бюджету України на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) та чи в повному об'ємі профінансовані ці виплати за 2017, 2018 та 2019 роки, а також за можливості актуальну інформацію за 2020 рік. Прошу надати вказану інформацію загалом по Україні та за можливості по кожній області окремо.

2. Прошу вказати середню вартість однієї години перекладу та одного аркушу перекладу з іноземної мови на українську мову та навпаки, що були залучені за кошти державного бюджету в судовому процесі.

3. Прошу надати інформацію щодо процедури залучення перекладачів судами та чи в повному об'ємі реалізоване право учасниками судочинства на переклад в судовому процесі за рахунок державного бюджету України.

Запитувану інформацію прошу надати у визначений законом строк на електронну адресу: **v.slipeniuk@gmail.com**

05.06.2020 року

В.В. Сліпенюк



МАНЬКІВСЬКИЙ РАЙОННИЙ СУД ЧЕРКАСЬКОЇ ОБЛАСТІ

вул. Соборна, 8, смт. Маньківка, Черкаської області, 20100, тел/факс (04748) 6-10-68,
E-mail: inbox@mn.ck.court.gov.ua, Web: <http://mn.ck.court.gov.ua>, Код ЄДРПОУ 02887757

23.06.2020 р. № 1.7/7/2020

Сліпенюк Василю Володимировичу
v.slipeniuk@gmail.com

Відповідь на запит на отримання публічної інформації відповідно Закону України «Про доступ до публічної інформації»

Маньківський районний суд розглянувши Ваш запит на отримання публічної інформації від 05.06.2020 року стосовно процедури залучення перекладачів судами та чи в повному об'ємі реалізовано право учасниками судочинства на переклад в судовому процесі за рахунок державного бюджету України повідомляє наступне.

Керуючись ст. 20 Закону України «Про доступ до публічної інформації» Маньківський районний суд надає Вам інформацію, належним розпорядником якої є суд.

У разі виникнення потреби в залученні перекладача в судовому процесі суддями суду на виконання вимог чинного процесуального законодавства ухвалою суду за заявою учасника процесу або з ініціативи суду призначається перекладач. В разі необхідності їх залучення судді:

- залучають відповідних філологів - вчителів загальноосвітніх навчальних закладів шляхом направлення листів керівникам цих закладів із проханням направити в судові засідання відповідного філолога або в телефонному режимі з керівником цього закладу;
- направляють ухвали про залучення перекладача до Регіонального центру з надання безоплатної вторинної правової допомоги у Черкаській області;
- самостійно здійснюють пошук бюро перекладів або перекладача в довідково-інформаційному реєстрі перекладачів.

Відповідно до ст. 23 Закону України «Про доступ до публічної інформації» рішення, дії чи бездіяльність розпорядників інформації можуть бути оскаржені до керівника розпорядника, вищого органу або суду.

Голова Маньківського
районного суду

І. Д. Калієвський



П'ЯТИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД

проспект Гагаріна, 19-21, м. Одеса, 65039, тел.: (048) 705-96-48, тел./факс: (048) 705-96-40,
e-mail: inbox@5aa.court.gov.ua, web: <https://5aa.court.gov.ua>, код ЄДРПОУ: 42261436

12.06.2020 №2.3-13/21338/20

на № інф/С2956-20-597/20 від 12.06.2020

Сліпенюк Василь Володимирович
v.slipeniuk@gmail.com

У П'ятому апеляційному адміністративному суді в межах повноважень розглянуто Ваш запит на отримання публічної інформації про надання інформації щодо витрат на залучення послуг перекладачів (сурдоперекладачів) за 2017-2020 роки. За результатами розгляду запиту повідомляємо таке.

03 жовтня 2018 року розпочато роботу П'ятого апеляційного адміністративного суду.

У частині надання інформації щодо суми, витраченої з державного бюджету України на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) та повідомлення про об'єми профінансованих виплат за 2018-2020 роки, а також середньої вартості однієї години перекладу та одного аркушу перекладу з іноземної мови на українську мову та навпаки, що були залучені за кошти державного бюджету в судовому процесі повідомляємо наступну інформацію.

Період	Дата, номер договору	Найменування виконавця	Сума оплати, грн.	Середня вартість однієї години, грн.
	2018 рік			
1.	13.11.2018 №6/18	ФОП Калюжна І.А.	40000,0	484,0
<i>Усього 2018 р.</i>			40000,0	
	2019 рік			
1.	04.03.2019 №7/19	ФОП Калюжна І.А.	120000,0	650,0
2.	25.07.2019 №26/19	ТОВ "Аппрайс констант"	25000,0	820,0
<i>Усього 2019 р.</i>			145000,0	
	2020 рік			

Додаток Г (продовження)

1.	25.02.2020 №4/20, 13.04.2020 №13/20	ТОВ "Аппрайс констант" договора на заг.суму 55000,0 грн.	8100,0	820,0
2.	27.03.2020 №10/20	ФОП Калюжна І.А. договір на заг.суму 15000,0 грн.	-	-
<i>Усього 2020 р.</i>			8100,0	
Разом 2018- 2020 рр.			193100,0	

Щодо процедури залучення перекладачів судами та повідомлення чи в повному об'ємі реалізоване право учасниками судочинства на переклад в судовому процесі за рахунок державного бюджету України, повідомляємо таке.

П'ятий апеляційний адміністративний суд розглядає адміністративні справи щодо затримання, видворення, реадмісії іноземців та осіб без громадянства.

Під час розгляду даної категорії адміністративних справ, в судовому засіданні необхідна участь кваліфікованих перекладачів таким категоріям мігрантів як: іноземці, особи без громадянства, шукачі захисту, біженці та особи, які потребують додаткового захисту.

Відповідно до частини 1 статті 71 Кодексу адміністративного судочинства України перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухоніми.

Нормами чинного законодавства не передбачено чітких критеріїв до перекладачів як учасників судового процесу. Проте, при направленні перекладачів для участі у розгляді адміністративних справ щодо затримання, видворення, реадмісії іноземців та осіб без громадянства, рівень кваліфікації перекладачів має бути підтверджений відповідним дипломом чи сертифікатом та бути достатнім для вільного перекладу з іноземної мови на українську.

П'ятий апеляційний адміністративний суд з питань забезпечення участі перекладачів у судовому засіданні співпрацює з фізичною особою-підприємцем Калюжною І.А., ТОВ "Ексклюзив консалтинг груп", та ТОВ "АППРАЙС КОНСТАНТ".

Для організації проведення таких засідань суддя-доповідач в провадженні якого перебуває адміністративна справа на ім'я керівника апарату суду завчасно готує службову записку із зазначенням мови з якої потрібно здійснювати переклад на українську мову та зазначенням дати на яку необхідний перекладач. Після отримання такої службової записки

Додаток Г (продовження)

керівник апарату суду направляє на електронну адресу підприємства, з яким підписаний договір, лист в якому обов'язково зазначає номер справи по якій необхідна участь перекладача та зазначає мову з якої потрібно здійснювати переклад на українську мову та зазначає дату на яку необхідний перекладач.

У день отримання листа, підприємство, згідно умов договору підписаного з П'ятим апеляційним адміністративним судом, вживає необхідних заходів щодо забезпечення участі перекладача у судовому засіданні із зазначеної мови на українську мову.

Зі сторони П'ятого апеляційного адміністративного суду в повному об'ємі реалізовано право учасникам судочинства на переклад у судовому процесі за рахунок державного бюджету України.

Голова суду



О.В. Джабурія



ІВАНО-ФРАНКІВСЬКИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ СУД

76018, Україна, м. Івано-Франківськ, вул. Грюнвальдська, 11, тел./факс (0342)75-02-38, e-mail:inbox@ifc.court.gov.ua

19.06.2020р. №07-12/21/ 23 /2020

Сліпенюк Василь Володимирович
v.slipeniuk@gmail.com

На № _____ від _____

Шановний Василю Володимировичу!

На Ваш запит на отримання публічної інформації, який надійшов до Івано-Франківського апеляційного суду з Державної судової адміністрації України 15.06.2020 року, надаємо відомості щодо оплати послуг перекладачів, які залучалися судом для надання послуг з перекладу.

Рік	Сума витрачених коштів на залучення перекладачів, грн.	Середня вартість 1 год. перекладу, грн.	Середня вартість 1 арк. перекладу, грн.
2017	3840,00	усний переклад не здійснювався	80,00
2018	6699,00	425,00	138,00
2019	2000,00	400,00	письмовий переклад не здійснювався
2020	4500,00	300,00	письмовий переклад не здійснювався

Послуги перекладу за всі роки профінансовано в повному об'ємі згідно кошторисних призначень на відповідний рік.

Повідомляємо, що залучення перекладача здійснюється відповідно до вимог статей Кримінального процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу України про адміністративні правопорушення та Постанови Кабінету Міністрів України від 1.07.1996 р. N 710 «Про затвердження Інструкції про порядок і розміри компенсації

19 чер 2020

Додаток Д (продовження)

(відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів».

Разом з тим, просимо в своїй науковій роботі порушити проблемне питання щодо залучення перекладача з мови, яка не має широкого розповсюдження (наприклад – грузинська, вірменська, тощо). У зв'язку з не чітким законодавчим регулюванням даної процедури, виклик перекладача часто здійснюється навіть з інших регіонів держави, що зумовлює затягування розгляду справи та тягне за собою надмірні витрати з державного бюджету.

З повагою
Голова суду

Сідорук (0342)75-02-38



Б.М. Гриновецький

Додаток Е

Державна судова адміністрація України
вул. Липська 18/5, м. Київ, 01601

Сліпенюка Василя Володимировича

аспірант
Кафедри конституційного права та правосуддя
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
v.slipeniuk@gmail.com

ЗАПИТ НА ІНФОРМАЦІЮ

Відповідно до Закону України «Про доступ до публічної інформації», у зв'язку із написанням наукової роботи щодо стану забезпечення осіб права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє, прошу надати наступну інформацію.

1. Яку суму було витрачено з державного бюджету України на залучення учасникам судочинства послуг перекладачів (сурдоперекладачів) та чи в повному об'ємі профінансовані ці виплати за 2020 рік та за можливості актуальну інформацію за 2021 рік. Прошу надати вказану інформацію загалом по Україні та за можливості по кожній області окремо.

2. Прошу вказати середню вартість однієї години перекладу та одного аркушу перекладу з іноземної мови на українську мову та навпаки, що були залучені за кошти державного бюджету в судовому процесі за 2020 рік та за можливості актуальну інформацію за 2021 рік.

3. Прошу надати інформацію щодо процедури залучення перекладачів судами та чи в повному об'ємі реалізоване право учасниками судочинства на переклад в судовому процесі за рахунок державного бюджету України.

Запитовану інформацію прошу надати у визначений законом строк на електронну адресу: **v.slipeniuk@gmail.com**

10.03.2021 року

В.В. Сліпенюк



ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНИ
ДСА України

вул. Липська, 18/5, м. Київ, 01601, тел.: (044) 277-76-86, факс: (044) 277-76-11,
e-mail: inbox@court.gov.ua, web: [http:// www.dsa.court.gov.ua](http://www.dsa.court.gov.ua), код ЄДРПОУ: 26255795

12.06.2020 № Інф/Сд956-20-597/20
на № _____ від _____

Сліпенюк В. В.

v.slipeniuk@gmail.com

Апеляційні суди

**Місцеві адміністративні,
господарські суди**

**Територіальні управління
Державної судової адміністрації
України**

Про розгляд запиту від 05.06.2020

Шановний Василю Володимировичу!

На Ваш запит надсилаємо наявну в ДСА України інформацію про витрати на залучення послуг перекладачів (сурдоперекладачів) за 2017–2020 роки (додається).

Стосовно інших питань Вашого запиту зазначаємо, що згідно із статтею 1 Закону України "Про доступ до публічної інформації" (далі – Закон) публічна інформація – це відображена та задокументована будь-якими засобами та на будь-яких носіях інформація, що була отримана або створена в процесі виконання суб'єктами владних повноважень своїх обов'язків, передбачених законодавством, або яка знаходиться у володінні суб'єктів владних повноважень, інших розпорядників публічної інформації, визначених Законом.

У ДСА України не відображена та не задокументована будь-якими засобами чи на будь-яких носіях запитувана інформація, а також остання не створена в процесі виконання ДСА України повноважень, визначених статтею 152 Закону України "Про судоустрій і статус суддів".

Відповідно до частини третьої статті 22 Закону розпорядник інформації, який не володіє запитуваною інформацією, але якому за статусом або характером діяльності відомо або має бути відомо, хто нею володіє,

Додаток Є (продовження)

2

зобов'язаний надіслати цей запит належному розпоряднику з одночасним повідомленням про це запитувача.

Ураховуючи зазначене, Ваш запит в іншій частині надсилаємо за належністю для розгляду до апеляційних, місцевих адміністративних, господарських судів та територіальних управлінь Державної судової адміністрації України.

Додатки: 1) інформація про витрати на залучення послуг перекладачів (сурдоперекладачів) за 2017–2020 роки на 1 арк. в 1 прим. на першу адресу;

2) копія запиту Сліпенюка В. В. 2 на 1 арк. в 1 прим. на другу – четверту адреси.

З повагою

Заступник Голови Державної
судової адміністрації України



Л. Гізатуліна

Додаток Є (продовження)

Видатки на оплату послуг перекладачів за 2017-2020рр.

Результативні показники	Одиниця виміру	2017 рік		2018 рік		2019 рік		2020 рік	
		призначено (кошторис)	касові видатки	призначено (кошторис)	касові видатки	призначено (кошторис)	касові видатки	призначено (кошторис)	касові видатки (Ікв.)
Оплата послуг перекладачів	тис. грн.	1631,9	1 625,8	2 811,1	2 641,5	4 431,8	4 200,6	1 383,4	462,8



ДЕРЖАВНА СУДОВА АДМІНІСТРАЦІЯ УКРАЇНИ
ДСА України

вул. Липська, 18/5, м. Київ, 01601, тел.: (044) 277-76-86, факс: (044) 277-76-11,
e-mail: inbox@court.gov.ua, web: [http:// www.dsa.court.gov.ua](http://www.dsa.court.gov.ua), код ЄДРПОУ: 26255795

16.03.2021 № інф/С333-21-286/21
на № _____ від _____

Сліпенюк В. В.

v.slipeniuk@gmail.com

**Апеляційні загальні та
адміністративні суди**

Місцеві адміністративні суди

**Територіальні управління
Державної судової адміністрації
України**

Про розгляд запиту від 10.03.2021

Шановний Василю Володимировичу!

На Ваш запит щодо надання інформації повідомляємо наявну в ДСА України інформацію, зокрема кошторисами та змінами до них місцевим та апеляційним судам на 2020 рік за кодом економічної класифікації видатків (КЕКВ) 2240 "Оплата послуг (крім комунальних)" передбачені асигнування місцевим судам 154 527,3 тис. грн, апеляційним судам 79 299,6 тис. грн, у тому числі видатки на здійснення перекладів у судовому процесі.

У 2021 році за КЕКВ 2240 "Оплата послуг (крім комунальних)" передбачені асигнування місцевим судам 125 362,6 тис. грн, апеляційним судам 31 250,2 тис. грн, у тому числі видатки на здійснення перекладів у судовому процесі.

Разом з тим зазначаємо, що в ДСА України не відображена та не задокументована будь-якими засобами чи на будь-яких носіях інша запитувана інформація.

Відповідно до статті 148 Закону України "Про судоустрій і статус суддів" ДСА України здійснює функції головного розпорядника коштів Державного бюджету України щодо фінансового забезпечення діяльності місцевих та апеляційних судів, Вищої кваліфікаційної комісії суддів України, органів

Додаток Ж (продовження)

2

суддівського самоврядування, Національної школи суддів України, Служби судової охорони та Державної судової адміністрації України.

У свою чергу апеляційні суди та територіальні управління ДСА України є розпорядниками бюджетних коштів нижчого рівня, які відповідно до затверджених бюджетних асигнувань уповноважені на взяття бюджетних зобов'язань та здійснення платежів для апеляційних судів та місцевих загальних судів.

Разом з тим зазначаємо, що апеляційні суди та територіальні управління ДСА України на підставі укладених договорів про надання послуг перекладача відповідно до вимог законодавства здійснюють оплату за фактично надані послуги з перекладу в порядку, визначеному Інструкцією про порядок і розміри компенсації (відшкодування) витрат та виплати винагороди особам, що викликаються до органів досудового розслідування, прокуратури, суду або до органів, у провадженні яких перебувають справи про адміністративні правопорушення, та виплати державним спеціалізованим установам судової експертизи за виконання їх працівниками функцій експертів і спеціалістів, затвердженою постановою Кабінету Міністрів України від 01.07.1996 № 710.

Відповідно до частини третьої статті 22 Закону України "Про доступ до публічної інформації" розпорядник інформації, який не володіє запитуваною інформацією, але якому за статусом або характером діяльності відомо або має бути відомо, хто нею володіє, зобов'язаний надіслати цей запит належному розпоряднику з одночасним повідомленням про це запитувача.

Тому надсилаємо Ваш запит для розгляду в межах повноважень до апеляційних загальних та адміністративних судів, місцевих адміністративних судів та територіальних управлінь Державної судової адміністрації України.

Додаток: на 2 арк. в 1 прим. на другу - четверту адреси.

З повагою

Начальник юридичного
управління ДСА України



Т. Опанасюк



П'ЯТИЙ АПЕЛЯЦІЙНИЙ АДМІНІСТРАТИВНИЙ СУД

проспект Гагаріна, 19-21, м. Одеса, 65039, тел.: (048) 705-96-48, тел./факс: (048) 705-96-40,
e-mail: inbox@5aa.court.gov.ua, web: <https://5aa.court.gov.ua>, код ЄДРПОУ: 42261436

13.03.2021 №2.3-121 10552/21

на №інф/С333-21-286/21 від 16.03.2021

**Сліпенюк Василь
Володимирович**
v.slipeniuk@gmail.com

У П'ятому апеляційному адміністративному суді розглянуто Ваш запит на отримання публічної інформації щодо процедури залучення перекладачів у судовий процес та вартості таких послуг. За результатами розгляду запиту повідомляємо наступне.

1. Протягом 2020 року на послуги перекладу витрачено 69 900,00 грн. У період з січня 2021 року по лютий 2021 року сума витрат склала 2 410,00 грн. Всі послуги перекладу у період 2020 року та січня-лютого 2021 року профінансовані та виплачені в повному об'ємі за рахунок коштів з державного бюджету України.

2. Середня вартість однієї години усного перекладу у 2020 році склала 794,00 грн. У січні-лютому 2021 року – 803,00 грн. Послуги письмового перекладу з іноземної мови на українську та навпаки за 2020 рік та січень-лютий 2021 року не надавались.

3. Порядок залучення перекладачів у судовий процес при розгляді адміністративних справ регламентований статтею 71 Кодексу адміністративного судочинства України. Право учасників судових процесів щодо залучення перекладачів у П'ятому апеляційному адміністративному суді реалізовано в повній мірі.

Голова суду

О.В. Джабурія

ПРОЄКТ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ

Про доповнення Конституції (Основного Закону) України статтею 124-1
(щодо забезпечення права особи на використання в судочинстві рідної
мови або мови, якою вона володіє)

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

1. Доповнити Конституцію (Основний Закон) України (Відомості Верховної Ради України, 1996 р., № 30, ст. 141) статтею 124 -1 такого змісту:

«Судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою.

Рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою гарантується.

Особа, яка не володіє державною мовою, має право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді, заявляти клопотання та отримувати процесуальні документи й судові рішення рідною мовою або мовою, якою вона володіє, за допомогою перекладача. При розгляді кримінальних справ це право забезпечується за рахунок держави».

2. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України

В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

Попередньо схвалений

Верховною Радою України

м. Київ

ПРОЄКТ
ЗАКОНУ УКРАЇНИ

Про внесення змін і доповнень до законодавчих актів України з питань
судочинства

(щодо забезпечення права особи на використання в судочинстві рідної
мови або мови, якою вона володіє)

Верховна Рада України п о с т а н о в л я є:

I. Внести до Господарського процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1992, № 6, ст.56) такі зміни:

Статті 10 та 72 викласти в наступній редакції:

«Стаття 10. Мова господарського судочинства

1. Господарське судочинство в судах здійснюється державною мовою.
2. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.
3. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, з метою розуміння суті пред'явлених позовних вимог та реалізації процесуальних прав та обов'язків.
4. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом.
5. Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, мають надаватись особі у перекладі на її рідну або іншу мову, якою вона володіє.

Переклад інших процесуальних документів судового провадження здійснюється виключно за клопотанням цієї особи або її представника.

6. Суд зобов'язаний переконатися в розумінні учасником, який не володіє державною мовою, суті справи, поданих доказів, можливості висловлення власної думки, а також забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особи зі своїм представником».

Стаття 72. Перекладач

1. Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

2. Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається за ініціативи суду.

Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху/мовлення.

Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

3. Перекладач має право ставити питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у судовому процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, ознайомлюватись із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, подавати до них зауваження, заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних з викликом до суду.

4. Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та

процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час провадження без дозволу уповноваженої особи та/або суду, заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь в судовому засіданні у режимі відеоконференції».

II. Внести до Кодексу адміністративного судочинства України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446) такі зміни:

Статті 15 та 71 викласти в наступній редакції:

«Стаття 15. Мова судочинства та діловодства в адміністративних судах

1. Судочинство і діловодство в адміністративних судах провадиться державною мовою.

2. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

3. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, з метою розуміння суті пред'явлених позовних вимог та реалізації процесуальних прав та обов'язків.

4. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом.

5. Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, мають надаватись особі у перекладі на її рідну або іншу мову, якою вона володіє. Переклад інших процесуальних документів судового провадження здійснюється виключно за клопотанням цієї особи або її представника.

6. Суд зобов'язаний переконатися в розумінні учасником, який не володіє державною мовою, суті справи, поданих доказів, можливості висловлення

власної думки, а також забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особою зі своїм представником.

Стаття 71. Перекладач

1. Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється адміністративне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

2. Перекладач допускається ухвалою суду за клопотанням учасника справи або призначається за ініціативи суду.

Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху/мовлення.

Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

3. Перекладач має право відмовитися від участі в адміністративному судочинстві, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, ознайомлюватися із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, й подавати до них зауваження, заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом, а також право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду.

4. Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час провадження без дозволу уповноваженої особи та/ або суду, заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності. За

відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь в судовому засіданні в режимі відеоконференції.

III. Внести до Цивільного процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2005, № 35-36, № 37, ст.446) такі зміни:

Статтю 9 та 75 викласти в наступній редакції:

«Стаття 9. Мова цивільного судочинства

1. Цивільне судочинство в судах провадиться державною мовою.

2. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

3. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують право учасникам судового процесу на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють, з метою розуміння суті пред'явлених позовних вимог та реалізації процесуальних прав та обов'язків.

4. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача в порядку, встановленому цим Кодексом.

5. Судові рішення, якими суд закінчує судовий розгляд по суті, мають надаватись особі у перекладі на її рідну або іншу мову, якою вона володіє. Переклад інших процесуальних документів судового провадження здійснюється виключно за клопотанням цієї особи або її представника.

6. Суд зобов'язаний переконатися в розумінні учасником, який не володіє державною мовою, суті справи, поданих доказів, можливості висвітлення власної думки, а також забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особи зі своїм представником.

Стаття 75. Перекладач

1. Перекладачем може бути особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється цивільне судочинство, та іншою мовою, знання якої необхідне для

усного чи письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

2. Перекладач допускається ухвалою суду за заявою учасника справи або призначається з ініціативи суду.

Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху/мовлення.

Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

3. Перекладач зобов'язаний з'являтися до суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їхню рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час провадження без дозволу уповноваженої особи та/ або суду, заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності. За відсутності заперечень учасників справи перекладач може брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції.

4. Перекладач має право задавати питання з метою уточнення перекладу, відмовитися від участі у цивільному процесі, якщо він не володіє достатніми знаннями мови, необхідними для перекладу, ознайомлюватись із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь й подавати до них зауваження, заявляти клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом, а також на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до суду».

IV. Внести до Кримінального процесуального кодексу України (Відомості Верховної Ради України (ВВР), 2013, № 9-10, № 11-12, № 13, ст.88) такі зміни:

Доповнити статтю 29 частиною п'ятою наступного змісту:

«5. Суд зобов'язаний переконатися в розумінні учасником, який не володіє державною мовою, суті справи, поданих доказів, можливості висвітлення власної думки, а також забезпечити контроль за наявністю перекладу під час спілкування такої особи з представником».

V. Внести до Кодексу України про адміністративні правопорушення (Відомості Верховної Ради Української РСР (ВВР) 1984, додаток до № 51, ст.1122) такі зміни:

1). У частині 1 статті 268 норму «виступати рідною мовою і користуватися послугами перекладача, якщо не володіє мовою, якою ведеться провадження;» викласти в такій редакції: «робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, якщо особа не володіє або недостатньо володіє державною мовою».

2) Статтю 274 викласти в наступній редакції:

«Стаття 274. Перекладач

Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється провадження у справах про адміністративні правопорушення, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

Перекладач допускається за рішенням органу (посадової особи), в провадженні якого перебуває справа про адміністративне правопорушення, за заявою учасника справи або за власною ініціативою. Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою під час здійснення провадження у справах про адміністративні правопорушення, одним із учасників якого є особа з порушенням слуху / мовлення.

Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

Перекладач має право відмовитися від участі в розгляді справи про адміністративне правопорушення, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до органу (посадової особи), на ознайомлення із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, й подання до них зауважень, а також на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

Перекладач зобов'язаний з'являтися до органу (посадової особи) за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час розгляду справи про адміністративне правопорушення без дозволу органу (посадової особи), а також заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумнів у його неупередженості та об'єктивності».

3) Доповнити статтями 274-1 та 274-2 такого змісту:

«**Стаття 274-1.** Відводи (самовідводи) експерта, спеціаліста, перекладача

Експерт, спеціаліст, перекладач не може брати участі в розгляді справи про адміністративне правопорушення і підлягають відводу (самовідводу):

1) якщо він брав участь у справі як свідок, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав правничу допомогу стороні чи іншим учасникам справи про адміністративне правопорушення в цій чи іншій справі про адміністративне правопорушення;

2) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників справи про

адміністративне правопорушення, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам справи правничу допомогу у цій справі;

3) він перебував або перебуває в службовій або в іншій залежності від учасників справи про адміністративне правопорушення;

4) з'ясування обставин, які мають значення для справи про адміністративне правопорушення, виходить за межі сфери його знань;

5) якщо він прямо чи опосередковано зацікавлений в результаті розгляду справи про адміністративне правопорушення;

б) за наявності інших обставин, що викликають сумніви у неупередженості або об'єктивності експерта, спеціаліста, перекладача.

Питання про відвід експерта, спеціаліста, перекладача вирішується органом (посадовою особою), який розглядає справи про адміністративне правопорушення, невідкладно. У разі задоволення відводу (самовідводу) експерта, спеціаліста, перекладача для розгляду справи про адміністративне правопорушення залучається інший експерт, спеціаліст, перекладач у порядку, встановленому цим Кодексом.

Стаття 274-2. Наслідки неявки свідка, експерта, спеціаліста, перекладача

Якщо для розгляду справи про адміністративне правопорушення не з'явилися свідок, експерт, спеціаліст, перекладач, орган (посадова особа), який розглядає справи про адміністративне правопорушення, заслуховує думку учасників справи про можливість продовження розгляду справи про адміністративне правопорушення за відсутності свідка, експерта, спеціаліста, перекладача, які не з'явилися, та постановляє рішення про продовження розгляду справи про адміністративне правопорушення або про відкладення розгляду справи про адміністративне правопорушення. Одночасно орган (посадова особа) вирішує питання про відповідальність особи, яка не з'явилася».

VI. Внести до Закону України «Про Конституційний Суд України» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2017, № 35, ст.376) такі зміни:

1) Статтю 74 викласти в наступній редакції:

«**Стаття 74.** Мова конституційного провадження

1. Конституційне подання, конституційне звернення, конституційна скарга подаються до Суду державною мовою.

2. Проведення у Суді ведеться державною мовою. Суд забезпечує рівність прав учасників конституційного провадження за мовною ознакою та гарантує право на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою особа володіє.

3. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача за рахунок Державного бюджету України.

4. Суд ухвалює рішення та оприлюднює їх державною мовою. Текст судового рішення створюється із урахуванням стандартів державної мови. За клопотанням особи або її представника судові рішення та інші процесуальні документи можуть бути надані їй у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє, що повинен провадитись із урахуванням стандартів відповідної мови».

2) Доповнити статтею 74-1 такого змісту:

«Стаття 74-1. Перекладач

1. Перекладачем є особа, яка вільно володіє мовою, якою здійснюється конституційного провадження, та іншою мовою, знання якої необхідне для усного або письмового перекладу з однієї мови на іншу, а також особа, яка володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими.

2. Перекладач допускається ухвалою Сенату чи Великої палати за заявою учасника справи або призначається за ініціативою Сенату чи Великої палати. Участь перекладача, який володіє технікою спілкування з глухими, німими чи глухонімими, є обов'язковою при розгляді справи, одним із учасників якої є особа з порушенням слуху/мовлення. Кваліфікація перекладача підтверджується відповідним документом, виданим у порядку, встановленому законодавством.

3. Перекладач не може брати участі в конституційному провадженні і підлягає відводу (самовідводу):

1) якщо він брав участь у справі як свідок, експерт, спеціаліст, представник, адвокат, секретар судового засідання або надавав правничу допомогу стороні чи іншим учасникам конституційного провадження в цьому чи іншому судовому провадженні;

2) якщо він є членом сім'ї або близьким родичем (чоловік, дружина, батько, мати, вітчим, мачуха, син, дочка, пасинок, падчерка, брат, сестра, дід, баба, внук, внучка, усиновлювач чи усиновлений, опікун чи піклувальник, член сім'ї або близький родич цих осіб) сторони або інших учасників конституційного провадження, або осіб, які надавали стороні або іншим учасникам правничу допомогу у цій справі;

3) він перебував або перебуває в службовій або в іншій залежності від учасників конституційного провадження;

4) з'ясування обставин, які мають значення для конституційного провадження, виходить за межі сфери його знань;

5) якщо він прямо чи опосередковано зацікавлений в результаті розгляду конституційного провадження;

6) за наявності інших обставин, що викликають сумнів у неупередженості або об'єктивності перекладача.

4. Питання про відвід перекладача вирішується Сенатом чи Великою палатою невідкладно. У разі задоволення відводу (самовідводу) перекладача в конституційне провадження залучається інший перекладач у порядку, встановленому частиною другою цієї статті.

5. Перекладач має право відмовитися від участі в конституційному провадженні, якщо він не володіє мовою в обсязі, необхідному для перекладу, право ставити питання з метою уточнення перекладу, право на оплату виконаної роботи та на компенсацію витрат, пов'язаних із викликом до Суду, на ознайомлення із протоколами процесуальних дій, в яких він брав участь, й подання до них зауважень, а також на заявлення клопотання про забезпечення безпеки у випадках, передбачених законом.

6. Перекладач зобов'язаний з'являтися до Суду за його викликом, здійснювати повний і правильний переклад, посвідчувати правильність перекладу своїм підписом на процесуальних документах, що вручаються сторонам у перекладі на їх рідну мову або мову, якою вони володіють, не розголошувати відомості, які безпосередньо стосуються суті провадження та процесуальних дій, що здійснюються (здійснювалися) під час конституційного провадження без дозволу уповноваженої особи та/ або суду, а також заявляти самовідвід за наявності обставин, які викликають сумніви у його неупередженості та об'єктивності.

7. За завідомо неправильний переклад або за відмову без поважних причин від виконання покладених на нього обов'язків перекладач несе кримінальну відповідальність, а за невиконання інших обов'язків – відповідальність, встановлену законом».

VII. Статтю 14 Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2019, № 21, ст.81) викласти в наступній редакції:

«Стаття 14. Застосування державної мови в судочинстві

1. У судах України судочинство провадиться, а діловодство здійснюється державною мовою.

2. У судовому процесі може бути використано іншу мову, ніж державна, в порядку, встановленому процесуальним законодавством України та Законом України «Про судоустрій і статус суддів». Право учасників судового процесу користуватись під час судового процесу рідною мовою або мовою, якою вони володіють, гарантується.

3. Особам, які беруть участь у розгляді справи в суді, надається право вчиняти усні процесуальні дії, а також подавати документи і докази рідною мовою або іншою мовою, якою вони володіють, із залученням перекладача.

4. Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою в порядку, встановленому законодавством. Текст судового рішення створюється із урахуванням стандартів державної мови. За клопотанням особи або її

представника судові рішення та інші процесуальні документи можуть бути надані їй у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє, що повинен провадитись із урахуванням стандартів відповідної мови».

VIII. Статтю 12 Закону України «Про судоустрій та статус суддів» (Відомості Верховної Ради (ВВР), 2016, № 31, ст.545) викласти в наступній редакції:

«Стаття 12. Мова судочинства і діловодства в судах

1. Судочинство і діловодство в судах України проводяться державною мовою.

2. Суди забезпечують рівність прав учасників судового процесу за мовною ознакою.

3. Суди використовують державну мову в процесі судочинства та гарантують учасникам судового процесу право на використання ними в судовому процесі рідної мови або мови, якою вони володіють.

4. Учасники судового процесу, які не володіють або недостатньо володіють державною мовою, мають право робити заяви, надавати пояснення, виступати в суді і заявляти клопотання рідною мовою або мовою, якою вони володіють, користуючись при цьому послугами перекладача, в порядку, встановленому процесуальним законом.

5. Суди ухвалюють рішення та оприлюднюють їх державною мовою в порядку, встановленому законодавством. Текст судового рішення створюється із урахуванням стандартів державної мови. За клопотанням особи або її представника судові рішення та інші процесуальні документи можуть бути надані їй у перекладі на рідну мову або мову, якою особа володіє, що повинен здійснюватися із урахуванням стандартів відповідної мови».

IX. Цей Закон набирає чинності з дня його опублікування.

Президент України

В. ЗЕЛЕНСЬКИЙ

Попередньо схвалений
Верховною Радою України

м. Київ

ЗАТВЕРДЖУЮ

Голова
Ради адвокатів Одеської області
Бронз Й.Л.

"30" *серпня* 2021 р.

АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сліпенюка Василя Володимировича
у діяльність Ради адвокатів Одеської області**

Комісія у складі: Голови Ради адвокатів Одеської області Бронза Й.Л., заступника Голови Ради адвокатів Одеської області Джабурія О.О., заступника Голови Ради адвокатів Одеської області Козлова О.О., склала цей Акт про те, що розглянуто результати дисертаційного дослідження Сліпенюка Василя Володимировича «Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія вважає, що висновки та пропозиції В.В. Сліпенюка мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також високу практичну значимість.

Результати наукового дослідження В.В. Сліпенюка «Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» впроваджено у практичну діяльність Ради адвокатів Одеської області.

Сліпенюк В.В. надавав для розгляду матеріали з конкретними науковими пропозиціями, спрямованими на підвищення кваліфікації адвокатів Одеської області, ознайомлення адвокатів та інших правознавців із новинами

Додаток І (продовження)

законодавства та юридичної практики, обговорення проблемних питань законодавства, судової практики та діяльності адвокатури, що неодноразово публікувалися у “Віснику Одеської адвокатури”.

Зокрема, В.В. Сліпенюк у співавторстві із секретарем Ради адвокатів Одеської області К.Ю. Кармазіною опублікував статтю на тему *«Перекладач як засіб забезпечення дотримання розумних строків розгляду справи»* (“Вісник Одеської адвокатури”. 2019. № 2-3), та є автором публікації на тему *«До питання про правомірність використання в українському судочинстві російської мови»* (“Вісник Одеської адвокатури”. 2021. № 1).

Результати дисертаційного дослідження В.В. Сліпенюка є актуальними та можуть бути також використані адвокатами, адвокатськими бюро, адвокатськими об'єднаннями у практичній діяльності.

Голова

Ради адвокатів Одеської області

Й.Л. Бронз

Заступник

Голови Ради адвокатів Одеської області

О.О. Джабурія

Заступник

Голови Ради адвокатів Одеської області

О.О. Козлов

ЗАТВЕРДЖУЮ

Ректор Одеського національного
університету імені І.І.Мечникова

Д.Ю.п. проф. Труба В.І.



2021 року

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сліпенюка Василя Володимировича
на тему: «Конституційне право особи на використання в судочинстві
рідної мови або мови, якою вона володіє»,
поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081
«Право»**

Дисертаційна робота Сліпенюка В.В. виконана відповідно до плану наукових досліджень кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова в процесі виконання тем: «Імплементация міжнародних стандартів прав людини в розвитку правової системи України та особливості їх реалізації» (номер державної реєстрації 0113U00299, виконувалась в період з 2013 по 2018 роки) та «Сучасний конституціоналізм в процесі становлення та розвитку української державності» (номер державної реєстрації 0118U001585), терміни виконання 01.04.2018-31.12.2023 роки), що підтверджує актуальність та цінність таких напрацювань.

Результати наукового дослідження автора, висновки, окремі теоретико-прикладні пропозиції запропоновано для використання під час навчального процесу при викладанні дисциплін «Конституційне право України» (ч. загальна та ч. особлива для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»), «Конституційне право України» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Менеджмент»), «Актуальні проблеми конституційного та муніципального права» (для здобувачів третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, «Новітні права людини» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»),

Додаток Й (продовження)

«Альтернативні способи вирішення спорів» (для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності «Право»), «Господарське процесуальне право» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»), «Порівняльне процесуальне право» (для здобувачів другого (магістерського) рівня спеціальності «Право»), «Загальні основи процесуального права» (для здобувачів першого (бакалаврського) рівня спеціальності «Право»), при написанні курсових та магістерських робіт, при підготовці методичних рекомендацій з відповідних дисциплін.

Зважаючи на зазначене, комісія у складі: Токарчук Л.М. – декана ЕПФ Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, кандидата юридичних наук, професора, професора кафедри цивільно-правових дисциплін – голова комісії, Степанової Т.В. – завідувача кафедри конституційного права та правосуддя Одеського національного університету імені І. І. Мечникова, д.ю.н, професора, Кузнецової З.В. – к.ю.н., доцента, доцента кафедри конституційного права та правосуддя зазначас, що результати дисертації Сліпенюка Василя Володимировича на тему «Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє», поданої на здобуття ступеню доктора філософії за спеціальністю 081 «Право», впроваджені у навчальний процес економіко-правового факультету Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.

**Декан економіко-правового факультету
Одеського національного університету
імені І. І. Мечникова
к.ю.н., професор, професор кафедри
цивільно-правових дисциплін**



Токарчук Л.М.

**Завідувач кафедри конституційного
права та правосуддя
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
д.ю.н., професор**



Степанова Т.В.

**Доцент кафедри конституційного
права та правосуддя
Одеського національного університету
імені І.І. Мечникова
к.ю.н., доцент**



Кузнецова З.В.

ЗАТВЕРДЖУЮ

**Керівник апарату
П'ятого апеляційного
адміністративного суду
Плотницька С.Б.**

"27" вересня 2021 р.



АКТ

**про впровадження результатів дисертаційного дослідження
Сліпенюка Василя Володимировича за темою:
«Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної
мови або мови, якою вона володіє»
у діяльність П'ятого апеляційного адміністративного суду**

Комісія у складі: Керівника апарату П'ятого апеляційного адміністративного суду Плотницької С.Б., заступника керівника апарату П'ятого апеляційного адміністративного суду Усенко О.М., начальника управління забезпечення судового процесу П'ятого апеляційного адміністративного суду Белькової Л.В. склала цей Акт про те, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Сліпенюка Василя Володимировича «Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє» на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

За результатами проведеної роботи, комісія вважає, що висновки та пропозиції В.В. Сліпенюка мають необхідний теоретичний та методологічний рівень, а також високу практичну значимість.

Додаток К (продовження)

Результати наукового дослідження В.В. Сліпенюка «Конституційне право особи на використання в судочимстві рідної мови або мови, якою вона володіє» впроваджено у практичну діяльність П'ятого апеляційного адміністративного суду та використовується під час розгляду адміністративних справ, учасниками якої є особи, що не володіють мовою судочинства.

Результати дисертаційного дослідження В.В. Сліпенюка є актуальними та можуть бути також використані суддями, працівниками суду та учасниками судового процесу.

**Керівник апарату П'ятого апеляційного
адміністративного суду**

С.Б. Плотницька

**Заступник керівника апарату П'ятого
апеляційного адміністративного суду**

О.М. Усенко

**Начальник управління забезпечення
судового процесу П'ятого апеляційного
адміністративного суду**

Л.В. Белькова

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ
Наукові праці, в яких опубліковані основні результати дисертації:**

1. Сліпенюк В.В. Правове забезпечення права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2018. Т. 23. Вип. 1 (32). С. 230-240.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/17735>

2. Сліпенюк В.В. Сурдоперекладач у процесі реалізації конституційного права на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку особа розуміє. *Вісник Одеського національного університету. Правознавство*. 2019. Т. 24. Вип. 1(34). С. 146-157.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/24956>

3. Сліпенюк В.В. Конституційне право особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, яку вона розуміє, в «мовному» Законі України. *Правова держава*. 2020. № 38. С. 30-37.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/28142>

4. Сліпенюк В.В. Забезпечення конституційного права на використання в судочинстві України рідної мови або мови, яку особа розуміє, на період пандемії COVID-19. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2020. № 4. Том 2. С.21-28.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30676>

Наукові праці, які додатково відображають результати дисертації:

5. Сліпенюк В.В. Погляд Європейської конвенції з прав людини на мовне питання при здійсненні судочинства. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2020. № 6(34). С. 208-213.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/31072>

6. Veselovska N., Slipeniuk V., Yasynok D., Zhukevych I., Gorbenko A. Electronic proceedings in modern legal conditions. *International Journal of Computer Science and Network Security*. 2021. Vol.21. № 8. P. 224-228.

URL: http://paper.ijcsns.org/07_book/202108/20210830.pdf

Наукові праці, які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

7. Сліпенюк В.В. Неконституційність мовного закону та її наслідки. *Правовий вимір конституційної та кримінальної юрисдикції в Україні та світі. Перші юридичні читання: матеріали Всеукраїнської дистанційної*

конференції., присвяченої 20-річчю створення економіко- правового ф-ту (м. Одеса, 27 квітня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 21-24.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/16010>

8. Сліпенюк В.В. До питання про полегшення доступу до правосуддя в Україні. *Право, економіка та управління: генезис, сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 20-річчю економіко-правового ф-ту ОНУ імені І. І. Мечникова (м. Одеса, 14–15 вересня 2018 р.). Одеса, 2018. С. 526-530.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/18744>

9. Сліпенюк В.В. Забезпечення права на використання рідної мови громадянину України, який не розуміє мови судочинства. *Матеріали 73-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова* (м. Одеса, 28–30 листопада 2018 р.). Одеса, 2018. С. 63-66.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/20006>

10. Сліпенюк В.В., Кармазіна К.Ю. Перекладач як засіб забезпечення дотримання розумних строків розгляду справи. *Вісник Одеської адвокатури*. 2019. № 2-3. С. 106-108.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/26901>

11. Сліпенюк В.В. Новий «мовний» закон про мови судочинства в Україні. *Другі економіко-правові студії*: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених (м. Одеса, 10 жовтня 2019 р.). Одеса, 2019. С. 85-88.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/26123>

12. Сліпенюк В.В. ЄСПЛ про визначення рівня володіння особою мовою. *Матеріали 74-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова* (м. Одеса, 27–29 листопада 2019 р.). Одеса, 2019. С. 60-63.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/26183>

13. Сліпенюк В.В. Особливості здійснення дистанційного перекладу в кримінальному судочинстві. *Матеріали 75-ї звітної наукової конференції професорсько-викладацького складу і наукових працівників економіко-правового факультету ОНУ ім. І. І. Мечникова* (м. Одеса, 25–27 листопада 2020 р.). Одеса, 2020. С. 65-68.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/29647>

14. Сліпенюк В.В. Залучення перекладача у кримінальне судочинство: ризики та можливості для сторони захисту. *Адвокатура України: сучасний стан та перспективи розвитку*: матеріали II Міжнародної науково-

практичної конференції (м. Харків, 17 грудня 2020 р.). Харків, 2020. С. 172-175.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30497>

15. Сліпенюк В.В. До питання про правомірність використання в українському судочинстві російської мови. *Вісник Одеської адвокатури*. 2021. № 1. С. 51-54.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30791>

16. Сліпенюк В.В. Щодо проблематики визначення поняття конституційного права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє. *Науковий потенціал та перспективи розвитку юридичної науки: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 26-27 березня 2021 р.)*. Запоріжжя, 2021. С. 39-43.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/30794>

17. Сліпенюк В.В. Конституційне закріплення права особи на використання в судочинстві рідної мови або мови, якою вона володіє, в радянський період. *Закарпатські правові читання. Розвиток правової системи та європейська інтеграція України: матеріали XIII Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 27-28 травня 2021 р.)*. Ужгород, 2021. С. 188-192.

URL: <http://dspace.onu.edu.ua:8080/handle/123456789/31238>